

kleio

april 1986 27e jaargang nr. 3

Deze Kleio bevat mini-didactica nr. 3
'Verkiezingsaffiches' door de Geschiedenis-
winkel van de RU Groningen

Tijdschrift
van de vereniging
van docenten
in geschiedenis
en staatsinrichting
in Nederland
(V.G.N.)

Vereniging van docenten in geschiedenis en staatsinrichting in Nederland

Algemeen Bestuur

N.J. Maarsen, *voorzitter*, Hazelaarstraat 38, 4131 AC Vianen. Tel. 03473-72749.

W.A. Kattenberg, *vice-voorzitter*, Aalsburg 2624, 6602 WG Wychen. Tel. 08894-14837.

W. Bouwman, *le secretaris*, Kloosterstraat 47, 5708 GM Helmond. Tel. 04920-34709.

Mevr. H. Mulkens-Harmeyer, *penningmeester*, Hoofdweg 116, 9484 TB Oudemolen (Dr.). Tel. 05923-424.

F.M. Elkerbout, Van Leeuwenhoeklaan 35, 5252 CA Vlijmen. Tel. 04108-6795.

T. van der Geugten, Bruggestraat 22, 2314 BB Leiden. Tel. 071-413925.

H.J.M. van der Geest, Kraaiersstraat 30, 2311 NS Leiden. Tel. 071-125325.

C.A.M.J. Bogaerts, Omloop West 9, 3402 XM IJsselstein. Tel. 03408-83576.

H. van Duijsen, Jekerstraat 53^{III}, 1078 LZ Amsterdam. Tel. 020-733494.

K.G. van Manen, Beukenlaan 34, 3927 AK Renswoude. Tel. 08387-1661.

De lijst van commissies, besturen en afdelingen vind u achter in het blad.

U kunt zich opgeven als lid bij de administratie van de VGN, Vreeswijkstraat 329, 2546 AK Den Haag. Wilt u daarbij aangeven tot welke categorie van leraren u behoort en op welk schooltype u werkzaam bent.

Voor 1986 bedragen de contributies:

1. Docenten PA/PABO.
Havo, Vwo en Tertiair onderwijs f 90,-
2. Docenten Mavo/Lbo f 70,-
3. Buitengewone leden (zij die niet meer werkzaam zijn in het onderwijs) f 65,-
4. Studenten f 65,-

Leden die minder dan 16 uur per week les geven kunnen in aanmerking komen voor een verminderde contributie. Hiertoe moet men jaarlijks vóór 1 december een schriftelijk verzoek indienen bij de penningmeester, met vermelding van naam, adres, naam van de school en de categorie waartoe men behoort.

Adreswijzigingen en opzegging dienen schriftelijk aan de administratie te geschieden.

kleio

Kleio is het blad van de VNG en verschijnt tien maal per jaar, incidenteel met (mini)didactica.

Redactie

C. Bogaerts, *voorzitter*
Omloop-West 9, 3402 XM IJsselstein. Tel. 03408-83576.

F.R. Kat, Zoelen.

A.J.L. van Hooff, Nijmegen.

E.M. Janssen Perio, Rotterdam.

A.C.M. Peek, Werkhoven.

Mevr. T. Bogaerts-Stoopman, IJsselstein.

C.W. Torremans, Alphen aan den Rijn.

M. Blom, Werkhoven.

Secretariaat A.C.M. Peek, Krommekamp 16, 3985 PJ Werkhoven. Tel. 03437-1902.

Eindredactie: T. Bogaerts-Stoopman, Omloop-West 9, 3402 XM IJsselstein. Tel. 03408-83576.

Leden van de VGN ontvangen Kleio kosteloos. Niet-leden kunnen zich abonneren op Kleio, maar reglementair komen alleen diegenen in aanmerking voor een abonnement zonder lidmaatschap, die niet werkzaam zijn als leraar geschiedenis en staatsinrichting in

enigerlei categorie van onderwijs in Nederland. Over uitzonderingen beslist het bestuur.

Abonnementsprijs (incl. porto) f 75,-; buitenland (excl. België) f 95,-. Losse nummers kosten f 7,50.

De prijs van de Kleio-Didactica bedraagt f 5,50 voor 1 ex.; t/m 10 ex. f 4,50 per stuk en bij afname van meer dan 10 ex. f 3,50 per stuk.

De mini-didactica, leerlingenmateriaal met multiperforatie kost f 1,50 per stuk. Daar komen portokosten bij. Bij verzending van 1 t/m 5 exemplaren f 5,-, van 6 t/m 10 ex. f 7,50, van 11 en meer f 10,-.

U kunt bestellen door het overmaken van het betreffende bedrag op postgiro nr. 128701 t.n.v. penningmeester VGN te Den Haag. Wilt u op het biljet aangeven om welke nummers het gaat.

In Kleio kan geadverteerd worden. De prijs bedraagt, voor kant en klare opnamemodellen f 360,- voor een hele pagina, f 275,- voor een halve en f 175,- voor een kwart pagina. Voor informatie over inlevertermijnen en andere formaten kunt u zich wenden tot de eindredacteur.

Vormgeving: Grafisch Bureau Joop Bierling
Zetwerk: Zetterij Wil van Dam
Druk: Elinkwijk/Utrecht

Inhoud

3 Verkiezingscampagnes: de personificatie en professionalisering van de stemmenjacht

R.A. Koole, G. Voerman

11 Verkiezingen in crisistijd

H. van de Vorst, R. Slotboom

16 Docentenhandleiding bij 'Verkiezingsaffiches' – minididactica nr. 3

G. Peek, Geschiedeniswinkel RU Groningen

20 Boek van de maand

F.R. Ankersmit

24 Ideetje misschien...?

26 Mensen en Machten, bespreking examenboek Havo/Vwo

E.M. Janssen Perio

27 Recensies

33 Kleio-Krant

Het geheel of gedeeltelijk overnemen van artikelen en illustraties is slechts toegestaan na schriftelijke goedkeuring van de redactie.

Uw plaats aan de stormram is nog vrij

Verkiezingsaffiches in Nederland vanaf 1917

Geschiedeniswinkel Groningen

Mini-didactica nr. 3

kleio

nummer 3/86
pagina's 2 en 3

Verkiezingscampagnes: de personificatie en de professionalisering van de stemmenjacht

R.A. Koole
G. Voerman

Politieke partijen zijn ontstaan uit de behoefte kandidaten bij te staan in hun strijd een zetel te verwerven in volksvertegenwoordigende lichamen.

Na de introductie van de rechtstreekse verkiezingen voor de Tweede Kamer in 1848 ontstonden eerst lokale kiesverenigingen, die zich met de uitbreiding van het kiesrecht en de toenemende verzuiling ontwikkelden tot landelijke partijen. Deze partijen vervulden allengs meer functies (het integreren van maatschappelijke wensen in een intern consistent programma, het vormen en scholen van de partijleden en het verzorgen van de communicatie tussen politieke top en electoraat), maar de selectie van kandidaten en het mobiliseren van de kiezers bleven de belangrijkste. Over de manier waarop sinds 1918 politieke partijen in de campagnes hebben geprobeerd de kiezers te bereiken, gaat dit artikel. Vanzelfsprekend gaat het hierbij dan voornamelijk om het schetsen van enkele grote lijnen.

R.A. Koole studeerde geschiedenis in Groningen en politieke wetenschappen in Parijs. Hij is hoofd van het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen van de RU Groningen. Sinds 1985 is hij tevens verbonden aan de Vakgroep Politieke Wetenschappen van de RU Leiden.

G. Voerman studeerde geschiedenis in Groningen en is ook verbonden aan het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen van de RU Groningen.

De belangrijkste tendens is die naar de personificatie van de verkiezingsstrijd. Personen zijn altijd belangrijk geweest in campagnes, maar in de periode waarin de 'zuilen' werden gevestigd, voerde de samenbindende ideologie of godsdienst de bovenaan. Toen het verzuilde stelsel eenmaal een feit was, trad naast de ideologie ook steeds meer de persoon van de politieke leider op de voorgrond in de jacht op stemmen. Een terugkeer naar meer ideologisch georiënteerde campagnes ná de ontzuiling om de teloorgane band met de kiezers te herstellen werd tegengegaan door de groei naar de welvaartsstaat en door de ontwikkeling van de massamedia. Meer dan ooit zijn campagnes persoonsgericht geworden, al spelen de 'issues van het moment' natuurlijk steeds een rol.

Twee andere tendensen zijn een afgeleide van dezelfde ontwikkelingen van de massamedia, met name van de opkomst van de televisie. Ten eerste is de campagnevoering steeds meer geprofessionaliseerd geraakt en ten tweede wordt de aandacht meer geconcentreerd op de grote partijen, die verwikkeld zijn in een 'strijd der giganten'.

Kiesstelsel

Verkiezingscampagnes vinden plaats binnen het in de Grondwet en de Kieswet vastgelegde kader. In 1917 werd dit kader door de invoering van het stelsel van Evenredige Vertegenwoordiging en van het algemeen kiesrecht voor mannen (in 1919 ook voor vrouwen) grondig gewijzigd. Het stelsel van absolute meerderheid met meerdere districten kwam te vervallen. Nederland werd één district, waarin kandidaten op basis van een door de partijen opgestelde lijst verkozen werden. Het belang van de partijen nam hierdoor aanzienlijk toe. Goede partijorganisaties waren ook nodig om het sterk uitgebreide electoraat te kunnen bereiken in de campagnes.

Op het overwicht van de partijen is zowel tijdens het interbellum als in de jaren zestig en zeventig kritiek uitgeoefend. In voorstellen tot staatsrechtelijke vernieuwingen werd onder andere een terugkeer naar een stelsel met meer dan één district bepleit, omdat dit de politiek dichterbij de kiezers zou brengen. Deze vernieuwingsvoorstellen hebben het nooit gehaald, al heeft de idee van stembusakkoorden vóór de verkiezingen de campagnes in het begin van de jaren zeventig duidelijk beïnvloed.

Wel zijn er na 1917 andere veranderingen in het kiesstelsel doorgevoerd. We noemen hier slechts de belangrijkste. Het nieuwe kiesstelsel vergrootte de kans op een zetel

*NSB-verkiezingspropaganda uit 1937
(uit: A.A. de Jonge, Het Nationaal-Socialisme
in Nederland, Den Haag 1968, tegenover p. 113)*

Hieronder wordt aan de hand van een sterk vereenvoudigd voorbeeld getoond hoe het stelsel van verkiezingen voor bijv. de Tweede Kamer functioneert.

Gegevens. In een gebied, dat — evenals Nederland — als één kiesdistrict wordt beschouwd, moet een vertegenwoordigend college worden gekozen van 100 leden. Er worden 123.196 stemgerechtigden opgeroepen; zes kandidatenlijsten (A—F) zijn ingediend. Van de opgeroepen verschijnen 22.000 niet bij de stembus; zij zijn ziek, of net de vorige dag gestorven, of zij hebben domweg geen zin. Voorts zijn 1196 stemmen ongeldig uitgebracht: zij zijn blanco gedeponerd, of er is bijv. op geschreven 'Geen woorden maar daden'. De geldig uitgebrachte stemmen zijn als volgt verdeeld:

lijst A: 32.631
lijst B: 28.727
lijst C: 16.814
lijst D: 19.921
lijst E: 995
lijst F: 912

100.000

Berekening van de uitslag. Allereerst moet worden berekend op hoeveel zetels elk van de lijsten aanspraak kan maken. Daarna wordt vastgesteld voor elk van de lijsten, welke daarop voorkomende kandidaten gekozen moeten worden verklaard.

Zetels per lijst. Daarvoor is berekening van de kiesdeler vereist; deze bedraagt in casu $100.000 : 100 = 1000$.

Eerste operatie. Aan elke lijst valt direct toe een aantal zetels, corresponderend met het veelvoud van de kiesdeler dat is ge-

haald. In eerste aanleg verkrijgt derhalve lijst A 32, B 28, C 16 en D 19 zetels. Daarmee zijn 95 zetels verdeeld; 5 zgn. *restzetels* blijven ter verdeling over.

Voor de verdeling van de restzetels zijn verschillende systemen denkbaar.

Systeem 1. Men vergelijkt de stemoverschotten en wijst de lijsten met de grootste overschotten een restzetel toe (*Stelsel van de grootste overschotten*). Men gaat ervan uit dat bijv. voor lijst A de 32.000 stemmen reeds zijn geconsumeerd voor het verkrijgen van de 32 zetels uit de eerste ronde. Resultaat:

Lijst	stemmen-overschot	volgorde toewijzing restzetels	totaal aantal zetels
A	631		32
B	727	5	29
C	814	4	17
D	921	2	20
E	995	1	1
F	912	3	1

Lijst	gemiddeld per zetel	volgorde toewijzing restzetels	Totaal
A	bij 33 zetels: 989 34 zetels: 960	4 —	33
B	bij 29 zetels: 991 30 zetels: 958	3 —	29
C	bij 17 zetels: 989 18 zetels: 934	5 —	17
D	bij 20 zetels: 996 21 zetels: 949	1 —	2
E	bij 1 zetel: 995 2 zetels: 497	2 —	1
F	bij 1 zetel: 912 2 zetels: 456	— —	0

Rekenkundig bezwaar tegen deze oplossing: het gemiddelde aantal stemmen dat elke lijst per zetel 'betaalt' is zeer ongelijk. Politiek bezwaar: begunstiging van dwergpartijen (die in een lijstenstelsel van EV toch al meer kansen hebben dan bijvoorbeeld in een meerderheidsstelsel met 100 districten) Het systeem wordt te onzent gevolgd voor gemeenteraden met minder dan 19 leden en bij de Tweede Kamer tot 1935.

Systeem 2. In het stelsel-D'Hondt of *systeem van de grootste gemiddelden* (te onzent o.a. geldend bij Tweede-Kamerverkiezingen) wordt berekend hoeveel het gemiddeld aantal stemmen per zetel zou bedragen indien een extra-zetel zou worden toegevoegd; toedeling van de restzetels geschiedt aan de hand van de hoogte van dit getal. Bijv. bij Lijst A zou toevoeging van een 33e zetel ertoe leiden dat gemiddeld per zetel wordt betaald $32.631 : 33 = 989$ stemmen. Er wordt niet alleen op de overschotten gelet; het gewicht van het totale stemmental gaat meewegen. Resultaat:

Uit: T. Koopmans, Compendium van het Staatsrecht. Kluwer, Deventer 1983.

voor kleine partijen aanzienlijk. In de jaren dertig werd om de versnippering van het partijstelsel tegen te gaan enerzijds besloten de drempel tot participatie aan de Tweede Kamerverkiezingen te verhogen. Voortaan werd per kieskring een borgsom vereist, hetgeen het aantal deelnemende partijen drastisch terugbracht (van 54 in 1933 tot 20 in 1937). Anderzijds werd de berekeningswijze voor het toekennen van restzetels in 1937 gewijzigd: van het stelsel van de grootste overschotten naar het stelsel van de grootste gemiddelden. Het nieuwe stelsel, dat nog steeds geldt, werkte duidelijk in het voordeel van de grote partijen. Bovendien was al in 1935 de kiesdrempel verhoogd tot het aantal stemmen van de kiesdeler. Toen in 1956 het aantal zetels in de Tweede Kamer werd uitgebreid van 100 naar 150 werd de kiesdrempel niet aangepast, zodat de kans op een zetel voor een kleine partij weer toenam.

Na de oorlog is de kiesgerechtigde leeftijd

in drie fasen verlaagd: in 1946 van 25 jaar naar 23 jaar, in 1965 van 23 jaar naar 21 jaar en in 1972 van 21 jaar naar 18 jaar. Het electoraat, dat door de bevolkingstoename toch al was gegroeid, nam hierdoor in aantal sterk toe. Met name de jonge kiezers vormden zo een belangrijke doelgroep in de campagnes. Door de afschaffing van de opkomstplicht in 1970 moest de partij wel meer dan voorheen op zoek naar de kiezers. De campagnes namen mede hierdoor in levendigheid toe. Dit jaar (1986) wordt het aantal kiesgerechtigden nog eens uitgebreid met gedetineerden en met in het buitenland woonachtige Nederlanders. Van die laatsten zijn er ongeveer 400.000 hetgeen goed is voor ongeveer acht zetels! De campagne zal daarom ook op die groep gericht zijn.

Tenslotte is voor de (rest)zetelberekening de kieswetswijziging van 1977 niet onbelangrijk. Toen werd de mogelijkheid geopend tot verbinding van lijsten van *verschillende* partijen. Opvallend is dat dit ver-

schijnsel in de campagnes nagenoeg zonder betekenis is, terwijl hiermee toch duidelijk zekere voorkeuren voor andere partijen worden uitgesproken.

Strijd tussen personen of tussen principes?

In verkiezingscampagnes vindt de profilering van de partijen ten opzichte van elkaar plaats door het benadrukken van inhoudelijke zaken en door het op de voorgrond treden van personen. De accenten zijn echter in de loop der tijd verschillend gelegd. In de verkiezingen die na 1848 in de districten werden gehouden ging de strijd doorgaans meer tussen personen dan tussen programma's of beginselen. In het beperkte electoraat, waarbinnen de scheidslijnen tussen de verschillende levensbeschouwelijke stromingen nog vaag waren, was de opvatting dat Kamerleden zich onafhankelijk dienden op te stellen lange tijd gemeengoed. Na 1848 kwam het bij verkiezingen nog geruime tijd voor dat de *'Candidaten weigerden te zeggen hoe zij dachten over aanhangige wetsontwerpen, terwijl vrij algemeen het gevoelen gold, dat het afleggen van een politieke geloofsbelijdenis niet te rijmen ware met die vrijheid van handelen waarover de candidaat, eenmaal gekozen, als afgevaardigde moet kunnen beschikken'*.¹ Het optreden van kiesverenigingen als een soort intermediair tussen electoraat en candidaat bracht hierin weinig wijziging.

Aan het einde van de negentiende eeuw kwam met de verzuiling in deze situatie verandering. Levensbeschouwelijke opvattingen gingen een steeds grotere rol vervullen als noodzakelijk bindmiddel voor bepaalde bevolkingsgroepen. De landelijke partijorganisaties die in deze periode ontstonden, gaven hieraan politieke uitdrukking. Zolang de politieke machtsverhoudingen nog niet definitief bepaald waren, voerde de godsdienst of ideologie de boventoon in de campagnes. Pas een tiental jaren na de grote kiesstelselwijziging van 1917, toen deze verhoudingen wel duidelijk waren geworden, boette de maatschappijopvatting als mobiliserend thema enigszins aan kracht in. Slechts twee AR-politici, beiden leiders van een ministerie, wisten vóór die tijd deze dominantie te breken: Kuyper (1905) en Colijn (1925). Maar dan nog stond in beide gevallen hun persoon niet alleen voor een bepaald gevoerd beleid, maar was deze tevens de personificatie van een ideologie. In dat licht moet ook Troelstra's opmerking voor de verkiezingen van 1905 (2 jaar na de 'worgwetten') worden gezien dat noch rechts, noch links in de verkiezingsstrijd de antithese konden missen. *'De duivel van het ongelooft en het paganisme moet door*

de rechterzijde aan de wand gemaald worden en al de verschrikkingen van de zo totaál voze en leugenachtige antithese moeten aan de wand gemaald worden door de partijen van links om de kiezers mede te krijgen'.²

De noodzaak tot samenwerking waarvoor men zich bij de districtsverkiezingen dikwijls gesteld zag, temperde evenwel in het algemeen de neiging om de ideologische tegenstellingen op de spits te drijven. Om hun kandidaten verkozen te krijgen moesten partijen immers niet zelden stembusakkoorden aangaan, waarin zij elkaar steun toezegden.

Na 1917: principes op de voorgrond

Met de invoering van het stelsel van evenredige vertegenwoordiging verviel de dwingende behoefte om vóór de verkiezingen tot onderlinge afspraken te komen. Het

probleem van coalitievorming werd daarmee verlegd naar de kabinetsformatie na de verkiezingen. De verkiezingsstrijd werd onder invloed van de toenemende verzuildeheid en door de kiesstelselwijziging *'dogmatischer en abstracter, er bestond (bovendien) bij de partijen een zekere neiging principiële punten uit het eigen program op de voorgrond te schuiven'*.³ Naast de gebruikelijke politieke en sociaal-economische strijdpunten benadrukten de partijen in hun verkiezingscampagnes veelvuldiger hun eigen levensbeschouwelijke identiteit.

De ARP bijvoorbeeld beval in 1922 haar kandidaten aan met de leus *'De stembusworsteling gaat om beginselen. Tegen de revolutie'*. De CHU pleitte in 1929 voor *'de bevestiging van de christelijke grondslagen van ons volksleven'*. De katholieken, vanaf 1918 door hun bisschoppen regelmatig aangemaand om op de katholieke partij te stemmen, moesten in 1922 de

Kringkantoor Gooi-Zuid van de NSB in 1937 (uit: A.A. de Jonge, p. 128)

KATHOLIEKEN!

Zorgt dat geen stemmen gaan verloren
Die bij onz' Staatspartij behoren!
Kiest volgens plicht, zooals het moet,
Lijst vijf en Twintig - dan is 't goed!

Wil bij 't stemmen er voor waken,
Slechts één hokje rood te maken!

Denk bij 't geven van uw stem,
Eens een oogenblik aan Hem
Die U rekenschap zal vragen
In Uw laatste levensdagen.

E. Tima

**STEMT No. 1
VAN LIJST 25**

Uit: M. van der Plas, Uit het rijke
Roomse leven, Utrecht z.j., p. 250.

R.K. Kiesvereniging - Maastricht.

Vergadering

toegankelijk voor alle R.-Katholieken

Dinsdag 30 Juni half negen,
in de Oud-Dominicanenkerk.

Spreker:

Pater Borromaeus de Greeve

Namens het Bestuur:
A. Moonen, Voorzitter, W. J. H. Smeets, Secretaris.

Uit: Michel van der Plas, Uit het rijke
Roomse leven, Utrecht z.j., p. 246.

RKSP kiezen 'in het waarachtig belang van staat-kerk-maatschappij'. Hoewel de sociaal-democratische voorman Troelstra afgaf op deze 'theologische verkiezingsleuzen', die volgens hem slechts als 'lokaas' dienden en de werkelijke scheidslijnen maskeerden, ging hij zelf op vergelijkbare wijze te werk door zijn achterban te mobiliseren met een beroep op de ideologie.⁴ 'Op ter overwinning' riep hij in 1925 met opgeheven vuist vanaf een verkiezingsaffiche. Eveneens in 1925 wierp de SDAP een plakkaat met de beeltenis van Marx in de strijd. Juist tegen de verschrikkingen van het 'staatsocialisme' stelden de liberalen zich teweer. Tegenover de 'geestelijke dwang' plaatsten zij vrijheid en recht. Verkiezingstoespraken kregen aldus het karakter van 'preken voor eigen parochie'. Vlaggen, liederen en specifieke rethoriek behoorden tot de partijliturgie.

Doordat de electorale verhoudingen tussen de grote politieke blokken zich stabiliseerden, raakte de verkiezingsstrijd eerder gericht op het vasthouden van de 'eigen' kiezers (Stammwähler) dan op het winnen van nieuwe. Pas in de jaren '60 zou hierin werkelijk verandering komen. Op de verkiezingsaffiches eiste doorgaans niet de lijsttrekker, maar de in een symbolische voorstelling weergegeven ideologie de volle aandacht voor zich op. De persoon van de kandidaat boette op deze wijze aanvankelijk aan belang in, hetgeen uiteraard nog door de vervanging van het personenstelsel door het lijstenstelsel werd bevorderd.

De kieswet, die aanvankelijk de partijen geen gelegenheid bood met landelijke lijsttrekkers de verkiezingen in te gaan, verstrekte op haar beurt deze ontwikkeling nog eens. Toen in 1925 na een wetswijzi-

ging het landelijk lijsttrekkerschap wel mogelijk werd, maakten slechts enkele partijen - ARP, CHU en VDB - hiervan gebruik. De overige gaven de voorkeur aan het meervoudig lijsttrekkerschap, bestaande uit personen die regionale bekendheid bezaten.

De figuur van de politieke leider

Toen echter aan het begin van de jaren '30 de partijen hun onderlinge posities na de Kiesstelselwijziging van 1917 'definitief' hadden bepaald en de verzuiling was bevestigd, kwam er meer ruimte om - net zoals de ARP al eerder had gedaan - de persoon van de politieke leider mede tot inzet van de verkiezingen te maken. Hij moest dan wel bij de kiezers over kunnen komen als een krachtige figuur. De NSB probeerde het in 1937 - weinig succesvol - met 'Mussert of Moskou' en de VDB in datzelfde jaar met minister van financiën Oud.

Maar alleen de ARP slaagde hier werkelijk in. In 1933 en 1937 boekte Colijn behoorlijke zetelwinst voor zijn partij. Ten tijde van de economische crisis, politieke onrust (na de munterij op de 'Zeven Provinciën') en oorlogsdreiging werd hij geafficheerd als degene die het schip van staat op 'vaste koers in stormgetij' hield. Het beeld van de sterke man die orde en gezag handhaafde, trok ook vele niet-anti-revolutionaire kiezers.

Gezien de werking van het verzuilde partijstelsel zat het leeuwedeel van kiezers echter 'veilig opgeborgen' in de diverse zuilen en kon hoogstens daarbinnen van partij wisselen. Omdat de kiezers hierdoor niet werden blootgesteld aan verleiding door

andere partijen, kon deze winst eigenlijk alleen maar dáár vandaan komen, waar de verzuiling het minst had plaatsgevonden, vooral bij de liberalen. Dáár ook kon de NSB in 1935 bij de Statenverkiezingen haar winst vandaan halen.

De 'starheid' van het verzuilde stelsel is vanaf de jaren zestig dan wel vaak bekritiseerd, in het interbellum voorkwam het een grote spreiding van rechtsextremisme. Alleen de zwak geleide conservatieve Liberale Staatspartij kon haar aanhang niet vasthouden. In 1937 poogde zij daarom met de slogan 'Zet meer liberalen naast Colijn' haar positie te vergeefs veilig te stellen. Deze slogan geldt nog steeds als een schoolvoorbeeld van foutieve verkiezingspropaganda. De eis tot profilering werd even terzijde geschoven in de hoop te kunnen profiteren van de populariteit van Colijn. Voor een deel van de toch al weinig partijgebonden liberale achterban was dit de reden om dan maar direct op de AR-voorman te stemmen.

Continuïteit na 1946

Na 1946 nam de scherpheid van de ideologische toonzetting van de verkiezingscampagnes af. De noodzaak van het herstel vereiste een gezamenlijke aanpak. Alleen de 'Indonesië-politiek' deed de gemoederen beroeren, maar dit thema viel enigszins buiten de klassieke ideologische scheidslijnen. De PvdA brak als 'doorbraakpartij' formeel met de Internationale, rode vlag en andere vooroorlogse retoriek en symboliek. Het samenbindende element moest nu gevormd worden door het 'personalistisch socialisme', waarin zowel de voormalige SDAP-ers als de VDB-ers en CHU-ers zich konden vinden. De confessionele partijen pakten hun oorspronkelijke levensbeschouwelijke draad vooralsnog weer op, al was er een kortstondige poging tot samenwerking van ARP en CHU geweest. De liberalen zetten in de Partij voor de Vrijheid en vervolgens in de VVD hun anti-socialistische propaganda voorlopig voort.

De politieke machtsverhoudingen tussen de blokken, zoals die in het interbellum waren 'bevroren', bleven nog tot in de jaren zestig globaal voortbestaan. In deze periode speelde aanvankelijk de persoon van de lijsttrekker nog steeds een enigszins ondergeschikte rol. Lang niet alle partijen gingen met landelijke lijstaanvoerders de verkiezingen in. Evenals in het interbellum was het echter ook nu weer alleen een minister-president gegeven om zijn persoonlijke stempel op de verkiezingsstrijd te drukken. Dankzij het 'Drees-effect' boekte de PvdA in 1952 en 1956 aanzienlijke kiezerswinst. De aantrekkingskracht van Drees lag echter niet zozeer in zijn lijsttrekkerschap (van de PvdA), als wel in het beeld dat van hem

was geschapen als iemand die het in hem gestelde vertrouwen nooit misbruikte. Onder zijn leiding was de wederopbouw van het land in goede handen.

'Mannetjesmakerij'

Door een complex van factoren, zoals de groeiende welvaart, vergrote sociale mobiliteit, toenemende ontkerkelijking en de opkomst van de televisie brokkelde het verzuilde bestel in de jaren '60 af. De gevestigde partijen kregen concurrentie van geheel nieuwe partijen (respectievelijk de PSP, de Boerenpartij en D'66) en van afsplitsingen (o.a. PPR en DS'70). De grote partijen bleken niet meer vanzelfsprekend op hun achterban te kunnen rekenen.

Met het op drift raken van delen van het electoraat veranderde het karakter van de verkiezingscampagnes ingrijpend. De stembusstrijd werd een heuse krachtmeting tussen de partijen. Politici konden de campagne niet langer meer beschouwen als 'een lastige onderbreking van hun dagelijkse beslommeringen', waarin zij hun achterban konden optrommelen door slechts te appelleren aan levensbeschouwelijke waarden.⁵ De partijen moesten voortaan met elkaar het gevecht om 'electorale nomaden' of 'zwevende kiezers' aangaan; daarnaast moesten zij na de afschaffing van de opkomstplicht sinds 1971 ook mogelijke thuisblijvers aansporen daadwerkelijk hun stem uit te brengen.

Het belang van de 'samenhangende beginselen' of ideologie in de campagnes nam door de ontzuiling en de groei naar de welvaartsstaat af. De televisie, die in deze ontwikkeling een zeer belangrijke rol vervulde, stimuleerde ook de terugkeer van de persoon van de (eerste) kandidaat in de frontlinies van de verkiezingsstrijd. In de slag om de kiezer, die zich vanaf het eind van de jaren zestig voor een groot deel op de beeldbuis ging voltrekken, diende de lijsttrekker de partij een duidelijk gezicht te geven. De 'mannetjesmakerij' deed zijn intrede, waarbij charisma en 'telegenieke' eigenschappen, aangekweekt of bijgeschaafd door reclameadviseurs, in importantie begonnen te wedijveren met de politieke boodschap. Op deze wijze raakte de stembusstrijd weer 'gepersonaliseerd'. Een zeer duidelijk voorbeeld daarvan is een advertentie van de VVD bij de verkiezingen van 1981, waarin de consequenties van het stemmen op D'66 door de liberalen als volgt werd verwoord: *'Een stem op Jan is een stem op Joop. Kies dus Hans'*.

De verkiezingsaffiches weerspiegelden deze ontwikkeling. Na het verdwijnen van alle ideologische symboliek verwerd het affiche tot een 'taai sjabloon', aldus de reclame-

adviseur van D'66, Veltman. *'Naam of portret van de lijsttrekker, initialen van de partij en het lijstnummer da's al. Alleen de typografie en de kleuren verschillen'*.⁶

Vrijwel alle partijen namen deel aan deze 'lijsttrekkerscultus': vanaf 1971 wezen bijna alle partijen slechts één lijstaanvoerder aan. Profilering in de campagnes ging nu ook betekenen dat 'op de man' werd gespeeld. Na een aantal persoonlijke aanvallen op Van Agt sprak de christen-democratische lijstaanvoerder in dit verband in 1977 over de 'aktie beschadiging lijsttrekker CDA'.

Het 'Lubbers effect'

Ook in 1986 speelt het persoonlijke element weer een grote rol. CDA-lijsttrekker Lubbers reduceerde de verkiezing reeds tot de keuze *'tussen Den Uyl en ondergetekende'*.⁷ Na onder andere het 'Drees-effect' en 'Jelle-effect' verwacht CDA-voorzitter Bukman de heilzame werking van het 'Lubbers-effect'. Het centraal stellen van de premier in de christen-democratische verkiezingsstrategie komt in feite neer op een duplicering van de door het CDA in 1977 zwaar bekritiseerde campagne van de PvdA, toen deze met de slogan 'Kies de minister-president' een grote zege behaalde zoals Bukman ook ruiterlijk toegeeft: *'We houden niet van de leuze: kies de minister-president, maar we doen het gewoon'*.⁸

Bij de huidige verkiezingen treden (zich 'progressief' noemende partijen als) PvdA en D'66 met dezelfde lijsttrekkers in de strijd als bijna 20 jaar geleden in 1967. Den Uyl, voor de zevende keer lijsttrekker, zal in de campagne de steun krijgen van het sociaal-democratisch zwaargewicht Kok, die de lijsttrekker als 'lijstduwer' bij zal staan. De VVD heeft Wiegel weer als stemmentrekkers, al is hij geen kandidaat. De strijd tussen personen via het massamedium televisie is hét kenmerk van de moderne verkiezingscampagne geworden. Dat is ook goed zichtbaar in de gebruikte verkiezingsleuzen, die steeds vager worden en meer op elkaar gaan lijken: Werd in 1982 door alle grote partijen geappelleerd aan een saamhorigheidsgevoel ('samen'), in 1986 is de blik op de 'toekomst' gericht.

Het hiervoor beschreven spanningsveld tussen op personen dan wel op principes gerichte verkiezingscampagnes doet natuurlijk geen recht aan allerlei andere verschijnselen en tendensen, die hun invloed op het karakter van de diverse verkiezingscampagnes gehad hebben. Het beoogde slechts een dominante tendens te beschrijven. Want hoe goed men een campagne ook plant, onverwachte gebeurtenissen of niet voorziene acties van andere partijen of van rela-

*tieve buitenstaanders (bijvoorbeeld de vredesbeweging, de vakbonden, de roddelpers) kunnen vaak voor verrassingen zorgen.*⁹

Issue's en gigantenstrijd

Een algemene tendens in de *aard van de onderwerpen*, die tijdens een campagne aan bod komen is niet gemakkelijk te ontwaren. Natuurlijk komen in een periode van economische crisis sociaal-economische onderwerpen wat vaker aan bod en in een tijd van politieke onrust krijgen zaken van 'gezag en orde' of juist van 'democratisering' eerder een kans. Maar een algemene wetmatigheid is dit niet. Ook kan niet eenvoudig worden gesteld dat in onze welvaartsmaatschappij de aandacht uitsluitend op zogeheten 'post-materiële issues' als milieubescherming, vrouwenemancipatie, medezeggenschap, etc. is gericht. Zelfs de partijen hebben er moeite mee de juiste issue te vinden; de voorkeuren van het (eigen) electoraat zijn daarvoor vaak te onduidelijk. De actuele politieke situatie bepaalt daarom in de meeste gevallen de thema's van de campagnes.

Iets duidelijker is de recente tendens naar een beheersing van de campagne door de grote partijen. De massamedia hebben in de campagne een concentrerende werking op de publieke aandacht voor partijen. Maar ook in het verleden zijn er verkiezingen geweest, die voornamelijk tussen de twee of drie grootste partijen werden uitgevochten. De strijd tussen de KVP en de PvdA in 1956 is hiervan een voorbeeld. De media versterken echter deze ontwikkeling naar een permanente 'strijd der giganten'.

Manieren, middelen en methoden

Met de geconstateerde inhoudelijke veranderingen van de campagnes veranderen ook de gebruikte technieken. Zoals vaker kunnen vorm en inhoud hier niet los van elkaar gezien worden. De ontwikkeling van nieuwe technieken is hierbij de autonome oorzaak, die de wijze van campagnevoering sterk bepaalde. De 'klassieke', amateuristische manier van campagnevoeren kwam hierdoor onder druk te staan, maar verdween nooit geheel.

Door de invoering van het lijstenstelsel kreeg de centrale partij-organisatie een belangrijke rol in de campagne. Globaal gesproken werden op het partijsecretariaat de lijnen voor de campagne uiteengezet, die dan door de vrijwilligers in het land moesten worden uitgevoerd. De kiezers kenden hooguit de beeltenis van de politiek leider uit de krant of uit propagandamateriaal;

contacten met andere kandidaten verliepen via de partij. Een vooraanstaande plaats namen dan ook de partijbijeenkomsten in, hoewel deze uiteraard lang niet iedereen bereikten.

De introductie van de geluidsversterking betekende in dit opzicht een belangrijke verbetering. Niet alleen konden de bijeenkomsten nu een groter gehoor trekken, ook werd het mogelijk met geluidsauto's de stad in te trekken.

Door het aanplakken van affiches, het op de muren kalken van leuzen, het adverteren in kranten, het uitdelen van pamfletten en dergelijke, trachtte men de partij verdere bekendheid te geven. Daarnaast gingen sommige partijen in het interbellum over tot een gerichte benadering van de kiezer door hen aan huis te bereiken, hetgeen na de jaren zestig in de moderne variant 'canvassing' zou terugkeren. De ARP, die in het huisbezoek een 'geducht wapen' zag, liet zelfs speciale boekjes samenstellen waarin op catechismus-achtige wijze de te verwachten vragen en de bijbehorende antwoorden stonden afgedrukt.

Moderne technieken

Naast deze 'klassieke' vormen van campagnevoering deden allengs ook moderne technieken hun intrede. Al in de jaren twintig maakte de Liberale Staatspartij in een campagne gebruik van een professionele (stomme) film, die zijzelf had laten vervaardigen. Op partijbijeenkomsten werd de film vertoond als inleiding op een debat. Andere partijen hebben dit voorbeeld in de jaren '30 gevolgd.

Bij de verkiezingen van 1925 werd voor het eerst de 'draadloze telefonie' benut. Enige dagen voor de verkiezingen hielden vertegenwoordigers van de grote partijen hun verkiezingsspeeches voor de radio, die slechts te ontvangen was in speciaal daartoe ingerichte 'verkiezingslokalen'. Met de verspreiding van het aantal radiotoestellen onder de bevolking nam het belang van dit medium voor de politieke partijen toe. Bij de verkiezingen in 1929 en 1933 werd aan alle aan de verkiezingen deelnemende partijen naar evenredigheid zendtijd gegeven (aantal zetels in de Tweede Kamer; nieuwe partijen een kwartier).

Niet altijd konden of wilden partijen echter de radio in hun campagne inschakelen. In 1937 besloot de minister dat dat jaar geen verkiezingsredevoeringen voor de radio mochten worden gehouden, gezien de nationale en internationale politieke toestand. De SGP wees het medium om principiële redenen af; de CPN was gedurende de Koude Oorlog van regeringswege jarenlang (1948-1965) van de radiopropaganda uitgesloten.

Vanzelfsprekend werd ook politieke propa-

ganda bedreven via de 'gewone' omroepen. Met name de VARA, KRO en NCRV werden hiervan in het interbellum — door tegenstanders — beticht. De van regeringswege ingestelde censuur, die ook de door de partijen zelf verzorgde uitzendingen streng controleerde (niet alleen de linkse partijen, maar bijvoorbeeld ook de Liberale Staatspartij had hier last van), vermocht dit niet te verhinderen.

Professionalisering van de campagne

De *professionalisering* van de verkiezingscampagne kwam na de Tweede Wereldoorlog enigszins op gang, toen de partijen bij de uitwerking van hun traditionele campagnemiddelen schoorvoetend overgingen tot de inschakeling van reclamebureaus. Bij het uitstippelen van de campagnes hadden de reclamedeskundigen niets in de melk te brokkelen; hun opdrachten bleven doorgaans beperkt tot het verstrekken van adviezen over de vormgeving van het propagandamateriaal. Zo nu en dan leverden zij een verkiezingsleuze, zoals in 1946 voor de ARP: 'S.O.S. Stemt op Schouten'. Aan eigen verkiezingsonderzoek om inzicht te krijgen in de onder de kiezers levende politieke opvattingen en partijvoorkeuren werd door de meeste partijen niet gedacht. Voor deze nieuwe onderzoeksmethode hadden de partijen geen geld. Ook zagen zij er het nut (nog) niet van in. De politieke verhoudingen waren immers van dien aard dat men van te voren een redelijk betrouwbare taxatie van het aantal stemmen kon maken dat uit de stembus zou rollen.

Ook nu weer bewerkstelligden de jaren '60 een ommekeer. De opkomst van de televisie en het daarmee samenhangende ontzuilingsproces had niet alleen de tijd, maar

ook de geesten rijp gemaakt voor een meer professionele aanpak van de verkiezingscampagne. Ed van Thijn gooide de knuppel in het hoenderhok met zijn pleidooi in *Socialisme en Democratie* (1966) voor een goedgeorganiseerde verkiezingsmachine die gericht moest zijn op het benadrukken van de verschillen tussen de partijen en gebruik maakte van de moderne, uit Amerika overgewaaid reclame- en onderzoekstechnieken. Daarnaast maakte de campagne van D'66 grote indruk. De partij, die pas een half jaar eerder na een soort verkennend marktonderzoek was opgericht, boekte een eclatant succes bij de verkiezingen van februari 1967 na een door een reclamebureau uitgekende campagne. Langzaam maar zeker gingen de partijen om en lieten zij hun weerstanden varen: 'marketing' was geen vies woord meer.

Uit: Henk van Hoorn, Ton Planken en Fred Verbrake, *Politiek, Amsterdam 1982*, p. 70.

Op weg naar een TV-democratie?

In 1959 maakte de televisie haar opwachting. Door haar grote bereik veroorzaakte zij een revolutie in de verkiezingsstrijd. Politici konden zich voortaan in televisie-optredens in één klap een enorme bekendheid verwerven, die men vroeger via vele spreekbeurten had moeten opbouwen.¹⁰ Afgezien van de voorman van de SGP presenteerden de lijsttrekkers zich aan miljoenen kiezers in de uitzendingen voor politieke partijen, in actualiteitenrubrieken, in de op basis van notarieel vastgelegde afspraken gehouden verkiezingsdebatten en — in toenemende mate — in amusementsprogramma's. Om het maximale rendement te halen uit deze optredens organiseerden de partijen t.v.-trainingen voor hun politici.

De meer klassieke campagnevormen, zoals verkiezingsbijeenkomsten, verkiezingscaravans, etc., zijn tegenwoordig alleen nog zinvol als zij worden verslagen in de massamedia. Vroeger hadden zij ten doel de kiezers te bereiken, nu vormen zij vaak slechts een voorwendsel om in de publiciteit te geraken. Centrale vraag daarbij is: 'Hoe haal ik het Journaal?' Toppolitici van de grote partijen gaan aldus het land in om de kiezer te ontmoeten. De PvdA nam jarenlang de bus, het CDA gebruikte in 1981 de directietrein van de NS, en de VVD ging in dat jaar met een vrachtauto het land in, waarop een uitklapbaar soort 'mini-parlement' was gemonteerd waarmee met het publiek de Tweede Kamer werd gesimuleerd.

Een andere campagnemethode, evenwel vaak aan deze 'tournee's' gekoppeld is het zogenaamde 'canvassing'. Via een persoonlijke benadering aan de huisdeur proberen partijen de kiezers op te wekken hun stem uit te brengen, het liefst op de eigen partij. Hoewel deze term nieuw is, is de methode

Politiek op de TV (uit: *Politiek*, p. 111)

Den Uyl 'canvassing' (uit: Politiek, p. 108)

dat niet echt. Al ruim voor de Tweede Wereldoorlog kwamen 'huisbezoeken' regelmatig voor.

Wat ook is gebleven zijn de 'spiegeltjes en kraaltjes', zoals wat schertsend het kleine propagandamateriaal wordt genoemd. Dit materiaal onderging een forse uitbreiding. De traditionele luciferdoosjes, suikerzakjes, bierviltjes, balpenen, ballonnen en dergelijke raken overvleugeld door stickers, buttons, aanstekers, schrijfblokken, grammofoonplaatjes, T-shirts, paraplu's en keukenschorten met daarop de naam van de partij. Sommige partijen slijten zelfs hun eigen (CDA- of D'66-)wijn.

Campagne 'nieuwe stijl'

De hier beschreven koerswending van de partijen van een amateuristische naar een meer professionele benadering van de verkiezingsstrijd is door de ontzuiling bittere noodzaak geworden. De 'zwevende' kiezer moet steeds meer door marktonderzoek worden gelocaliseerd en zijn voorkeuren door opiniepeilingen in kaart worden gebracht, waarna deze kiezer door een adequate, op reclametechnieken gebaseerde benadering kan worden overgehaald op een bepaalde partij te stemmen. Propagandamateriaal en verkiezingsleuzen worden vaak eerst onder kleine groepen kiezers uitgetest.

Zo heeft vanaf het begin van de jaren '70 de campagne 'nieuwe stijl' haar intrede gedaan: gecoördineerd door een campagneleider, die zich verzekerd weet van professionele medewerking en ondersteund door verkiezingsonderzoek, wordt met behulp van de moderne communicatiemiddelen de lijsttrekker van de partij in de campagne centraal gesteld in de hoop het aantal stemmen te maximaliseren. De financiering van de campagnes bleef evenwel steunen op de contributie en de giften van de individuele partijleden. Schenkingen vanuit het bedrijfsleven aan de verkiezingen kwamen voorheen nog wel eens voor, maar zijn sinds de ontzuiling op de achtergrond geraakt en momenteel nagenoeg te verwaarlozen.

Slotopmerking

De grote lijnen, die in dit artikel zijn geschetst, versimpelen vanzelfsprekend de concrete en gecompliceerde historische werkelijkheid. Kleine partijen en andere verkiezingen dan die voor de Tweede Kamer werden onderbelicht. Maar de beschreven tendensen gaven reeds aan dat — meer dan voorheen al het geval was — de grote partijen de campagnes zijn gaan beheersen. Bovendien zijn de andere verkiezingen steeds meer 'genationaliseerd'. Of zoals onlangs wel — gechargeerd — is opgemerkt:

'Al stelt partij X in plaats Y een koe kandidaat voor de gemeenteraad, wanneer partij X landelijk populair genoeg is, dan wordt Bertha III gekozen'.

Waarheen de geconstateerde ontwikkelingen zullen leiden, valt moeilijk te voorspellen. Of lijsttrekkers net zo verkoopbaar zijn als wasmiddelen — zoals soms wel eens wordt gesuggereerd — lijkt voor een deel af te hangen van de mondigheid en de mate van geïnformeerdheid van de kiezers. Daarnaast hebben de partijen een eigen verantwoordelijkheid om verkiezingen niet te laten verworden tot een 'wedstrijd' met slechts amusementswaarde.

Verkiezingen behoren, ondanks alle veranderingen, te blijven waarvoor zij bedoeld zijn: een beslissend moment in het proces van politieke wilsvorming in een parlementaire democratie.

Noten

1. Geciteerd bij J.J. de Jong, *Politieke organisatie in West-Europa na 1800*. Den Haag 1951, blz. 275.
2. W.J. van Welderen Rengers, *Schets eener parlementaire geschiedenis van Nederland*. Dl. 3 (1901-1914). Den Haag 1950, blz. 156.
3. J.J. de Jong, *Politieke organisatie*, blz. 326.
4. P.J. Oud, *Het jongste verleden*. Parlementaire geschiedenis van Nederland. Dl. III (1925-1929). Assen 1968, blz. 26.
5. E. van Thijn, 'Een moderne verkiezingscampagne', in: *Socialisme en Democratie*, oktober 1966, blz. 707.
6. Geciteerd bij M. van der Heijden, *Nederlandse verkiezingsaffiches*. Doctoraalscriptie RUU, 1984, blz. 34.
7. *NRC-Handelsblad*, 28 oktober 1985.
8. *Trouw*, 28 oktober 1985.
9. De invloed van een onverwachte gebeurtenis komt aan de orde in het hierna volgende artikel 'Verkiezingen in crisistijd' (Redactie).
10. F.A. Hoogendijk, *Partijpropaganda in Nederland*. Amsterdam 1971, blz. 151.

Verkiezingen in crisistijd

Henry van de Vorst
Ruud Slotboom

In dit artikel komen de verkiezingen van 1933 aan de orde. Een voorbeeld van een campagne waarbij belangrijke kwesties als de economische crisis en haar gevolgen en een toenemend gebrek aan vertrouwen in de democratie veel minder aan de orde kwamen, dan het nieuws 'van de dag', het bombardement van de 'Zeven Provinciën'.

De auteurs van dit artikel hebben geschiedenis gestudeerd aan de RU Utrecht. Henry van de Vorst geeft een aantal uren les, Ruud Slotboom is in dienst.

De vermelde citaten zijn afkomstig uit propagandamateriaal van de verschillende politieke partijen.

werd overspoeld met propagandablaadjes, -kaarten, -luciferdoosjes en allerlei andere zaken. Wie zich ook hieraan wist te onttrekken, kon altijd nog geconfronteerd worden met een voor het Interbellum wel heel karakteristieke vorm van propaganda: De huisbezoeker, die gewapend met nog méér materiaal in een persoonlijk gesprek de twijfelaars wilde overhalen.

Een centraal thema?

De keuze was ruim in 1933, zeer ruim zelfs. Maar liefst 54 partijen en partijtjes boden zich aan op het marktplein van de Nederlandse politiek. De oranjefascisten, de Anti-Crisis Partij, het Verbond Plicht-Orde-Recht, de Universele Partij; allen meenden zij onmisbaar te zijn.

Alle 54 partijen waren het over slechts één ding eens: Nederland maakte zeer moeilijke tijden door. De economische wereldcrisis had sinds enige jaren ook ons land stevig in zijn greep. Er stonden groeiende rijen voor de stempelokalen, de lonen daalden en vele bedrijfstakken incasseerden zware verliezen. En bovenop die economische crisis gevoelde men ook nog een hevige politieke crisis, een crisis van de democratie. Sommigen hadden het vertrouwen in het parlementaire stelsel volledig verloren en zochten hun heil bij hen die een politieke omwenteling eisten, communisten of fascisten. Maar ook zij die op de democratie bleven vertrouwen zagen problemen.

Algemeen constateerde men dat de verhouding tussen overheidsgezag en democratische vrijheid was scheefgetrokken. Volgens de confessionele partijen en de liberale Vrijheidsbond waren het de sociaal-democraten en de communisten die met hun acties tegen het crisisbeleid van de regering het gezag ondermijnden. De sociaal-democraten wezen echter juist op het gevaar van de roep om een sterk gezag; dat zou het fascisme slechts in de kaart spelen. De vrijzinnig-democraten vreesden zowel een te sterk gezag als het misbruik van de democratische vrijheden.

Andere invloeden

Men kon vooraf verwachten dat de economische en de politieke crisis in de verkiezingsstrijd van 1933 een zeer belangrijke rol zouden gaan spelen. Twee gebeurtenissen, kort voor het begin van de verkiezingscampagne, gaven echter aan de politieke crisis een grote emotionele lading, waardoor het karakter van de stembusstrijd diepgaand werd gewijzigd.

De eerste gebeurtenis was de machtsovername van Hitler in Duitsland op 31 januari 1933. De reacties hierop waren nogal uiteenlopend. Natuurlijk werd het bericht in fascistische kringen met gejuich ontvangen.

Onder de Maasbruggen in Rotterdam, 1933
(uit: M. van der Plas, *Uit het rijke Roomsche Leven*, Uitg. Ambo, Utrecht z.j., p. 252)

'De politiek op straat valt nu in het oog, met harde kleuren en forsche lijnen. De straten zijn omgetooverd in groote prentenboeken voor groote mensen die moeten worden bewogen, overtuigd of bekeerd, voordat hun beslissing op 26 april (1933) valt.'

Zoals uit deze impressie blijkt, kon het de burger van 1933 nauwelijks ontgaan dat er verkiezingen gaande waren. Op velerlei wijze werd hij door de propagandisten van de verschillende partijen bewerkt. Straten waren volgekalkt, muren beschreven met leuzen en beplakt met felgekleurde affiches. In zalen luisterden samengedromde menigten naar de hoogdravende rethoriek der partij-kopstukken. Ook thuis werden de kiezers geconfronteerd met de opvattingen der partijen: Op gezette tijden klonken redevoeringen over de radio, geluidswagens reden door de straten en de brievenbus

	PARTIJ OF GROEP.	Totaal voor elke partij	Aantal zetels
1	R.K. Staatspartij	1.037.343	28
2	Sociaal-democr. Arbeiderspartij	798.632	22
3	Anti-revolutionaire partij	499.890	14
4	Christelijk-historische Unie	339.808	10
5	Liberale Staatspartij De Vrijheidsbond.	258.732	7
6	Vrijzinnig-democratische Bond.	188.950	6
7	Communistische partij	118.236	4
8	Staatkundig gereformeerde partij	93.273	3
9	Revolutionnair socialistische partij	48.405	1
10	Nat. boeren-, tuinders- en midd.st.partij.	47.653	1
11	R.K. Volkspartij	40.894	1
12	Christelijk democratische Unie.	38.459	1
13	Hervormde (Gereformeerde) Staatspartij	33.988	1
14	Verbond voor nationaal herstel	30.329	1
15	Onafhank. socialistische partij	27.476	—
16	Katholiek democratische Bond.	20.427	—
17	Algem. Nederl. fascistenbond.	17.157	—
18	Algemene democratische Unie	14.567	—
19	Nationaal Verbond Plicht, Orde, Recht	11.162	—
20	Nederl. Christelijke Arbeiderspartij	6.787	—
21	Verbond van nationalisten.	6.449	—
22	Limburgsche federatie	6.358	—
23	R.K. Arbeiderspartij.	6.202	—
24	Recht en Vrijheid	4.267	—
25	Marktkooplieden.	3.184	—
26	Lijst Wolsinkel	3.030	—
27	Onafhankelijke Zakenlui.	2.422	—
28	Nationaal-socialistische partij.	2.127	—
29	Nederlandsche fascisten unie	1.771	—
30	Lijst Jacobs	1.629	—
31	R.K. bouwvakarbeiders.	1.330	—
32	Lijst Eijking	1.180	—
33	Handeldrijvende Middenstand	1.123	—
34	Bond van belastingbetalers	940	—
35	Volkswelvaartspartij.	892	—
36	Hoofd- en handarbeiders.	763	—
37	Nieuwe socialistische partij	746	—
38	Lijst Engels	725	—
39	Nat. verbond voor arbeidersbelangen.	551	—
40	Voor algemeen welzijn	517	—
41	Lijst de Wit	510	—
42	Lijst Bongers	473	—
43	Zuiderzee partij.	338	—
44	Algemeene Nederl. huurdersbond	294	—
45	Oranjefascisten	261	—
46	Universeele partij.	237	—
47	Nationale Werkliedenpartij	227	—
48	Anti-crisis partij	197	—
49	Lijst Triesscheijn	193	—
50	Proletarische groep	185	—
51	Centrale democratische arbeiderspartij.	182	—
52	Opbouw en verbroedering.	142	—
53	Algemene arbeidersbond.	97	—
54	Lijst Groothuis	90	—
TOTALEN		3.721.800	100

Uitslag van de verkiezingen voor de Tweede Kamer in 1933 (uit: Parlement en Kiezer, 1933-1934)

De sociaal-democraten en de communisten reageerden ontzet en vol afschuw. Ontzetting ook bij de vrijzinnig-democraten, die elke aantasting van de democratie verwierpen. De confessionele partijen en de Vrijheidsbond, die weliswaar het nationaal-so-

cialisme principieel afkeurden, reageerden veel minder geschokt op de gebeurtenissen in Duitsland. De anti-socialistische en anti-communistische maatregelen konden bij hen wel op enige waardering rekenen.

De reacties op de 'Machtergreifung' werden volledig overvleugeld door de emoties die de tweede gebeurtenis opriep. Op 4 februari 1933 sloeg de bemanning van 'De Zeven Provinciën', het vlaggeschip der koninklijke marine, naar aanleiding van een herhaalde salariskorting in de Indische wateren aan het muiten. De regering weigerde met de muiters te onderhandelen en beëindigde de actie op 10 februari 1933 met het doen werpen van een bom die aan 23 bemanningsleden het leven kostte.

De pantserkruiser 'Zeven Provinciën' (uit: Nederland voor de storm. Politiek en literatuur in de jaren dertig, H. van Galen Last, Bussum 1969, tegenover p. 32)

In Nederland waren inmiddels alle stoppen doorgeslagen. De burgerlijke partijen hadden zich als één man achter de regering geschaard. Hendrikus Colijn, de toekomstige 'sterken man' had de regering van advies gediend:

'De hoofdzak is dat er een klaar geval van muiterij is, dat die muiterij moet worden onderdrukt, zoo noodig door het schip met een torpedo naar den bodem van den oceaan te zenden.' (Uit een interview in Het Vaderland 6-2-1933.)

De bommenwerper

De aanvankelijke reactie der sociaal-democraten loog er ook niet om. Ir. Cramer, Tweede Kamerlid voor de SDAP, riep uit dat de muiterij '...hem uit het hart gegrepen was en verduiveld veel goed had gedaan.' Na het werpen van de bom waren de reacties helemaal furieus. Later werd deze houding door partijvoorzitter Albarda wat bijgesteld. Hij keurde zowel de muiterij als het regeringsoptreden af. Maar toen was het kwaad al geschied. De regering reageerde met een verbod van Defensie-minister Deckers voor zijn militaire en burgerlijke personeel om de sociaal-democratie op welke wijze dan ook te steunen.

De Confessionelen

Wanneer we nu gaan kijken naar de gevolgen van deze gebeurtenissen voor de verkiezingsstrijd, kan zonder meer gezegd worden dat de muiterij vooral de confessionele partijen goed uitkwam. Natuurlijk, hun scherpe reacties waren voor een deel ingegeven door een bijna paranoïde angst voor het rode gevaar; het woord 'Moskou' liet vrijwel iedere burger de rillingen over het lijf lopen. Maar er was een veel belangrijker motief. Het was voor de confessionele partijen zaak om de gelovige arbeiders uit de klauwen der sociaal-democraten weg te

De SDAP zou, wanneer het erop aankwam niet democratisch zijn maar haar revolutieplannen ten uitvoer leggen:

'Het leek dat de SDAP langzamerhand een eenvoudige hervormingspartij zou worden. Maar telkens blijkt, dat de SDAP terugvalt op de tradities harer revolutionaire origine...' 'Zodra er OPSTANDIGHEID is scharen de sociaal-democraten zich aan de zijde der OPROERKRAAIERS, denk aan 1903 en 1918.' (CHU)

Hoever men ging met de 'Ablenkung' van de economische naar de politieke crisis blijkt wel uit het feit dat men ook wanneer dat absoluut niet terzake was, met de houding van de SDAP kwam aandragen:

'De S.D.A.P. en de Finantiën. Hiervan is nu drie kwart van het Nederlandsche volk wel overtuigd, DAT DE SDAP INZAKE HET GEZAG NIET BETROUWBAAR IS.' (ARP)

Te pas en te onpas werden de lezers er zo aan herinnerd dat de SDAP niet te vertrouwen was waar het gezag in het spel kwam en dat, zo moest de conclusie luiden, dat dus ook bij andere zaken wel niet het geval zou zijn.

Het feit dat men zo enorm zijn best deed om de aandacht van de arbeiders van de economische naar de politieke crisis te verschuiven, betekende niet dat men aan die economische crisis geen aandacht besteedde. Nu het mogelijk was om de aanvallen der sociaal-democraten met een simpele verwijzing naar het gezag te pareren, kon men die crisis ook gerust bespreken. Voor wat betreft de oorzaken van de crisis, zochten de confessionelen het hogerop: 'Waren er geen zonden, er waren geen wonden.' Men geloofde niet dat de mens zichzelf uit zijn ellende zou kunnen verheffen:

'De zonde is storend ingetreden. God is machtig uit verlies winst te doen voortkomen. Op Zijn tijd en wijze zal Hij uitkomst bieden.' (CHU)

Wanneer het ging om het geven van concrete oplossingen, stond men veel minder snel met het antwoord klaar. Alle problemen werden ondergeschikt gemaakt aan dat van het begrotingstekort. Pas wanneer dat zou zijn weggewerkt, zou er ruimte zijn om de andere problemen aan te pakken. Er moest dus bezuinigd worden. Zelfs de bestrijding van 'het ontzettende leed der werkloosheid' was hieraan ondergeschikt:

'iedere Nederlander, vooral de werklozen, hebben belang bij staatsfinantiën die in orde zijn, omdat bij algeheele verstoring zelfs de tegenwoordige schamele werklozen-uitkeeringen niet behouden zouden kunnen blijven.' (Handleiding voor het Huisbezoek van de ARP)

Zo lang het financiële evenwicht nog niet was hervonden stond men een zogenaamd 'aanpassings'beleid voor, wat neerkwam op pappen en nathouden. Men zou die be-

Spotprent n.a.v. het bombardement op de Zeven Provinciën door G. van Raemdonck (De Notekraker, 25-2-1933)

De burgerlijke partijen en de (pseudo)-fascistische groeperingen hadde de SDAP meteen al als hoofdverantwoordelijke voor de muiterij aangewezen. Nu deze ook nog de euvelde moed had om het regeringsbeleid af te keuren, nadat ze oorspronkelijk al de muiterij had goedgekeurd, brak een ware socialistenhetze los, die zich in de verkiezingscampagne voortzette. Ook de communisten deden hieraan mee: zij verweten de sociaal-democraten klasseverraad, omdat ze de rechtmatige opstand van een groep 'geknechten' later weer hadden afgekeurd.

In het vervolg van ons verhaal zullen we per zuil gaan bekijken hoe de verkiezingscampagne werd gevoerd.

houden. Voorwaar geen gemakkelijke opgave omdat men de verantwoordelijkheid droeg voor een regeringsbeleid dat het die arbeiders nu niet bepaald gemakkelijk maakte. Om de aantrekkingskracht van het socialisme te verminderen, zou het voor de confessionelen wel prettig zijn wanneer de aandacht van de economische crisis afgeleid zou kunnen worden.

En ziet! God bleek genadig en stuurde de muiterij, compleet met goedkeurende reacties van de SDAP. Uiteraard grepen ARP, CHU en RKSP deze kans met beide handen aan. De sociaal-democraten werd een 'weerinwekkende dubbelhartigheid' verweten en zij werden volledig verantwoordelijk gesteld voor het gebeurde:

'Jarenlang hebben zij (de sociaal-democraten) de massa vergiftigd door woord en geschrift, hebben zij het gezag gehoond en bespot en nu het door hen gestrooide revolutionaire zaad vruchten gaat dragen, nu krijgen degenen die het gezag handhaven de schuld.' (ARP)

Affiches van politieke partijen in 1933.

drijfstukken ondersteunen die dreigden te verdwijnen en verder hopen op betere tijden.

Met betrekking tot de meningen van de confessionelen over het fascisme kunnen we vrij kort zijn. Het fascisme werd gezien als een on-Nederlandse beweging die op het Nederlandse volk geen vat zou hebben.

Aan de roep om een sterke man konden de confessionelen zonder problemen voldoen. Colijn werd door de ARP duidelijk als zodanig naar voren geschoven:

'Bij woelige zee behoren bekwame mannen aan het roer van het schip van staat, mannen die het vaarwater kennen, die ver-

stand hebben van navigatie en met vaste hand weten te leiden. Dr. Colijn heeft getoond zo'n man te zijn.'

Een reden te meer dus om het fascisme links te laten liggen.

De Sociaal-Democraten

Uit hetgeen we hiervoor verteld hebben over de verkiezingspropaganda der burgerlijke partijen, moge duidelijk zijn dat de sociaal-democraten zich in 1933 in het defensief bevonden. De partij had zich met haar eerste onstuimige reacties op de muiterij een allesbehalve florissante uitgangspositie gecreëerd. We moeten hierbij bedenken dat deze gang van zaken een hevige teleurstelling teweegbracht. De tijden leken immers bijzonder gunstig voor de partij. De economische crisis had hard toegeslagen en de regering reageerde slechts met zware bezuinigingen op de lonen en de uitkeringen. De

'SLANDS STUURMAN

STEMT H.COLIJN
Nº 1 VAN LIJST 27

WEG MET WELTER DUYSEN! COLYN!

STAAKT TEGEN LOONSVERDLAGINGEN
KIEST COMMUNISTEN!

kleio

nummer 3/86
pagina's 14 en 15

partij maakte zich op om nu eindelijk eens het zo lang gekoesterde ideaal van het verzamelen van alle arbeiders — gelovige en niet-gelovige — onder haar vaandel, te verwezenlijken. Natuurlijk, dit alles zou nog enige jaren vergen maar, zo redeneerde men, de teleurstelling van de jaren '20, toen na de invoering van het algemeen kiesrecht de verwachte toestroom van de confessionele arbeiders achterwege bleef, kon nu worden weggewerkt. De socialistische heilsverwachting leefde weer op en het zelfvertrouwen leek onaantastbaar.

De gebeurtenissen in de Indische wateren en de reacties in het moederland lieten weinig heel van de bovenstaande optimistische verwachtingen. De burgerlijke partijen konden nu de aandacht van de crisis afleiden en profiteren van '... de opleving van het nationalisme en de daarmee gepaard gaande wilde woede tegen alles wat socialist is.' Dat de partij met haar eerste reactie op de muiterij de burgerlijke propaganda wel bijzonder sterke argumenten in de schoot wierp, maakte de teleurstelling alleen maar groter. Eén tactische blunder had de socialistische verkiezingsplanning volledig overhoop gezet.

Het is interessant om te bekijken op welke wijze de sociaal-democraten zich tegen de beschuldiging gezagsontrouw te zijn verdedigden. Dat was uiteraard een allesbehalve gemakkelijke opgave, want men had zelf het arsenaal argumenten waarmee de burgerlijke partijen de SDAP als onbetrouwbaar konden afschilderen door de reactie op de muiterij flink uitgebreid. Natuurlijk ontkende men de geldigheid van deze argumenten, doch men begreep dat de confessionele arbeiders er zeer gevoelig voor waren. Een eenvoudige afwijzing van het predikaat gezagsontrouw te zijn zou daarom bij lange na niet genoeg zijn om het tegendeel te bewijzen.

Vandaar dat de SDAP onder het motto: De aanval is de beste verdediging de volgende tactiek koos. Zij stelde in haar propaganda de roep om een krachtige handhaving van het gezag en de handhaving van de democratie als twee polen tegenover elkaar. Iedere roep om een krachtiger gezag trachtte de SDAP op deze wijze te ontmaskeren als een roep om het terugdringen van de democratie:

'Wat er van de Nederlandsche democratie zal worden is voor een groot deel afhankelijk van de verkiezingsuitslag. Nog huldigen de groote burgerlijke partijen in naam de democratie. Doch terwijl zij zich opwerpen als rechters over de democratische betrouwbaarheid der SDAP en zich uitputten in vergeefsche pogingen om onze misdaden te bewijzen, randen zij terzelfdertijd metterdaad de democratische vrijheid aan.'

De SDAP ging zelfs zover om de burgerlijke partijen van fascistische, ja zelfs anti-

semitische neigingen te beschuldigen. In het satirische weekblad *De Notekraker* werden de meest grove spotprenten afgebeeld, met als boodschap dat de burgerheren, zo ze niet reeds fascistisch waren, dan toch op zijn minst de weg bereidden voor de 'zwarte horden'. Zo werd de sterke man Colijn regelmatig met de sterke man Hitler vergeleken.

Vanwaar deze uiterst agressieve propaganda? Wel, in dit verband is het noodzakelijk in herinnering te roepen welke emotionele ontwikkelingen de SDAP de afgelopen maanden had doorgemaakt. Zij was woedend over de hetze-campagne der burgerlijke partijen en werd er daarenboven door de maatregelen van Minister Deckers nog eens op pijnlijke wijze op gewezen hoe machteloos zij in feite in de landspolitiek was. De gebeurtenissen in Duitsland waren evenmin goed voor het zelfvertrouwen, daar de Duitse zusterpartij op geen enkele wijze het opkomend fascisme een halt had kunnen toeroepen. Wanneer we nu bedenken dat van de aanvankelijk optimistische verwachtingen omtrent de verkiezingsuitslag niets was overgebleven, wordt begrijpelijk dat de zenuwen van de sociaal-democraten tot het uiterste gespannen waren. Deze spanning moest zich ontladen en dit gebeurde door middel van de buitengewoon agressieve aanvallen op de burgerlijke partijen.

Deze agressieve lijn werd ook in de propaganda over de economische crisis doorgetrokken:

'Arbeiders en arbeidstersvrouwen, het Nederlandsche Fascisme, belichaamd in de groote burgerlijke partijen, zal zich na 26 april op u werpen om ten bate van de brandkast een aanval te doen op den Nederlandschen loonstandaard en den werklozensteun — tenzij het op uw massalen weerstand bij den stembus stuit.'

Zoals uit het bovenstaande is gebleken, kon de SDAP zich in haar verkiezingspropaganda niet, zoals oorspronkelijk was gepland, met alle energie op de economische crisis storten. Dat nam niet weg dat zij er wel degelijk veel aandacht aan besteedde. Als redder in tijden van nood wierp de partij zich op als de grote beschermer van alle crisis-slachtoffers. Ook de werklozen werden aangesproken:

'STROP VOOR DE WERKLOZEN ligt al gereed. De plannen voor STEUNVERLAGING zijn kant en klaar.'

Overigens was de partij niet van mening dat deze crisis het einde van het kapitalistische stelsel zou betekenen:

'De crisis kan eindigen, maar zij zal slechts langzaam wijken, en op korten afstand blijft zij op de loer liggen om over eenige jaren opnieuw leed en wanhoop over de menschheid te brengen.'

Alleen een socialistische staat zou, zo be-

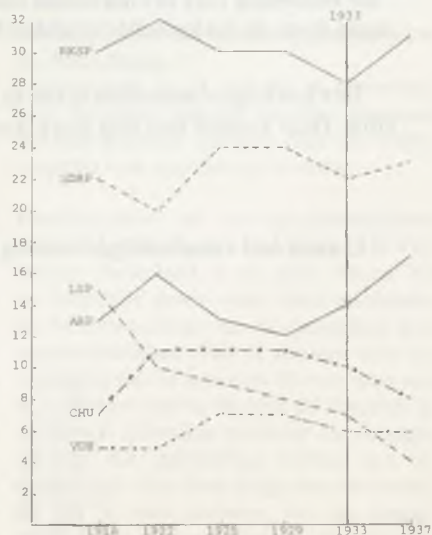
loofden de sociaal-democraten, het verschijnsel crisis voorgoed doen verdwijnen. Zo lang het nog niet zo ver was moest zoveel mogelijk worden gedaan om de nood te lenigen. Dit verklaart waarom de partij zowel met lange termijn leuzen als 'Socialisatie van de Grond' als met korte termijn leuzen als 'Eischt opruiming der krotten' werkte.

Typend voor de sociaal-democratische propaganda was het feit dat men aan de echte fascistische partijtjes geen aandacht schonk. Het feit dat men in een reactie op de beschuldiging gezagsontrouw te zijn zichzelf als de redder van de democratie afschilderde en de burgerlijke partijen als om gezag roepende fascistische was hieraan debet. Ook hier veranderden de gevolgen van de muiterij dus de sociaal-democratische verkiezingspropaganda.

De Liberalen

Alvorens wij ingaan op de liberale verkiezingspropaganda is het verstandig een duidelijk onderscheid aan te brengen tussen de twee liberale partijen. De Vrijheidsbond vertegenwoordigde het meer behoudende deel van de liberalen, terwijl de Vrijzinnig-Democratische Bond een meer progressieve koers voer, hetgeen vooral in haar ontwapeningsstandpunt tot uiting kwam.

De Vrijheidsbond greep de muiterij aan om haar stokpaardje van de nationale eenheid te berijden. Haar verkiezingsplaat beeldde de Nederlandse Leeuw uit, die aangevallen werd door giftige slangen die de Muiterij, Moskou en het sectarisme van de burgerlijke partijen voorstelden. Onder de leuze *Niet clericaal, niet sociaal maar nationaal, dus liberaal!* trok de Vrijheidsbond ten strijde tegen alles wat Nederland verdeelde.

Grafiek van het aantal zetels der zes grootste partijen.

Daarbij richtte zij zich vooral tegen de confessionele partijen; daar moest zij haar stemmen halen:

'Door de gebeurtenissen der laatste weken is duidelijker dan ooit bewezen, hoe weinig de zoogenaamde gemeenschappelijke beginselen der rechterzijde (de confessionelen) in staat zijn een richtsnoer te geven voor een doelbewust beleid.'

De handhaving van het overheidsgezag tegen de dreiging van de rode revolutie was alleen bij de Vrijheidsbond in goede handen.

Voor de VDB was met de muiterij definitief bewezen dat de sociaal-democraten

niet te vertrouwen waren; men vreesde dat al door de houding van de SDAP ten aanzien van het crisisbeleid maar nu was men zeker. De angst bij de vrijzinnig-democraten was groot dat de socialisten met hun gedrag slechts de communisten in de kaart zouden spelen.

De visies van beide partijen over het fascisme liepen nogal uiteen. De Vrijheidsbond zag het eenvoudigweg niet als een gevaar en besteedde er nauwelijks aandacht aan. Het grote gevaar kwam voor de Bond van de socialisten. De vrijzinnig-democraten daarentegen vreesden het fascisme zeer. Zij zagen het fascisme als een groot gevaar voor de democratie, die als het enige accep-

Docentenhandleiding bij 'Verkiezingsaffiches' - minididactica nr. 3

G. Peek, Geschiedeniswinkel RU Groningen

Na Minididactica nr. 2 'De gemeente' vindt u in deze Kleio weer leerlingenmateriaal gewijd aan de verkiezingen, maar nu de landelijke verkiezingen voor de Tweede Kamer. Door middel van een aantal affiches en de bijbehorende vragen raken de leerlingen op de hoogte van allerlei zaken die met verkiezingscampagnes te maken hebben. Het is natuurlijk de bedoeling met dit materiaal aan te sluiten bij de verkiezingen in mei, maar door de historische invalshoek is het daarna ook goed te gebruiken.

Het leerlingen materiaal is los te bestellen. De prijs bedraagt f 1,50 per stuk. Daar komen dan nog portokosten bij: 1 t/m 5 exemplaren f 5,00
6 t/m 10 exemplaren f 7,50
11 stuks en meer f 10,00

U kunt het verschuldigde bedrag overmaken op postgiro 128701 t.n.v. penningmeester VGN te Den Haag.

kleio

nummer 3/86
pagina's 16 en 17

Dit lespakket behandelt de wijze, waarop politieke partijen sinds 1917 hun verkiezingspropaganda met behulp van affiches voerden.

Hoofddoelstelling van de lessenserie is de leerlingen inzicht te verschaffen in de achtergronden van verkiezingscampagnes. Aan de orde komen o.a. het lijsttrekkerschap, de keus van verkiezingsleuzen en het gebruik van symboliek op affiches.

Nevendoelstellingen zijn het geven van een globaal inzicht in de standpunten van de belangrijkste politieke partijen sinds 1919 en het behandelen van een aantal zaken die in de Nederlandse politiek een belangrijke rol spelen: coalitievorming, verzuiling, vrouwenemancipatie, enz.

Er is bewust voor gekozen in deze lessenserie partijen als de NSB en de Centruumpartij buiten beschouwing te laten. De achtergronden van fascisme en racisme verdienen veel meer aandacht dan binnen het bestek van deze lessenserie mogelijk is. Het behandelen van deze groeperingen binnen het kader van de overige parlementaire partijen zou het onmogelijk maken voldoende kritische noten bij hun optreden te plaatsen.

Deze Minididactica is geschreven voor gebruik in de derde klas van het Avo/Vwo en hoger. Dat is het gebied waarin staatsinrichting op een of andere manier aan de orde

tabele politieke systeem werd gezien:
'Tusschen het luchtkasteel van het fascisme en de zeepbel der sociaal-democratie de veilige weg der democratie!'

Hoewel de partijprogramma's met betrekking tot de ideeën over de economische en sociale politiek sterk uiteenliepen, toonden de liberale partijen een opmerkelijke eensgezindheid in hun ideeën over de aanpak van de crisis. Ook bij hen lag de grootste prioriteit bij het begrotingstekort: *'Regeeren is niet mogelijk zonder goed geregelde finantiën als grondslag.'* Evenals de confessionelen maakten zij hieraan de hele economische politiek ondergeschikt. Dit vasthou-

den aan de klassieke economische ideeën brak elke poging tot een creatieve aanpak van de crisis.

Slot

In het bovenstaande hebben wij de propaganda van de belangrijkste groeperingen besproken. We hebben gezien hoe één gebeurtenis, de mitterij op 'De Zeven Provinciën' het karakter van de verkiezingsstrijd veranderde: De sociaal-democraten werden van een offensieve in een defensieve positie gedwongen, de confessionelen konden net op tijd tot een aanvallende

taktiek overgaan.

De liberale partijen, al jaren in de oppositie, zongen in feite met het confessionele koor mee en werden hiervoor later beloond met regeringsposten.

Met betrekking tot het opkomend fascisme kunnen we vermelden dat dit nauwelijks van betekenis was, alleen een extreemrechtse organisatie als Nationaal Herstel kreeg, op de golven van de mitterij, een zetel. Ook de communisten profiteerden van de mitterij, zij kregen stemmen van teleurgestelde SDAP-ers.

Als U wilt dat
Den Uyl weer
minister-president
wordt,

kies **Unu PvdA.**

Het Redelijk
Alternatief

komt. De leerlingen hebben dan een niveau bereikt waarop gangbare staatsrechtelijke en politieke begrippen als 'partij', 'programma', 'minister-president', 'kiesrecht' en 'Tweede Kamer' meer zijn dan lege abstracties of alleen maar 'een gezicht'. Ook wanneer staatsinrichting als apart onderdeel nog niet in de les is behandeld, is de kans groot dat ze bij thema's uit de Nederlandse moderne geschiedenis al min of meer uitgebreid met elementen van onze staatsinrichting hebben kennisgemaakt. In ieder geval is het in de huidige verkiezingstijd vrijwel ondoenlijk *niet* geconfronteerd te raken met informatie over ons politiek bestel.

Dit leerlingen-materiaal probeert nadrukkelijk een historische dimensie te geven aan wat in de actualiteit zo nadrukkelijk en onontkoombaar over de leerlingen komt.

Aanvullend materiaal

Het lespakket is zodanig opgezet, dat de leerlingen zelfstandig of eventueel in kleine groepen de tekst en de opdrachten kunnen doornemen.

Voor het beantwoorden van sommige opdrachten is het nodig gebruik te maken van het geschiedenisboek of van de op dit moment verschijnende verkiezingspamfletten en persberichten. Het is daarom nuttig de leerlingen bij het begin van de lessenserie te vragen verkiezingsmateriaal te verzamelen. Het aanleggen van een dossier, per leerling of per groepje, al of niet geconcentreerd op één partij, en het tentoonstellen van het materiaal in de klas maakt het actuele van de lessenserie duidelijk, zonder afbreuk te doen aan de historische invalshoek die gekozen is. Plaatselijke of landelijke partij-

bureaus stellen dit materiaal graag en gratis ter beschikking.

Ongetwijfeld zal er ook via de brievenbus veel materiaal bezorgd worden; daarnaast hebben politieke partijen rond de verkiezingstijd vaak standjes op de markt.

Hoofdstukken uit het geschiedenisboek over Nederland en het Interbellum, de Verzuiling, Nederland in de jaren '50 en '60 en dergelijke geven vaak extra informatie die beantwoording van de opdrachten kan vergemakkelijken. Het is daarom voor de voortgang van de lessen en de motivatie van de leerlingen aan te bevelen als U vooraf in de door U gebruikte methode die passages opzoekt die raakvlakken hebben met de opdrachten. Het boek krijgt dan de functie die het te vaak ontbeert, dat van naslagwerk. Echte naslagwerken in de klas zijn natuurlijk ook zeer aan te bevelen.

Opzet van de lessenserie

Dit lespakket kan in een serie van 4 à 5 lessen behandeld worden. Voornaamste taak van de docent(e) zal zijn het geven van een inleiding, het begeleiden van de leerlingen bij het maken van de opdrachten en het klassikaal behandelen van de gemaakte opdrachten. In het algemeen vragen de B- en C-vragen meer inzicht en onderzoekwerk van de leerlingen dan de A-vragen. Welke vorm en mate van differentiatie U eventueel wilt toepassen hangt natuurlijk in hoge mate af van de voorkennis en het niveau van uw klas.

De lessenserie kan er als volgt uit zien:

- LES 1** a. Inleiding op het thema partij-propaganda door de docent(e). Achtergrondinformatie wordt gegeven in het in dit nummer afgedrukte artikel van het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen.
- b. De profilering van de lijsttrekker. Zelfstandig doornemen door de leerlingen van het laspakket t/m opdracht 3.
- c. Behandeling van de gemaakte opdrachten.
- LES 2** a. Zelfstandig doornemen van de onderdelen Politieke items en Verkiezingsleuzen (t/m opdracht 7).
- b. Behandeling van de gemaakte opdrachten.
- LES 3** a. Zelfstandig doornemen van de onderwerpen Vrouwen en Symbooliek (t/m opdracht 15).
- b. Behandeling van de gemaakte opdrachten.
- LES 4** a. Verwerkingsopdracht: Opdracht 16.
- Eventueel kan een vijfde les besteed worden aan een verdere behandeling van de verwerkingsopdracht.

Deze verwerkingsopdracht is van een wat andere aard dan de voorafgaande. Gewapend met het pas geleerde gaan de leerlingen in groepjes een campagne-commissie van een politieke partij vormen. Zij buigen zich over vier belangrijke vragen en kiezen voor een voor die partij zo gunstig mogelijke oplossing. Er komt wat creativiteit bij kijken. Bij de beoordeling van de resultaten betreft U behalve dit aspect óók de manier waarop de verschillende 'partijen' blijk geven van verworven historisch inzicht.

Een aantrekkelijke werkwijze bij deze opdracht kan de volgende zijn: Alle leerlingen hebben als huiswerk de opdracht in zijn totaliteit bestudeerd. U loopt aan het begin van de les de belangrijkste punten kort na

**50MILJOEN
INDONESIËRS
WORDT DEN MOND GESNOERD**

en beantwoordt vragen over zaken die onduidelijk zijn gebleven. Daarna deelt U de klas in 6 gelijke groepen in, en iedere groep krijgt of kiest een partij. De groepen krijgen elk twee grote vellen papier of 2 flap-pen en de benodigde schrijf- en tekenspullen.

Na grondig overleg en afweging van argumenten in de groep – U bewaakt dit proces en stuurt zonnodig bij – schrijven de leerlingen de antwoorden op opdracht 16 a-b-c op de ene flap en tekenen zij een ontwerp, een schets van de verkiezingscampagne op de andere flap.

De groepen presenteren hierna het resultaat van hun inspanningen aan de hele klas. Zij worden kritisch ondervraagd door elkaar en door U. Als dan ook campagne-materiaal van de bestaande politieke partijen verzameld en aanwezig is kan een vergelijking gemaakt worden.

Een beoordeling kan door U alleen maar ook heel goed door de klas als geheel gegeven worden. Als er tijd genomen is om thuis of in de tekenles het ontwerp-affiche uit te werken en te vervolmaken kan eventueel de tekenleraar de artistieke waarde ervan meebeoordelen.

Toelichting bij de opdrachten

Bij opdracht 1A: Deze opdracht is bedoeld om de leerlingen erop te wijzen dat er meerdere kiesstelsels bestaan waarvan de meest grove indeling die in districtenstelsel en stelsel van evenredige vertegenwoordiging is. Verwijzen naar geschiedenis- of staatsinrichtingboek kan hier dienstig zijn. Ook een ander naslagwerk zoals een ency-

kleio

clopedie kan hier (en ook bij andere opdrachten) zeer bruikbaar zijn. Bij de latere behandeling van de vraag kunt U zelf desgewenst dieper ingaan op aard en werking van deze stelsels en de gevolgen voor de samenstelling van parlement en regering. Nederland voor 1917: districtenstelsel
Groot Brittannië : districtenstelsel
BRD : evenredige vertegenwoordiging met een hoge kiesdrempel

Bij 2A: Een opstapje voor de leerlingen zou kunnen zijn na te gaan waarom ze zelf perse niet of juist wel op een bepaalde partij zouden stemmen of waarom hun ouders op een partij stemmen. Bij de inventarisatie van meningen kunt U bijvoorbeeld een indeling *image gebonden/ politiek inhoudelijk* kunnen maken.
Bij 2B: Deze opdracht moet leerlingen ervan bewust maken dat een kiezer het niet volledig maar wel in grote lijnen met een partij eens moet zijn om zijn/ haar stem er aan te geven, of dat het image van een partij en/of lijsttrekker een sterker argument is dan politiek inhoudelijke punten.

Bij 3B: De symboolwaarde van 66.000 (D'66), de publiciteitswaarde van de actie, de versterking van zijn imago en de penibele situatie waarin D'66 toen verkeerde (laag in de poll's, ledenverlies) zijn elementen die hierbij ter sprake kunnen komen.
Bij 3C: De toegevoegde waarde van het minister-presidentschap (in Duitsland 'Kanzlerbonus') uitgewerkt naar de – vermeende – eigenschappen die met dit ambt samenhang: ervaring, betrouwbaarheid, leiderschap, vertrouwen, deskundigheid, status etc.
Bij 3D: Hier kan het interessant zijn na te gaan welk begrip in meerderheid bij welke 'kop' wordt gekozen. Een gesprek over de redenen van die keuze kan een licht werpen op de verborgen aspecten van het affiche die dit effect oproepen: blik, belichting, gelaatsuitdrukking, afmeting, leeftijd, kapsel etc.

Bij de afbeeldingen 11 t/m 13: U kunt deze affiches gebruiken als oefening in het gericht, analytisch kijken.
Afbeelding 11 is een oproep tot versterking van de krijgsmacht met een beroep op ons groots nationaal verleden, met name de maritieme successen van de 17e eeuw. Hier wordt het nationaal/historisch sentiment aangesproken. De wijzende vinger (groot en scherp) tegen de achtergrond van een onbestemd persoon (vaag) is duidelijk ontleend aan de beroemde recruteringsaffiches van de 1e WO ('I want you for the U.S. Army; Your country needs YOU').
Aan afbeelding 12 is ook heel wat af te zien. Overheersend is de man in het harnas,

symbool van kracht en onkwetsbaarheid, in een verdedigende pose, beschermend voor een landschap waarin de kerk centraal staat (met kruis i.p.v. haantje op de toren). Naast de traditionele figuur van de boer vinden ook de moderne industrie, de elektrificatie en de stedenbouw hun plaats. De leus is niet specifiek katholiek, echter wel confessioneel en nadrukkelijk nationaal. Alleen de punt van het zwaard wijst naar de lijst en de afzender van het geheel staat er voor alle duidelijkheid vet gedrukt onder. Heel klein en bijna onleesbaar staat er ook nog een bijbelplaats aangegeven, Paulus a/d Eph.: C.6. Deze tekst, en met name vers 10 tot en met 17 lijkt de rechtstreekse inspiratiebron van de ontwerper te zijn: *'Tenslotte, zoekt Uw kracht bij de Heer en zijn almacht. Leg de wapenrusting Gods aan om te kunnen standhouden tegen de listen van de duivel. Want onze strijd gaat niet tegen vlees en bloed, maar tegen de heerschappijen, tegen de machten, tegen de wereldbeheersers van deze duisternis, tegen de boze geesten in de hemelen. Grijp daarom naar de wapenrusting Gods: dan kunt ge weerstand bieden op de dag der verschrikking en staande blijven, strijdend tot het einde. Staat dan, Uw lendenen omgord met de waarheid, bekleed met het harnas der gerechtigheid, de voeten geschoeid met ijver voor het evangelie van de vrede. Hanteert daarbij het grote schild van het geloof waarmee gij alle brandende pijlen van de boze kunt doven. Neemt ook de helm van het heil, en het zwaard van de Geest, dat is, het woord Gods.'*

Afbeelding 13 is weer heel anders. Daar wordt een beroep gedaan op algemene gevoelens van angst voor de dood en van vertedering en bescherming voor het onschuldige kind. Het sterke contrast van deze sentimenten wordt door de vormgeving nog extra kracht bijgezet. De politieke conclusie 'STEMT ROOD' moet de emotionele impact van het affiche richting geven.

Bij opdracht 5: Als U de afbeeldingen 11 t/m 13 met de klas heeft geanalyseerd zouden de leerlingen hier zelfstandig een heel eind mee moeten komen.

Bij opdracht 6A: De afbeelding geeft een interessante ondersteuning aan de tekst. Centraal het lichtend kruis met het symbool van Christus de Vredesvorst, midden in een rijkbeladen korenveld. Sommige korenaren zijn zo zwaar dat ze buigen onder hun eigen gewicht, in de richting van het kruis, een boogstelsel suggererend die doet denken aan gotische gewelven. Misschien ook een verwijzing naar het bijbelverhaal van de droom van Josef. In ieder geval wijst de afbeelding sterk naar de parabel van Jezus over het zaad dat op vruchtbare grond valt en zaad dat tussen de doornstruiken terecht komt. Inderdaad zien we enkele armetierige aren verstikt worden tussen de doornen (van de niet-katholieke partijen).

Bij opdracht 6B: Het is in dit verband wellicht nuttig te wijzen op het bestaan van een RK en een PC Werkgemeenschap in de PvdA die het gelovigen makkelijker moest maken zich in het overwegend niet-christelijke milieu van de PvdA thuis te voelen en stemmen te trekken van gelovigen die de doorbraak nog niet aandurfd. Daartoe werden verhoudingsgewijs veel gelovige partijgenoten op hoge posten geplaatst.

Bij opdracht 6C: Met de herdenking van het 40-jarig bestaan van de PvdA nog zo kort achter ons en met een verwijzing naar schoolboek of naslagwerk is deze opdracht maakbaar. Een stukje geschiedenis van partijvorming en (mislukte) doorbraak na de Tweede Wereldoorlog is hier onontbeerlijk.

Bij opdracht 7A: Het jaar van ontstaan van deze affiches is veelzeggend, ARP 1948 en CPH 1929. De ARP spreekt (natuurlijk) nog van Indië, de CPH al van Indonesië. De ARP onderstreept het begrip RECHTSTAAT met een beeld van die typisch oos-

SDAP	Bij opdracht 5	VDB
Een arbeider staat centraal Dit wijst op arbeidersaanhang Arbeider straalt fysieke kracht uit	Een rechter staat centraal Dit wijst op middenklasse-aanhang Rechter is fysiek zwak maar ontleend gezag aan uiterlijk (toga) en argument (volkenrecht) Spreekt van 'GEWELD' (algemeen begrip)	
Spreekt van 'MILITARISME' (specifiek begrip) Alternatief voor militarisme is SDAP (socialisme) Oorlogsgeweld gesymboliseerd door 1e WO, Britse infanterist (helm) met moderne uitrusting (handgranaat, pistool, gasmasker). Afgebeelde soldaat gedetailleerd weergegeven, agressieve indruk Leuze wijst op persoonlijk gevaar en persoonlijke keus	Alternatief voor geweld is 'RECHT' (geen politieke ideologie) Geweld gesymboliseerd door artillerie en een met bajonet uitgeruste Britse infanterist (oude wapens) Afbeelding is in silhouet, minder agressieve indruk Leuze wijze op algemene verantwoordelijkheid	

terse sfeer van diepe rust en volkomen onbeweeglijkheid (in een tijd dat de hele archipel in beroering was). De CPH doet een emotioneel beroep op solidariteit met een in doodsnood verkerende Indonesiër die, gesmoord door de nationale driekleur, de beschouwer doordringend aankijkt.

Bij opdracht 7B: Het gaat er hier om dat de leerlingen oog krijgen voor de kloof die er soms bestaat tussen de leuze, het ideaal van een partij en de praktische politiek waarvoor — al of niet met tegenzin — verantwoordelijkheid genomen wordt. Een exposé over de precieze historische omstandigheden kan hier natuurlijk altijd, maar vergt misschien teveel tijd.

Bij opdracht 8: Deze opdracht kunt U ook naar het eind verplaatsen of inkorten door

zelf een voorselectie te maken. Het is in ieder geval bedoeld als oefening in het weer met andere ogen kijken naar affiches en leuzen en de leerlingen gevoelig te maken voor het begrip 'doelgroep' dat ook in de politieke reclame tegenwoordig erg in zwang is.

Bij opdracht 9: Met name Dolle Mina heeft toen geprotesteerd met een affiche waarop een mannelijk naakt stond afgebeeld. Voorts kwamen er protesten uit traditioneel behoudende kringen. Het jaartal bij dit affiche (1971) is natuurlijk veelzeggend. Sexuele Revolutie, Provo, etc. Het kan interessant zijn met de klas na te gaan of en zo ja welke partij vandaag met een dergelijk affiche zou trachten te werven.

Boek van de maand

Al jarenlang vindt U in *Kleio* onder de rubriek recensies korte besprekingen van boeken die voor de geschiedenisdocent van belang kunnen zijn. Hoewel de actualiteit van die besprekingen soms wel eens te wensen overlaat blijft het kort en bondig signaleren en commentariëren van die niet aflatende brede stroom van nieuw verschenen werken een vanzelfsprekend onderdeel van ons blad.

Met de nieuwe rubriek 'Boek van de Maand' wil de redactie recensenten de gelegenheid geven wat dieper in te gaan op één enkel werk; boeken die het brede terrein van de historische publikaties bestrijken, die extra aandacht verdienen omdat ze die nog niet of juist al wel gekregen hebben. Van bronnenpublicatie tot historische roman en wat daar zoal tussen ligt. Geschreven voor docenten wier dagelijkse omgang met geschiedenis hen tot een bij uitstek deskundig publiek stempelt.

Als eerste in deze reeks wordt het boek van Marc Ferro besproken, *Hoe de geschiedenis aan kinderen wordt verteld*, uitgegeven door Het Wereldvenster in Weesp. De recensent is F.R. Ankersmit.

Een vijftien jaar geleden publiceerde J.H. Plumb een uitdagend essay met de titel *The death of the past*; het zou nog de inzet vormen van een venijnige polemiek tussen H. de Lange en H.W. von der Dunk in het TvG van 1972. Plumb contrasteerde de ideologisch, nationalistisch of religieus gekleurde 'past' met de objectief, geschiedwetenschappelijke 'history'. Zijn these was dat na de 16e eeuw het vaak met historische argumenten uitgevochten conflict tussen het katholicisme en het Protestantisme het Westeuropese historisch besef in toenemende mate noopte om de 'past' voor de 'history' op te geven: eerst een 'objectief' historisch betoog zou de tegenstander kunnen overtuigen. Op dit moment zou de 'past' op zijn laatste benen lopen en een

sociaal-wetenschappelijke 'history' zou volgens Plumb de toekomst hebben.

Na lezing van Ferro's boek realiseert men zich de volle omvang van Plumb's vergissing. Het mag zo zijn dat in Westeuropa en de VS een select groepje van professionele historici bestaat dat zich op een min of meer wetenschappelijke wijze met het verleden bezighoudt. Maar zowel qua bereik als qua invloed verdwijnt hun werk in een alomvattende zee van 'past'. Voorzover men generaliserend spreken mag over het historisch besef van de bewoners van deze planeet, dient dit vrijwel uitsluitend de rechtvaardiging van bestaande politieke régimes en elites. Geëngageerde geschiedschrijving raakt blijkbaar onvermijdelijk in handen van politici. En men moet bij dit gegeven bedenken dat Ferro weliswaar schrijft over het onderwijs, maar dat zijn boek de zeer directe band tussen onderwijs, politiek en de 'officiële' (in beide betekenissen van het woord) geschiedbeoefening voor vrijwel ieder deel van de wereld overduidelijk aantoonst. Plumb's 'past' is nog springlevend.

In de eerste plaats is Ferro's boek daarom bij uitstek geschikt om de Westelijke, 'wetenschappelijke' geschiedbeoefening het besef bij te brengen van de betrekkelijkheid van haar inspanningen. En vervolgens mag men zich afvragen wat dit gegeven voor ons betekenen moet. Wat verlangen wij eigenlijk met ons streven naar een zo zuiver mogelijke houding tegenover het verleden als het overgrote deel van de mensheid daar overduidelijk in het geheel geen boodschap aan heeft? Vanzelfsprekend bedoel ik daarmee niet dat we dat streven op zouden moeten geven. Veeleer het tegendeel. Ik bedoel daarentegen dat de lectuur van Ferro's boek bij de lezer

Kleio

nummer 3/86
pagina's 20 en 21

Uw plaats aan de stormram is nog vrij

Verkiezingsaffiches in Nederland vanaf 1917

Geschiedeniswinkel Groningen

Mini-didactica nr. 3

Uw plaats aan de stormram is nog vrij

Het lespakket is samengesteld door de Geschiedeniswinkel van de RU Groningen, bemand door Johan de Boer, Gino Huiskes, Erwin Karel en Klaas Gert Lugtenborg (met dank aan de docenten Ineke v.d. Berg, Douwe-Jan Elzinga en Ineke Velhuis). De redactie was in handen van Guus Peek.

Tijdens verkiezingen gebruiken partijen allerlei middelen om de aandacht op zich te vestigen: televisie-uitzendingen, brochures, verkiezingsbijeenkomsten, buttons etc. Eén van die middelen wordt al betrekkelijk lang gebruikt: verkiezingsaffiches. Toen in 1917 het algemeen mannenkiesrecht en in 1919 het algemeen vrouwenkiesrecht werd ingevoerd, moesten de partijen veel meer mensen aan zich binden. Dat probeerden ze onder andere door verkiezingsaffiches te verspreiden.

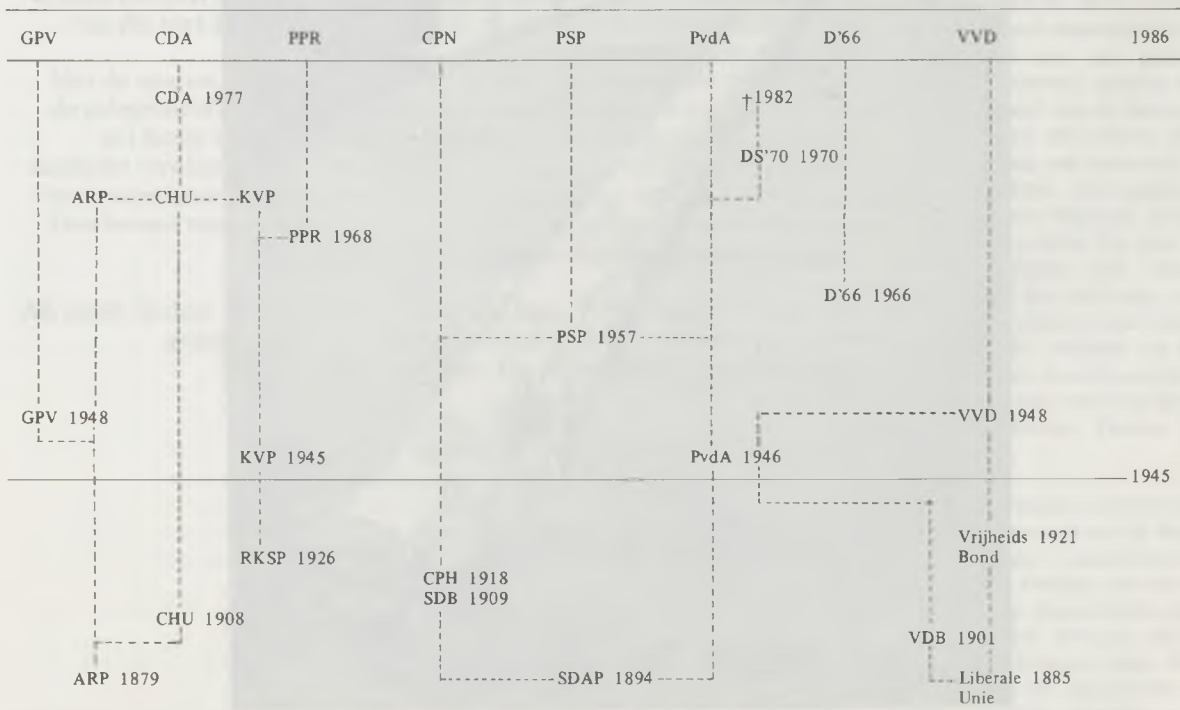
Leg je de affiches uit de verschillende verkiezingsjaren achter elkaar dan ontdek je grote verschillen en overeenkomsten. Het zal bijvoorbeeld niet veel moeite kosten van de volgende affiches te bepalen welke vóór en welke na de Tweede Wereldoorlog is gemaakt.

Let maar op de stijl van het ontwerp en de namen van de partijen.

Affiches geven een beeld van hun tijd. Ze vertellen iets over de politieke standpunten van een partij in een bepaalde periode en ze laten soms zien hoe die partij die standpunten wil verwezenlijken. Daarom gebruiken historici verkiezingsaffiches als zij de geschiedenis van een partij onderzoeken.

In de volgende paragrafen worden affiches van toen en nu nader bekeken. Je vindt er ook een groot aantal opdrachten. Bij sommige moet je het geschiedenisboek ernaast leggen.

Hier vind je een sterk vereenvoudigd schema van de partijen die genoemd zullen worden. Je kunt daarin oprichtingsdata en herkomst lezen. Er zijn natuurlijk veel meer, vooral kleine partijen geweest. De hoofdstromen van de Nederlandse politiek vind je in ieder geval in het schema terug, de christelijke (confessionele) partijen, de liberale partijen en de linkse (socialistische) partijen. Gebruik het schema in de komende lessen als je wilt weten wanneer een partij is ontstaan, in welke hoofdstroom een partij thuishoort en welke naam achter de afkorting schuilt.

GPV : Gereformeerd Politiek Verbond
CDA : Christen Democratisch Appèl
ARP : Anti Revolutionaire Partij
CHU : Christelijk Historische Unie
KVP : Katholieke Volkspartij
RKSP : Rooms Katholieke Staatspartij
PPR : Politieke Partij der Radicaal

CPN : Communistische Partij Nederland
CPH : Communistische Partij Holland
SDB : Sociaal Democratische Bond
SDAP : Sociaal Democratische Arbeiderspartij
PvdA : Partij van de Arbeid
PSP : Pacifistisch Socialistische Partij

DS '70 : Democratisch Socialisten 1970
D'66 : Democraten 1966
VVD : Volkspartij voor Vrijheid en Democratie
VDB : Vrijzinnig Democratische Bond

Affiche 1

Affiche 2

'Met stip op één'

Toen in 1917 het algemeen mannenkiesrecht werd ingevoerd kwam er ook een nieuw kiesstelsel: de evenredige vertegenwoordiging. Alle stemmen die in het land op een partij waren uitgebracht werden bij elkaar opgeteld en aan de hand daarvan werd bepaald hoeveel zetels de partij kreeg. Elke partij maakte voor de verkiezingen dan ook een lijst met kandidaten voor de Tweede Kamer. De nummer 1 op die lijst noemde men lijsttrekker.

OPDRACHT 1:

- A. Welk kiesstelsel gebruikte men voor 1917 in Nederland? Welk kiesstelsel gebruikt men in Groot Brittannië en welk in de Bondsrepubliek Duitsland?
- B. Wie is bij de Tweede Kamer-verkiezingen in 1986 lijsttrekker van:
CDA	
PvdA	
VVD	
D'66	
PSP	

'Ik stem op....'

Er zijn allerlei redenen waarom mensen op een partij stemmen. In de eerste plaats natuurlijk omdat ze vinden dat die partij hun belangen het

beste zal vertegenwoordigen en de politieke opvattingen van die partij het dichtst bij hun eigen opvattingen liggen. Maar er spelen ook andere zaken mee. Veel mensen lezen niet eerst alle verkiezingsprogramma's voor ze op een partij stemmen.

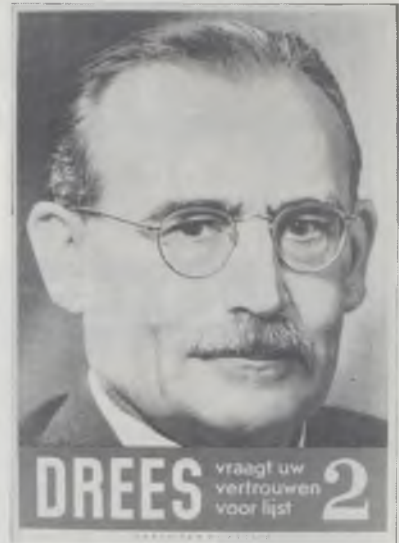

Een partij kan ook om andere redenen 'sympathiek' zijn. Zo kan iemand op een partij stemmen (of juist niet), omdat zijn ouders daar ook op stemmen. Soms maken mensen elke vier jaar hetzelfde hokje gedachtenloos rood.

Sommige mensen stemmen niet op een partij, omdat ze die te gezapig of te drammerig vinden. Het image van een partij is dan ook minstens zo belangrijk als het partij-programma. Een partij wekt namelijk, net als bijvoorbeeld een popgroep, een uiterlijke indruk, een meestal oppervlakkig beeld van de buitenkant, een image dus. Juist omdat de meeste kiezers maar weinig van de verkiezingsprogramma's weten is het image van een partij zo belangrijk voor succes (of verlies) bij verkiezingen.

4. 1937

5. 1952

OPDRACHT 2:

- A. Bedenk minstens 3 andere dan de genoemde redenen waarom iemand op een bepaalde partij zal stemmen. Vermeld bij iedere reden of je die juist of onjuist vindt.
- B. Het CDA is in meerderheid voor plaatsing van kruisraketten. Iemand die tegen plaatsing is kan toch op het CDA stemmen. Geef daarvoor een verklaring.

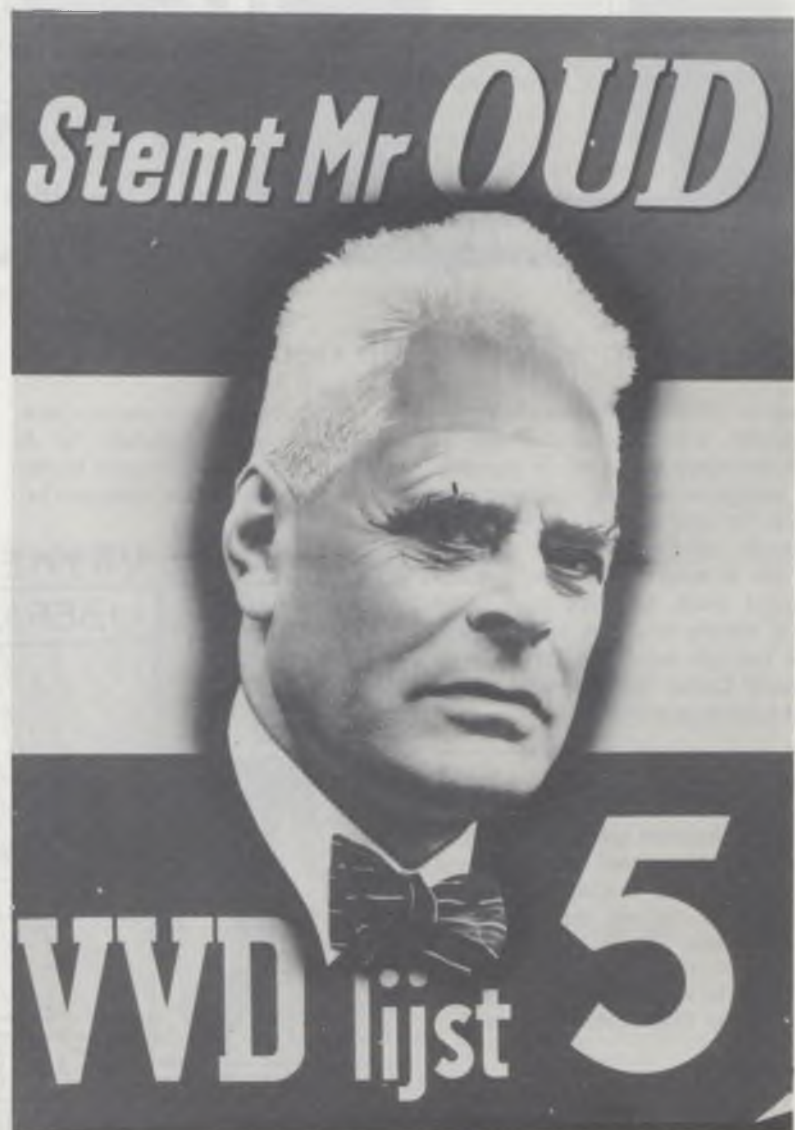
Kies de minister-president!

Geniet een lijsttrekker grote populariteit, dan zal de partij hem in de verkiezingscampagnes naar voren schuiven. Dat is bijvoorbeeld het geval geweest bij H. Colijn, voor de Tweede Wereldoorlog de grote man van de Anti-Revolutionaire Partij (ARP). Hij heeft liefst vijf kabinetten geleid. Colijn werd naar voren geschoven als 'sterke persoonlijkheid'.

Andere partijen hebben ook dergelijke leidersfiguren gehad. Na de Tweede Wereldoorlog was W. Drees sr. de grote man van de Partij van de Arbeid (PvdA) en P. Oud die van de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (VVD).

Politieke partijen leggen steeds vaker de nadruk op hun lijsttrekker. Hij bepaalt voor een belangrijk deel het image van de partij.

Hoeveel effect dat kan hebben bleek toen de nieuwe partij Democratisch-Socialisten '70 (DS'70) reclame maakte met haar lijsttrekker W. Drees jr., de zoon van de eerder genoemde Drees sr.

6. 1952

7. 1977

De partij kreeg hierdoor aanvankelijk bijzonder veel stemmen. Behalve het beeld van de sterke man, zoals dat bij Colijn, Drees, Oud en tegenwoordig Lubbers het geval is, trekt een partij ook profijt van het image van 'vriendelijke politicus'. Jan Terlouw van Democraten '66 (D'66) is daar een sprekend voorbeeld van. In 1977 wilde hij wel lijsttrekker worden als 66.000 mensen dat aan hem zouden vragen. Dat gebeurde. In de verkiezingsstrijd werd Terlouw vervolgens geprofileerd als verpersoonlijking van het redelijk alternatief. Dat wil zeggen dat er bij de mensen werd ingehamerd dat alleen Terlouw zelf een ander beleid kon voeren omdat hij zo'n rustige, vriendelijke en verstandige man was.

Tijdens diezelfde verkiezingen richtte ook de PvdA de propaganda op haar lijsttrekker J. den Uyl, die sedert 1973 minister-president was. 'Kies de Minister-President' was de leus. Hoewel de PvdA een grote verkiezingswinst boekte, bleek dat iets te voorbarig. Niet Den Uyl maar de leider van het Christen Democratisch Appèl (CDA), Dries van Agt, werd de nieuwe premier.

OPDRACHT 3:

- Wat valt op, als je de affiches met Drees en Colijn vergelijkt met de rest? (nr. 6 t/m 8)
- Waarom wilde Terlouw, dat 66.000 mensen hem zouden vragen om lijsttrekker te worden?
- Waarom zou de PvdA in 1977 de leus 'Kies de minister-president' hebben gevoerd?

8. ws. 1976

D. Op de affiches 4 t/m 8 staan lijsttrekkers afgebeeld. Toen de ontwerpers de affiches maakten, wilden zij de lijststaandevoerder een bepaald image geven. Hieronder staat een aantal begrippen die dat image omschrijven. Kies bij elk affiche het meest toepasselijke.

Vaderlijk	Standvastig	Ernstig
Betrouwbaar	Zakelijk	Streng
Arrogant	Aardig	Vriendelijk
Vrolijk	Provocerend	Slim

3S van 8, in de gracht

Tijdens een verkiezing doen partijen allerlei beloftes. Die beloftes staan in het verkiezingsprogramma en worden vaak verkort weergegeven in leuzen. Sommige van die leuzen zijn terug te vinden op de affiches.

10. 1933

9. 1971

Partijen geven daarmee aan, dat ze een bepaald onderwerp (item) centraal willen stellen. Bijvoorbeeld: 'Ontwapening!'. Anderzijds zal een partij een leus die verwijst naar een item dat gevoelig ligt of stemmen kan kosten niet gebruiken. Bijvoorbeeld: 'Alle uitkeringen moeten omlaag'.

De leus die gehanteerd wordt kan op een thema zijn gericht, maar ook tegen een andere partij. 'Weg met Welter, Ruys en Colijn!' was een leus die de communisten in 1933 gebruikten (het politieke item wat hierachter zat was verzet tegen de loonsverlagingen in de jaren '30).

Grotere partijen zijn over het algemeen voorzichtiger met dat soort leuzen. Na de verkiezingen moeten zij immers eventueel een coalitie, een regering bestaande uit leden van verschillende politieke partijen, met elkaar vormen. Ook zijn grote partijen voorzichtig met het innemen van een definitief standpunt over een politiek item.

Daarom worden vaak leuzen gebruikt die eigenlijk weinig zeggem. Wat dacht je bijvoorbeeld van de volgende drie leuzen:

- 'Toekomst voor Nederland'
- 'Als je voor de toekomst kiest'
- 'De toekomst is van iedereen'

Ze zijn afkomstig van drie verschillende partijen.

OPDRACHT 4:

- A. Waarom zijn grote partijen zo voorzichtig met het innemen van een definitief standpunt?
- B. Hieronder staan 15 verkiezingsleuzen, die de afgelopen zestig jaar op affiches te vinden waren
- a) 'Houdt Koers' (1933)
 - b) 'Op voor gezin, kerk, school en gezag' (1929)
 - c) 'Voor iedereen, die vooruit wil zien' (1963)
 - d) 'Middenstanders, kiest een middenstander' (1949)
 - e) '150 Jaar koninkrijk mooi geweest' (1967)
 - f) 'Op voor recht en vrijheid' (1946)
 - g) 'Eenheid tegen Romme' (1954)
 - h) 'Het kan anders' (1972)
 - i) 'Vrede, vrijheid, werk en woningen' (1952)
 - j) 'Minder zorg, meer blijheid' (1937)
 - k) 'Weg met het militarisme' (1922)
 - l) 'Meer welvaart voor boer en kinderen' (1946)
 - m) 'Eén in verzet, één in opbouw, stemt rood' (1946)
 - n) 'Beschermt het christendom' (1937)
 - o) 'Eerlijk delen' (1972)

Deel de leuzen in één van de volgende categorieën in.

- 1) Leuzen gericht op een politieke kwestie
 - 2) Leuzen gericht tegen andere partijen
 - 3) Leuzen gericht op een bepaalde groep stemmers
 - 4) Leuzen die algemeen zijn
- C. Geef commentaar op de leuzen n) en o). Geef bij beide aan van welke politieke richting ze afkomstig kunnen zijn, of je ze duidelijk vindt en waar ze op slaan.
- D. Bedenk twee leuzen, die een partij op dit moment nooit zal gebruiken.

Wie had die kruisraket besteld?

Tussen beide wereldoorlogen speelden bij de verkiezingen de vraagstukken van bewapening en ontwapening een grote rol. Dit gebeurde mede onder invloed van de vredesbeweging. Een aantal partijen schaarde zich achter die beweging en probeerde via verkiezingsleuzen stemmen onder de aanhangers van de beweging te winnen.

Zowel de Vrijzinnig-Democratische Bond (VDB), de Communistische Partij in Nederland (CPN), en de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) gebruikten dit item. Partijen als de RKSP en de Liberale Staatspartij zetten zich daar weer tegen af en benadrukten de wil en de plicht om Nederland te bewapenen en te verdedigen.

11. 1937

12. 1922

13. 1933

14. 1922

De sociaal-liberale VDB wilde zijn idealen verwezenlijken door middel van de Volkenbond. De socialisten dachten hun doel te bereiken door middel van strijd van de arbeidersklasse.

OPDRACHT 5:

Hierbij staan affiche 14 en 15, een van de SDAP en een van de VDB. Beide zijn tegen bewapening en oorlog. Toch brengen ze dat op een heel verschillende manier naar voren. Bekijk de affiches zo nauwkeurig mogelijk en geef in twee lijstjes alle verschillen aan die je ziet en die achter het affiche schuilgaan.

15. 1925

Hokjesgeest in het stemlokaal

Nederland is lange tijd verzuild geweest, dat wil zeggen dat er een strakke scheiding bestond tussen het katholieke, protestants-christelijke, socialistische en liberale volksdeel. Elk volksdeel had zijn eigen sociale, culturele en politieke organisaties. Hieronder vind je twee affiches, die iets verraden van die verzuildheid. Het affiche van de Room-Katholieke Staatspartij (RKSP) stamt uit 1931, dat van de PvdA uit 1946.

OPDRACHT 6:

- Leg uit hoe je op het affiche van de RKSP de verzuildheid kunt herkennen.
- Leg uit hoe je in het PvdA-affiche de ontzuiling terug kunt vinden.
- Verklaar waarom de PvdA juist in 1946 met zo'n affiche kwam.

16. 1948

17. 1931

Ook wat ze niet vertellen....

Soms liggen items zo moeilijk bij de achterban, dat een partij probeert ze zo veel mogelijk weg te drukken. Een voorbeeld is de onafhankelijkheidsstrijd van Indonesië. Na afloop van de Tweede Wereldoorlog ontwikkelde de Nederlandse regering, een coalitie van PvdA en Katholieke Volkspartij (KVP), plannen om de Indonesiërs meer zeggenschap te geven. Voor veel Indonesiërs gingen die plannen niet ver

genoeg en onder leiding van de nationalist Soekarno kwam men in opstand.

In 1947 besloot de regering het leger in te zetten tegen de Indonesische vrijheidsstrijders. De meningen in Nederland waren daarover zeer verdeeld, zoals bleek bij de verkiezingscampagne van 1948.

Hieronder de meningen van vier partijen:

ARP: 'Onmiddellijk herstel van orde en rust, van veiligheid voor personen en goederen.'

De KVP wilde 'Het verwezenlijken van

een duurzaam nieuw verband (tussen Indonesië en Nederland met aan het hoofd de Koningin) zodat de prachtige offers van onze jongens en de gezamenlijke krachtsinspanning, hier en overzee, strekken tot de zelfstandigheid en het zedelijk en materieel welzijn van de volkeren van het Rijk. (Verkiezingsmanifest 1948).

De PvdA wilde medewerking verlenen aan 'de stichting van de zelfstandige Verenigde Staten van Indonesië'. Nederland en Indonesië zouden dan samen een Unie moeten vormen

met aan het hoofd de Koningin. (Verkiezingsprogramma 1948.)

Vooraf voor de PvdA lag de zaak erg gevoelig. Veel PvdA-ers keurden de koloniale oorlog tegen Indonesië af hoewel hun eigen ministers in het kabinet het besluit ervoor hadden genomen. In de verkiezingscampagne besteedde de PvdA dan ook zo min mogelijk aandacht aan deze kwestie.

De CPN wilde al jaren lang: 'Afschaffing van het koloniale stelsel in Indonesië, Suriname en de Antillen' en eiste in 1948 tevens 'onmiddellijke terugtrekking van alle troepen uit Indonesië, onmiddellijk herstel van alle democratische vrijheden in de bezette gebieden.'

OPDRACHT 7:

- A. Beschrijf zo nauwkeurig mogelijk het verband tussen deze affiches en het standpunt van deze partijen over Indië/Indonesië.
- B. De PvdA gebruikte op haar affiche de leus 'Op voor Recht en Vrijheid'. Dat sloeg op de toestand in Indonesië. Vind je dat deze leus aansluit bij het PvdA-verkiezingsprogramma? Vind je dat ze aansluit bij de politiek, die PvdA en KVP samen voerden?

18. 1948

19. 1929

Wie ruimt de Kamer op

Partijen richten zich tijdens verkiezingen soms op aparte doelgroepen, zoals jongeren, vrouwen en ouderen. Een partij zal een bepaald politiek standpunt, dat juist voor deze groepen inte-

ressant is, in speciale affiches tot uitdrukking brengen.

OPDRACHT 8:

Bekijk de in de vorige paragrafen genoemde leuzen en affiches. Welke zijn op een aparte groep gericht?

Partijen gebruiken kenmerken van een groep soms om iets te symboliseren. Ouderdom is dan bijvoorbeeld het symbool van wijsheid en jeugd dat van de toekomst.

En Vrouwen? Vrouwen komen geregeld op heel verschillende manieren voor op affiches. Dat hangt nauw samen met de ideeën die er over vrou-

24. 1925

22. 1971

wen bestaan.

1. De 'traditionele' rol van de vrouw is die van het 'zwakke geslacht'. De vrouw moet beschermd worden tegen de harde maatschappij. Vooral veel vooroorlogse affiches gebruiken dit beeld: de partij zal ervoor zorgen, dat het zwakke en goede beschermd wordt.
2. Een andere rol die de vrouw toebedeeld krijgt is die van moeder, van opvoedster. Haar plaats is thuis in het gezin. Op verkiezingsaffiches zullen met name christelijke partijen aangeven, dat zij er voor zorgen dat huis en gezin beschermd worden.
3. Ook worden vrouwen gebruikt in allerlei vormen van reclame als 'lokmiddel'. Een keer is zo'n afbeelding gebruikt tijdens de verkiezingscampagne. Dit kwam de partij op veel kritiek te staan.
4. Een heel ander verschijnsel zijn affiches, die zich speciaal richten tot de zich emanciperende vrouw. Vanaf 1917 mochten vrouwen lid worden van de Kamer, vanaf 1919 mochten vrouwen stemmen. Sommige affiches zijn om die reden speciaal op hen gericht.

23. 1922

OPDRACHT 9:

- A. Op blz. 10 en 11 staan een aantal vrouwenaffiches. Order ze volgens de 4 genoemde categorieën.
- B. Kun je achterhalen welk affiche bij punt 3 bedoeld wordt? Welke groepen hebben daartegen geprotesteerd?
- C. Geef argumenten voor de wijze waarop je ze geordend hebt.

20. 1948

21. 1956

25. 1977

26. 1929

De hamer in de Kamer, de sikkel....

Voor de Tweede Wereldoorlog kon je vaak aan bepaalde symbolen zien welke partij het verkiezingsaffiche had laten maken. Tegenwoordig is dat veel minder vaak het geval. Affiches vallen nu op door de vormgeving: het gebruikte lettertype, de kleur en de vlakverdeling.

Waarom gebruikt men symbolen?

In de eerste plaats wegens de herkenbaarheid. In de tweede plaats drukken symbolen zelf iets uit.

OPDRACHT 10:

Zowel de PvdA, CPN als de Pacifistisch Socialistische Partij (PSP) gebruiken een rode vlag. Op die vlaggen zit echter een symbool waaraan je kunt herkennen om welke van de drie partijen het gaat. Noem die symbolen.

27. 1946

Stem rood!

De SDAP heeft in het interbellum een geheel eigen stijl in haar symboliek ontwikkeld. Gespieerde en strijdende arbeiders werden gebruikt om de kracht van de beweging uit te drukken. Tegenstanders, honger en oorlog werden vaak afgebeeld als de dood. Andere veel voorkomende symbolen waren het tandrad, dat de arbeid verbeeldde en de opgaande zon, symbool voor de toekomst van het socialisme. Soms gebruikte men ook een portret van Karl Marx, om aan te geven wie de geestelijke vader van het socialisme was.

Na de Tweede Wereldoorlog ging de SDAP op in de PvdA. De partij werd van arbeiderspartij een volkspartij. Er ontstond een discussie of men de oude symbolen nog wel moest gebruiken. De meningen waren verdeeld. Uiteindelijk werd een compromis gesloten: de symbolen zouden slechts bij enkele speciale gelegenheden worden gebruikt.

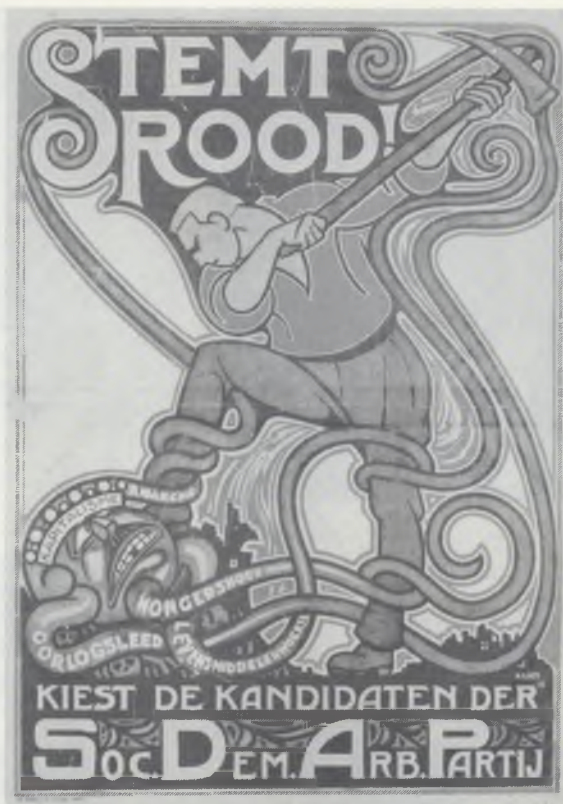
30. 1925

OPDRACHT 11:

- Waarom wilden sommige PvdA'ers na de oorlog van de oude symbolen af?
- Bekijk afbeelding 28 goed. Welke twee tegengestelde symbolen worden hier gebruikt en hoe wordt de tegenstelling in beeld gebracht? Rechtsonder zie je twee godsdienstige voorwerpen die ook als symbool dienst doen. Hoe verklaar je hun aanwezigheid?

28. 1925

29. 1918

Een vaste burcht is onze god

Heel anders zijn de symbolen die de christelijke partijen gebruiken. Ze zijn meestal te herleiden tot begrippen als: recht, vrijheid, orde en gezag. Zo gebruikte de Christelijk-Historische Unie (CHU) een leeuw, het nationale Nederlandse symbool, en een vlag met de tekst 'gezag en vrijheid'. DE KVP maakte in 1946 gebruik van een geblinddoekte vrouw Justitia om het verlangen naar gerechtigheid uit te drukken. En in datzelfde jaar beeldde de CHU een zuilengalerij, 'De pijlers van de Staat', af op haar affiche.

Het GPV gebruikt al jarenlang een oranje affiche met daarop afgebeeld een burcht. Vergelijk dat eens met de tekst van het kerkelijk gezang: 'Een vaste burcht is onze God, een toevlucht voor de zijnen'.

31. 1933

32. 1963

OPDRACHT 12:

- A. Waarom legden de christelijke partijen juist in de jaren '30 en '40 zoveel nadruk op de begrippen recht, vrijheid, orde en gezag?
- B. Affiche 32 laat een tekstfragment zien. Waar komt dat vandaan en welke bedoeling heeft het?

33. 1947

Houdt de vrijheid hoog

Liberaal partijen hebben veel minder dan andere partijen een eigen, herkenbare symboliek. Wel staat bij hen het begrip vrijheid centraal. De Vrijheidsbond, een vooroorlogse liberale partij, had een voorkeur voor affiches met lieflijke tafereeltjes uit de natuur die vrede, rust en schoonheid suggereerden. Vaak genoeg waren die in de werkelijkheid ver te zoeken.

De VVD zoekt het in 1956 wel erg ver. Op het affiche wordt het Vrijheidsbeeld afgedrukt.

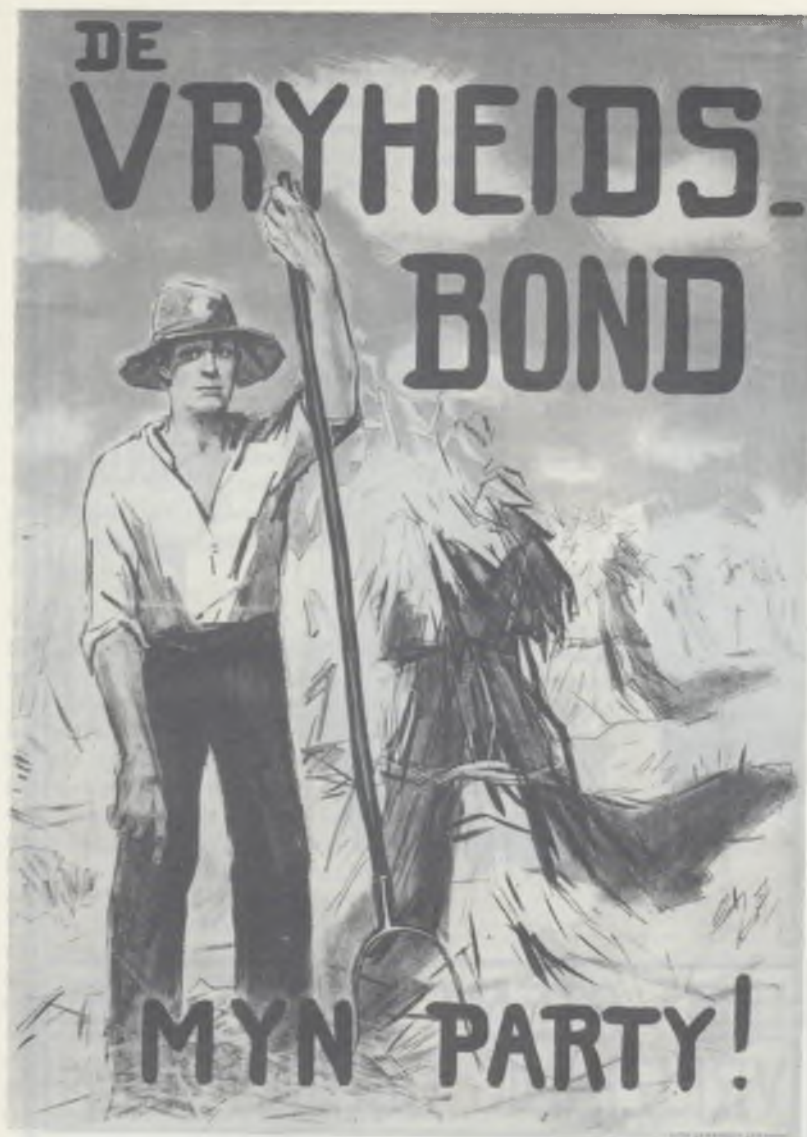
34. 1922

36. 1956

OPDRACHT 13:

- A. Wat wil de VVD met het Vrijheidsbeeld zeggen (denk ook aan de plaats waar het staat)?
- B. Waarom past dit affiche goed in de sfeer van de Koude Oorlog die in 1956 een hoogtepunt bereikte?

35. 1929

Zeven jongens en een oude schuit

Vaak gebruiken partijen ook een symboliek, die teruggrijpt op de zeevaart. In Nederland, een natie van zeevaarders, is dat natuurlijk niet zo vreemd. Hier staan twee voorbeelden. De ene is van de VDB, de andere van de ARP uit 1925. Colijn staat erop afgebeeld als een schipper die het roer van 'het schip van staat' stevig in handen heeft, ondanks de woedende storm.

OPDRACHT 14:

Wat wil de VDB met zijn affiche tot uitdrukking brengen? (zie p. 16)

OPDRACHT 15:

- A. Verzamel de verkiezingsaffiches, die dit jaar zijn uitgebracht. Noteer de overeenkomsten en verschillen met de affiches nr. 3, 26, 28, 33, 37.
- B. Geef een verklaring voor die verschillen.

38. 1933

37. 1922

Opdracht 16

Samen met een klein aantal andere leerlingen vorm je een campagnecommissie van een partij. Jullie moeten samen en in onderling overleg bepalen hoe de campagne gevoerd gaat worden. Hieronder vind je een groot aantal (verzonnen) gegevens over partijen en politieke situatie. Voordat je aan opdracht 16A en/of 16B begint moet je alle gegevens eerst goed doorlezen en korte aantekeningen maken van wat je belangrijk vindt. Als je al weet bij welke partij je hoort is dat makkelijk, maar je kunt ook na het lezen pas tot een partij 'toetreden'.

Van je leraar hoor je hoe je de opdracht precies moet maken.

- A. 1. Welk politiek item moet onze partij in de verkiezingen naar voren schuiven?
 2. Welke leus zullen we hanteren?
 3. Zullen we onze lijsttrekker profileren? En zo ja, hoe?
 4. Maak een ontwerp van een affiche voor de verkiezingscampagne van de partij.
- B. Na de verkiezingen moet er een nieuwe regering gevormd worden. Geef aan, welke coalities er op grond van de voorspellingen en de verkiezingsprogramma's mogelijk zijn. Geef daarvoor de argumenten. Welke regeringscoalitie zou 'jouw' partij het liefst tot stand zien komen? Waarom?

Gegevens

1. Het Christelijk Verbond (CV) en de conservatieve partij Voor Vorst en Vaderland (VJV) hebben 4 jaar lang de regering gevormd. Weliswaar was hun meerderheid krap, maar de oppositiepartijen slaagden er niet in het kabinet aan het wankelen te brengen. De verkiezingsprognoses voorspellen echter een einde van de coalitie. Bovendien blijkt uit diezelfde prognoses dat een nieuwe partij in de kamer haar intrede doet: jongeren 2000 (J'2000) aangevoerd door de 21-jarige Natasja van Vliet die in de milieubeweging grote bekendheid geniet.

	zetels nu	prognose
Voor Vorst en Vaderland (VVV)	23	18
Christelijk Verbond (CV)	55	48
Partij van Liberale Burgers (PLB)	8	8
Socialistische Arbeiderspartij Nederland (SAPN)	56	58
Feministische Bond (FB)	8	12
Jongeren '2000 (J'2000)	0	6

II.

Eén van de grote problemen vormt de aanschaf van een 40-tal tanks, die geschikt zijn voor kernwapengeschut. Na de verkiezingen zal de kamer daarover moeten beslissen. CV en VVV zijn voorstander, hoewel een aantal kamerleden van de CV twijfelen. De PLB wil maar de helft van het aantal voorgestelde tanks aanschaffen. J'2000 en FB zijn tegen. De SAPN twijfelt. Eigenlijk voelt ze wel voor het standpunt van de PLB, maar sinds uit een handtekeningenactie is gebleken dat liefst 39 procent van de bevolking tegen aanschaf is vindt de SAPN dat het geld in conventionele wapens (dat wil zeggen alles behalve kernwapens en biologische of chemische wapens) moet worden gestopt.

III.

Die handtekeningenactie is er ook oorzaak van, dat de invoering van het referendum (volksraadpleging, de kiezers geven met ja of nee antwoord op een vraag) weer volop in de belangstelling staat. Volgens een adviescommissie van de regering zou dit '... de betrokkenheid van de burgers bij de politiek aanzienlijk vergroten'. PLB, J'2000 en FB zijn grote voorstanders. CV, VVV en SAPN lijken voor het idee minder warm te lopen.

Dirk van den Hamer, de vanwege zijn kennis en ervaring zo gewaardeerde lijsttrekker van de SAPN, zei hierover 'Invoering van het referendum zit er voorlopig niet in. Er zal eerst een uitgebreid onderzoek moeten komen naar de gevolgen.'

IV

Voor al de sociaal-economische politiek van de huidige regering wordt door de oppositie fel bekritiseerd. Ongeveer 12 procent van de beroepsbevolking is werkloos. Daaronder zijn veel jongeren. Dit cijfer is echter de afgelopen jaren niet groter geworden en de winsten van de bedrijven stegen ook weer. De regeringspartijen zeggen dat dit te dan-

ken is aan het beleid dat zij de afgelopen jaren hebben gevoerd: grote sommen geld werden ter beschikking van het bedrijfsleven gesteld, terwijl op de uitkeringen werd bezuinigd. Naar de zin van VVV werd overigens nog te weinig gezuinigd. Zowel de SAPN, J'2000 als de FB zien weinig heil in deze politiek. Zij denken dat arbeidstijdverkorting en instelling van werklozenprojecten meer effect zal hebben. De PLN is van mening dat de lonen voorlopig niet moeten stijgen zodat de uitkeringen op peil kunnen blijven. Op een vraag van een journalist antwoordde de immer vrolijke lijsttrekker van de PLB, Anton Zilvervloot: 'Tuurlijk moeten ook de hoge inkomens matigen. Praatjes als zouden wij alleen de kleine man willen pakken slaan nergens op'.

V.

Een politieke rel ontstond enkele maanden geleden rond de figuur van Jhr. J.F.K.L. van Zuylen, de politiek leider van VVV en vice-premier in het kabinet Maes. Deze 66-jarige wat autoritaire en arrogante man heeft rijkelijk veel contacten in het bedrijfsleven. Bij een belastinginspectie bij een fabrikant bleek, dat 500.000 gulden aan ene Van Zuylen was betaald. Steekpenningen? Van Zuylen beweert, dat het geld voor zijn zoon was wegens bewezen diensten aan de fabrikant. Premier Gerard Maes (CV) verklaarde: 'In een gesprek onder vier ogen is mij gebleken, dat vice-premier Van Zuylen geen enkele illegale handeling heeft gepleegd.' Hoongelach van de kant van de linkse oppositie was duidelijk hoorbaar. Maar ook de eigen partij van Maes was niet blij met deze uitspraak. Daar twijfelde men toch al aan de leiderscapaciteiten van deze 48-jarige ex-onderwijzer. Andere partijen openden de aanval op Van Zuylen. De PLB was onthutst, de SAPN verontwaardigd en J'2000 woedend. Roosje Bos (FB), een feministe van het eerste uur verklaarde namens haar partij, dat Van Zuylen onmiddellijk moest aftreden.

VI.

Al met al was de populariteit van Van Zuylen sterk geslonken. De opiniecijfers geven het volgende beeld. In de eerste kolom valt te lezen hoeveel procent van de bevolking vertrouwen heeft in een politiek leider. In de andere kolommen is dat uitgesplitst naar partij. Daar blijkt dus hoeveel CV-stemmers vertrouwen hebben in bijvoorbeeld Roosje Bos (33 procent).

VII.

Ook de milieuproblematiek krijgt veel aandacht. Het milieu dreigt ernstig aangetast te worden. Er ligt een plan op tafel om daar iets aan te doen. Maar dat kost geld. Wie moet betalen? Het bedrijfsleven of de individuele burgers? Zowel SAPN, FB als J'2000 vinden dat het bedrijfsleven als grootste vervuiler moet betalen. CV en PLB streven naar een evenwichtige verdeling van de belasting over bedrijven en burgers. VVV vindt dat de burgers moeten betalen, omdat de bedrijven niet verder belast mogen worden.

	Totale bevolging %	CV %	VVV %	PLB %	SAPN %	FN %	J'2000 %
Van Zuylen	21.8	21	85	18	9	2	5
Maes	41.7	65	70	28	25	11	9
Zilvervloot	38.2	39	27	80	42	14	20
Van den Hamer	48.8	53	11	33	77	39	42
Bos	39.6	33	8	50	45	77	46
Van Vliet	14.3	9	3	18	16	23	50

	ATOOMTANKS	ECONOMIE	
VVV	De aanschaf van 40 tanks is absoluut noodzakelijk om de vrede en veiligheid in het Koninkrijk te kunnen handhaven.	Het huidige regeringsbeleid inzake de bevordering van de economie dient voortgezet te worden. Lastenverlichting van het bedrijfsleven in de vorm van investeringssubsidies is noodzakelijk. De uitgaven van de sociale lasten dienen verder teruggedrongen te worden.	
CV	De aanschaf van tanks geschikt voor kernwapengeslacht lijkt onontkoombaar om het machts-evenwicht te herstellen. De CV is van mening dat het kopen van 40 tanks het uitgangspunt moet zijn.	Het regeringsbeleid is zeer succesvol geweest. Voortzetting van stimulering van het bedrijfsleven is noodzakelijk. Gezien de groei van de economie kunnen de uitkeringen in de komende jaren ontzien worden.	
PLB	De vrede en veiligheid in ons land dient gewaarborgd te worden. Teneinde het machts-evenwicht te herstellen is aanschaf van 20 nieuwe tanks noodzakelijk.	De economische positie van het land is nog steeds slecht. Dit dreigt ten koste te gaan van de werklozen. Teneinde de uitkeringen op peil te houden, dienen de lonen gematigd te worden.	
SAPN	De aanschaf van nieuwe kernwapentanks zal de bewapeningswedloop verder opdrijven. Er moet een studie komen waarin de aanschaf van conventionele wapens nader wordt onderzocht.	Het regeringsbeleid heeft de werkloosheid niet doen afnemen. Arbeidstijdverkorting is noodzakelijk om het bestaande werk beter te verdeelen. Ook moeten werkprojecten voor werklozen komen.	
FB	Ons land moet duidelijk maken dat de bewapeningswedloop moet worden gestopt. Door geen nieuwe tanks aan te schaffen wordt een duidelijk teken gegeven.	De werkloosheid onder vrouwen en jongeren is groot. Aan hen moet speciale aandacht worden besteed. Invoering van de 32-urige werkweek is noodzakelijk.	
J'2000	Aanschaf van kernwapens bevordert de wapenwedloop. Ons land moet streven naar volledige ontwapening.	De werkloosheid onder jongeren dient bestreden te worden. Er moeten speciale werkprojecten voor hun komen. Invoering van de 30-urige werkweek is nodig.	

	REFERENDUM	MILIEUBEWEGING
	Invoering van het referendum tast in hoge mate de grondslagen van de parlementaire democratie aan. Instelling van een volksraadpleging is dan ook absoluut ongewenst.	Maatregelen tegen aantasting van het milieu dienen te worden genomen. Invoering van milieubelasting die alle burgers moeten betalen is nodig.
	Invoering van een referendum lijkt onwenselijk. Het vormt geen bijdrage tot verbetering van de parlementaire democratie.	De aantasting van het milieu moet tegengegaan worden. De kosten daarvan dienen gedragen te worden door burgers en bedrijven. Nader onderzoek zal moeten uitwijzen hoe de lasten verdeeld zullen worden.
	Het referendum dient zo spoedig mogelijk te worden ingevoerd. De burgers zijn mondig genoeg om foute keuzes van het parlement te herstellen.	Invoering van een milieubelasting is noodzakelijk. Burgers en bedrijven zullen elk de helft van de kosten moeten opbrengen.
	Invoering van het referendum is vooralsnog niet gewenst. De gevolgen daarvan zouden eerst door een regeringscommissie moeten worden bestudeerd.	De milieubelasting voor bedrijven moet zo spoedig mogelijk worden ingevoerd.
	Het referendum dient zo spoedig mogelijk te worden ingevoerd.	Er moet een milieubelasting voor bedrijven komen. Zij zijn in ons land de grootste vervuilers.
	Elke burger moet mee kunnen beslissen. Daarom moet het referendum ingevoerd worden.	Uit onderzoeken is gebleken dat bedrijven de grootste milieuvuilers zijn. Zij moeten dan ook een milieubelasting betalen.

De afgebeelde affiches zijn in bezit van:
 Het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen te Groningen (nr. 7, 8)
 Het Gemeentearchief Den Haag (nr. 3, 11, 15, 16, 18, 31, 32)
 Het Gemeentearchief Rotterdam (nr. 2, 9, 17, 20, 21, 23, 27, 33, 34, 36)
 Het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis te Amsterdam (nr. 1, 4, 5, 6, 10, 12, 13, 14, 19, 22, 24, 25, 28, 29, 30)
 Het Stedelijk Museum te Amsterdam (nr. 26, 35, 37)
 Archief Geschiedeniswinkel te Groningen (nr. 38)

Bij opdracht 10: Deze opdracht zou goed als huis- of beter nog straatwerk gemaakt kunnen worden. De symbolen, roos in de vuist PvdA, hamer en sikkel CPN, ⊗ voor de PSP zijn in de campagne overal te zien. Als er al verkiezingsmateriaal in de klas is kan dat natuurlijk ook uitkomst bieden.

Bij opdracht 11: U kunt afbeelding 29 ook als historische bron gebruiken. Het jaartal 1918 is veelzeggend. De revolutieverwachting (Rusland 1917), Troelstra's revolutiepoging hangt in de lucht, het monster van het kapitalisme wijkt in doodsnood terug voor de kracht van de arbeider, dit alles tegen een achtergrond van de puinhopen van de 1e WO.

Bij opdracht 12: Het is hier de bedoeling

de leerlingen het al eerder geleerde in ander verband te laten toepassen. Crisis, opkomst van het fascisme, bezetting door de Duitsers, strijd in Indonesië, dat zijn in grote lijnen de achtergronden voor de in deze vraag genoemde tendens.

Bij opdracht 12B: Behalve op sterke en nauw omschreven christelijke beginselen baseert het GPV zich op het beginsel van trouw aan de Nederlandse natie. Vandaar de verwijzing naar het volkslied.

Bij opdracht 13B: Deze vraag wijst in de richting van de gevolgen die het voortduren van de Koude Oorlog had op het politieke klimaat in het Westen in het algemeen en in Nederland in het bijzonder. Atlantische oriëntatie, trouw aan de Nato, vrees voor de Russen en de Chinezen, Hongarije '56

vlak voor de deur, Korea net achter de rug, de H-bom etc.

Als U de periode van de Koude Oorlog al heeft behandeld is deze vraag wel te maken. Een verwijzing naar Koude Oorlog in boek of encyclopedie kan dienstig zijn.

Bij opdracht 14: Een uitleg van het begrip reactie kan hierbij nodig zijn.

een soort Copernicaanse wending kan bewerken waardoor men als het ware 'van buiten af' tegen onze op wetenschappelijke objectiviteit gerichte geschiedbeoefening aanziet, in plaats van deze 'van binnen uit' te accepteren. Vanuit een dergelijk gezichtspunt mag ons historisch besef zich voordoen als een locale en tijdsgebonden bizarriteit die eerder verklaring behoeft dan wat elders het geval is. Geven alleen wij ons rekenschap van het verleden, of doen juist de 'anderen' dat? Zien niet die anderen het verleden *en face*, terwijl in onze wetenschappelijke geschiedbeoefening het verleden de blik van ons afgewend heeft? Of kan historiciteit eerst ervaren worden wanneer het verleden als vreemd, als van ons afgewend wordt opgevat? En, als Plumb gelijk heeft, wat betekent dan de voortgaande religieuze, politieke en culturele integratie van de Westerse wereld voor de toekomst van de geschiedbeoefening zoals wij die kennen? Is de merkwaardige paradox van Plumb's these niet dat met die integratie voedingsbodem en bestaansrecht aan onze geschiedbeoefening ontvalt?

De illustraties komen uit de oorspronkelijke Franse uitgave, *Comment ont raconte l'histoire aux enfants à travers le monde entier*. Payot, Paris 1981.

Alles komt aldus opnieuw ter discussie te staan. En men moet zich dergelijke pijnlijke vragen stellen zodra men de klaarblijkelijke tegennatuurlijkheid en kwetsbaarheid inziet van wat wij beschouwen als behoorlijke geschiedschrijving. Juist haar verdediging verlangt dat.

Het is jammer dat Ferro in zijn boek dit soort vragen niet behandelt; hij beperkt zich tot een overzicht van het geschiedsonderwijs in achtereenvolgens Zuidafrika, gedekoloniseerd Afrika, Trinidad, India, Perzië, Europa (voornamelijk Frankrijk, Engeland en Duitsland), Rusland (met een excurs over de Armeense variant), Polen, China, de VS, Mexico en de oorspronkelijke bevolking van Australië — wat uiteraard al een hele opgave is. Ferro waagt zich ook niet of nauwelijks aan generalisaties en het is goed mogelijk dat zijn materiaal zich daar ook slecht toe leent.

Toch zou het buiten die overal optredende ideologisering mogelijk zijn om een enkele algemene kanttekening te plaatsen. Zo bijvoorbeeld die steeds voorkomende contradictie tussen de *algemene* geldigheid pretenderende ethische en politieke premissen op basis waarvan een zeer *bepaalde* — de eigen — natie zo'n bijzondere plaats wordt toegekend. Of: de mate waarin men juist steeds het individuele schoolkind als het ware apart neemt om het daarna des te dieper onder te dompelen in de collectieve mythe.

Maar conform één van de meer frustrerende eigenschappen van de geschiedschrijving van de Annale-school — waar de auteur, zoals bekend, een prominent vertegenwoordiger van is — laat ook Ferro het trekken van conclusies het liefst aan de lezer over. De plaatselijke rommeligheid van het betoog en het feit dat niet altijd duidelijk is over

wat voor schoolboek uit wat voor tijd hij het nu precies heeft, maken het de lezer ook niet makkelijk om een algemene indruk van het boek te krijgen.

Het is daarom het beste Ferro's betoog te volgen op het niveau van de detail-beschrijving die hij geeft van het geschiedsonderwijs op deze planeet. Niet verrassend maar toch nog schokkend is de vrijmoedigheid waarmee men ideologische eisen aan het geschiedenisonderwijs stelt. Een goed voorbeeld is de volgende richtlijn voor het Japanse onderwijs: '*maar het onderwijs heeft niet als taak kennis bij te brengen over wat er werkelijk gebeurd is 'het heeft tot doel patriottisme aan te kweken en de bevolking zich te laten identificeren met de politiek van zijn keizer (...)* Men dient de kinderen te wijzen op de continuïteit van de Japanse geschiedenis, de roemrijke daden van de keizers, de verrichtingen van zijn trouwe onderdanen (...), zodat zij weten welke fasen het land heeft doorleefd (...), zodat zij weten welke een voorrecht het is om Japanner te zijn' (p. 282).

Soms heeft dit patriottisme de schelle klanken waarmee men zijn eigen onzekerheid probeert te overschreeuwen. Dat is bijvoorbeeld het geval in het leerboek van M'Bow

en Devisse waarin de Afrikaanse geschiedenis gepresenteerd wordt in een voortdurend contrast met die van het Christelijk Middel-eeuwse Westen. Wordt het Westen geteisterd door armoede, allerlei rampspoeden, ziekte, plagen, een verslechterende toestand van de 'slaven', dan is Ghana een land van melk en honing, van grote rijkdom, bloeiende handel etc. Alle kwaad komt uit Europa. Trouwens, over de hele wereld wordt het Christelijke Westen *unisono* verantwoordelijk gesteld voor alles wat er in de geschiedenis mis gegaan is; het is zelfs de aangewezen zondebok voor de fouten van de eigen nationale elites uit heden en verleden. Vanuit dat perspectief dragen de oude koloniale mogendheden niet minder dan vroeger bij aan de unificatie van de naties van de tweede en de derde wereld. Wat men onder de Islam heeft moeten doorstaan wordt, zelfs in Afrika, vergeten: *'zodra het over de Islam gaat, begint de hand van de geschiedschrijver te beven'* (p. 48).

Het ideologisch geïnspireerde onderwijs vertoont een opmerkelijke flexibiliteit. Het meest extreme voorbeeld is, men zou het niet anders verwachten, het Russische onderwijs. De veelvuldige verdwijning en terugkeer in een steeds andere gedaante van Trotski, het door patriottische sentimenten ingegeven gehannes met de vraag of Rusland vóór 1917 nu wel of niet in een afhankelijkheidsrelatie stond met het Westen (Sidorow versus Pokrowski) en de ronduit lachwekkende metamorfose van Koetozows strijd tegen Napoleon in 1812, tonen ons een verleden dat niet alleen meebeweegt met de brede stroom van de nationale geschiedenis maar zelfs op de korte golfslag van de dagelijks politiek. Om deze metafoor voort te zetten, nergens, zelfs niet in Japan of China, is het verleden zo 'licht', zo 'transportabel' als in Rusland. Men vraagt zich af hoe een ontwikkelde Rus met enig geheugen en belangstelling voor de geschiedenis van zijn land, deze even kleinzielige als groteske geschiedvervalsing ondergaat.

De Japanse situatie is complexer. Daar staat een traditionele tegenover een op het Westen geïnspireerd geschiedbeeld. Sinds

het einde van de 19e eeuw is het overwicht viermaal van het ene naar het andere beeld overgegaan. De huidige situatie is uiterst ongemakkelijk, zonet paradoxaal, omdat de traditionalistische stroom ('rechts' om zo te zeggen) juist aansluiting zoekt bij de VS, terwijl 'links' daardoor in een positie gedrongen wordt om het voor het traditionalisme op te nemen.

De meest soepele en pragmatische adaptatie van het verleden aan bestaande sociaal-politieke verhoudingen en problemen biedt de VS. In de jaren na de Eerste Wereldoorlog ontstond een merkwaardige alliantie van de mentaliteit van de WASP's en de immigranten die niets anders wilden dan hun fortuin maken binnen het kader van de bestaande Amerikaanse verhoudingen. Dat resulteerde in de onderwijsideologie van de 'melting-pot'. In contrast met dat van het einde van de 19e eeuw werd het geschiedbeeld gedepolitiseerd, conflicten neutraliseerde men en een anti-intellectualistisch populisme kreeg de overhand. De geschiedenis werd een romance.

Onder invloed van minderheidsgroeperingen die op lokaal niveau een zeer reële invloed uit kunnen oefenen, diversificeerde het onderwijs de laatste twintig jaar: de ideologie van de 'salad-bowl'. Zo is op sommige scholen de geschiedenis van de Amerikaanse negers nu het raamwerk waar de geschiedenis van de VS wordt ingepast. En dit stimuleerde weer de invloed van de sociale wetenschappen op het geschiedonderwijs — die biedt de beste kansen de kloof tussen de naar hun historische wortels zoekende minderheden weer te overbruggen.

Niet altijd is de manipulatie van het verleden het resultaat van een bewuste keuze. Vaak ontdekt eerst de buitenstaander hoezeer de lands- of volksaard zich in het onderwijs weerspiegelt. Ook hier is Japan illustratief. In Japan is de geschiedenis direct verbonden met de ethiek, de geografie en de taalstudie. Het is een vorm van 'praktische filosofie', die men met het woord

kleio

nummer 3/86
pagina's 22 en 23

'Kokoetaj' aanduidt. De ethiek en de mentaliteit van de natie overstroomden daarmee het Japanse geschiedbeeld.

Voor India geldt iets dergelijks. De historische achtergronden van wat India onderdeel houdt verzwijgt men op een manier die aan de Amerikaanse 'melting-pot' ideologie herinnert. Blijkbaar werkt dat in India minder goed uit dan in de VS. De nationale geschiedschrijving bereikt hiermee, aldus Ferro, dat 'de historie wordt uitgehold en van een fors deel van haar kern ontdaan, en ontnemt daarbij aan India en zijn volken een deel van hun identiteit' (p. 83). Een soortgelijk oordeel velde Hegel overigens al rond 1820 over het historisch besef in India.

historici te behandelen;

- hun geschiktheid om belangstelling te wekken voor de studie van het verleden en de toekomst (p. 332).

De aldus tot stand gekomen probleemstellingen bieden de mogelijkheid om op een even interessante als leerzame wijze het verleden in de klas te behandelen. Het is goed mogelijk dat men ook hier te lande wat zou kunnen hebben aan deze methode; Ferro is er enthousiast over.

Als Ferro overziet hoe op dit moment de geschiedenis aan de kinderen verteld wordt, waarbij wij — alweer — het verschil aan ideologisch gehalte tussen het geschiedsonderwijs en de min of meer officiële geschiedschrijving mogen verwaarlozen — dan is evident dat het universalistische, op Europa geïnspireerde geschiedbeeld verdwenen is. *'De spiegel is gebroken. De universele geschiedenis is dood, dood omdat zij de luchtspiegeling was van Europa, dat haar mat met de maat van zijn groei'* (p. 346).

Zelfs het Marxisme dat enige tijd een bevredigend alternatief voor het Westeuropese geschiedbeeld leek te zijn, heeft gaandeweg moeten wijken voor meer aan nationale behoeften aangepaste concepties. Dat patriotische geschiedbeeld heeft met zijn Marxistische dimensie ook zijn sociaal engagement verloren en is sterker dan ooit een politieke geschiedenis geworden. Het verleden is verbijzeld zoals dat in Europa het geval was na en door de godsdiensoorlogen. Maar wat Plumb voor het Christelijke Westen constateerde — de overwinning van 'history' op 'past' — kunnen we voorlopig op mondiale schaal niet verwachten. Want aan een serieuze discussie tussen de verschillende 'pasts' heeft men vooralsnog weinig behoefte, omdat men slechts oog heeft voor het toespreken van de eigen achterban.

Een laf boek als G. Barracloughs *Main trends in history*, New York 1978 — een Unesco-uitgave — waar ideologische meegaandheid gepaard gaat met angst om de waarheid te zeggen, bemoeilijkt een derge-

lijke discussie nog. Langs die weg mag men het niet zoeken.

Tenslotte, wat te denken van dit alles? We moeten realistisch blijven en nut en redelijkheid van een zekere mate van ethnocentrisme erkennen. Alle geschiedsonderwijs behoort zich allereerst met de eigen omgeving, natie etc. bezig te houden. De jonge staten van deze wereld kunnen ook op deze manier aan hun identiteit meer inhoud geven en aldus sociale en nationale cohesie versterken. Op zich kan dit de conflictstof in deze wereld verminderen. Aan de andere kant weten juist wij Europeanen heel goed wat er gebeuren kan als naties leren zich als de navel van het universum te beschouwen. Bovendien, wie zich de geschiedenis van Armeniërs, de Joden of de Koerden herinnert, heeft alle reden zich zorgen te maken over het lot van die talloze minderheden die minder goed passen binnen deze agressieve nationale mythes.

Aan het einde van zijn boek wijst Ferro er terecht op dat wij als historici rekening moeten houden met deze geschiedenissen van de gebroken spiegel. In de eerste plaats omdat deze *'geschiedenissen (...) eenzelfde realiteit bezitten als overtuigingen, geloof en macht'* (p. 350). Zoals het bekende dictum luidt 'if men define a situation as real, it is real in its consequences'. Maar in de tweede plaats is de relatie tussen de wijze waarop de gewone man zijn geschiedenis ervaart en de min of meer wetenschappelijke beeldvorming van die geschiedenis een terrein waar nog over nagedacht zal moeten worden. In de trant van Jürgen Habermas — die hij overigens in dit verband niet noemt — bepleit Ferro een integratie van beide. De beoefenaar van een dergelijke geschiedschrijving ziet Ferro als *'de drager van de toekomst van een nieuwe historiografie'* (p. 350).

De enige uitzonderingen op de regel van bewuste of onbewuste vertekening van het verleden zijn vertegenwoordigd in een Frans en een Amerikaans voorbeeld. Om te voorkomen dat de lezer van deze bespreking hier een nieuwe vorm van ethnocentrisme in ontwaart, voeg ik hier onmiddellijk aan toe dat Ferro beklemtoont dat deze voorbeelden ook voor Frankrijk en de VS atypisch zijn. Het algemene beeld van de ideologische dienstbaarheid is ook voor die landen geldig. Maar wat op een lagere school in Saint-Germain-en-Laye aan kinderen van negen tot tien jaar geleerd wordt, is werkelijk verbijsterend. Deze kinderen spreken met een trefzekerheid die wij zelfs niet van jongere jaars geschiedenis studenten verwachten over zulke moeilijke zaken als bijvoorbeeld de gelijktijdige ontdekking in de Renaissance van het portret en het landschap.

Niet minder verbazingwekkend is het op een leerboek van E.P. Bell, *These United States. The questions of our past* gebaseerde geschiedsonderwijs aan kinderen van veertien tot zestien jaar op een school in Chicago. Bell behandelt de Amerikaanse geschiedenis in termen van problemen die uitgaande van de volgende vier criteria geselecteerd worden:

- zij zijn in de bewuste periode belangrijk geweest;
- zij dragen bij tot begrip van de Verenigde Staten van heden, hun plaats te midden van andere volken;
- hun geschiktheid om debatten tussen

Ideetje misschien...?

Het is de bedoeling dat dit feuilleton een markt is voor allerlei ideeën die door geschiedenisleraren zijn ontwikkeld. Publikatie ervan houdt in dat ook anderen ze in hun lessen kunnen gebruiken.

De inzenders pretenderen niet hiermee het laatste woord gezegd te hebben, want dat gebeurt in de praktijk; een praktijk die voor iedereen verschillend is. Zodoende kan de omvang van de ideeën variëren van korte tips tot zeer uitgewerkte lessuggesties.

Wilt u de ideetjes misschien...? zenden aan **Harriët Mulkens, Hoofdweg 116, 9484 TB Oudemolen (Dr.).**

De Didactiekcommissie

Transparanten zelf maken

Het onderwerp van dit transparant zijn de tegenstellingen tussen de grote mogendheden aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog. Een tamelijk gecompliceerde materie om dat aan het eind van een lessencyclus helder en duidelijk samen te vatten. In *Geschiedtsdidaktik* 5e jaargang nr. 1 (1980) p. 77 vond ik al eens een zeer geschikt schema van deze tegenstellingen. Het schema bestond uit stukken tekst voorzien van pijlen. Visueel vond ik dit voor een transparant niet aantrekkelijk. De teksten in de blokken heb ik dan ook vervangen door de vlaggen van de betreffende landen. Dat leverde visueel wel een aantrekkelijk beeld op.

Benodigheden

- a 4 paperclips,
- b 1 z.g. afbreekmes, ook wel hobbymes genoemd, verkrijgbaar bij de kantoorboekhandel,
- c 1 setje watervaste of permanente stiften voor de OHP, punt (M)edium of (F)ine,
- d 1 vel transparante folie A-4 formaat, bij voorkeur het soort dat gebruikt wordt voor het kopieerapparaat. Deze folie is namelijk zeer taai!
- e Transparante zelfklevende folie in diverse kleuren. Merken: o.a. Mecanorma, Stabilo en Letraset,
- f Transparante afwrijfletters in de kleuren blauw en rood. Voor de hier afgebeelde matrijs heb ik de transparante letters van het merk Mecanorma gebruikt. Lettertype: Clarendon, code: 25.16.18. C.

Werkwijze

Allereerst fixeren we de transparante folie met behulp van 4 paperclips op de matrijs. Vervolgens trekken we met de zwarte permanente of watervaste OHP-stift de rechthoeken van de vlaggen na. Ook de dubbelkoppige adelaar in de Russische vlag en de

contouren van het wapen van Savoye in de Italiaanse vlag worden ingetekend. Nu worden de vlaggen met zelfklevende gekleurde transparante folie ingevuld.

Om het maar even op een rij te zetten: te beginnen met de vlaggen die technisch de minste problemen opleveren: Frankrijk: v.l.n.r. blauw, blank (= transparant laten), rood. Italië: v.l.n.r. groen, blank, rood. Het wapen van Savoye bestaat uit een wit kruis op een rood veld, gedekt door een gele kroon. U kunt dit wapen uit een stukje zelfklevende transparante rode folie maken, door eerst het hele veld te bedekken, vervolgens het overvallige op de zwarte contourlijnen wegsnijden. Hard drukken op het mes is beslist niet toegestaan: de folie snijdt u met lichte druk gemakkelijk weg! Het overvallige materiaal kunt u verwijderen door het met de punt van het mes op te lichten en weg te trekken. Dan snijdt u het kruis erin en verwijdert het overvallige materiaal. Het kroontje wordt met de gele stift ingetekend. Het wapen kan ook met rode stift worden ingetekend.

Dan de vlaggen met horizontale banen. De volgorde der kleuren is steeds van boven naar beneden.

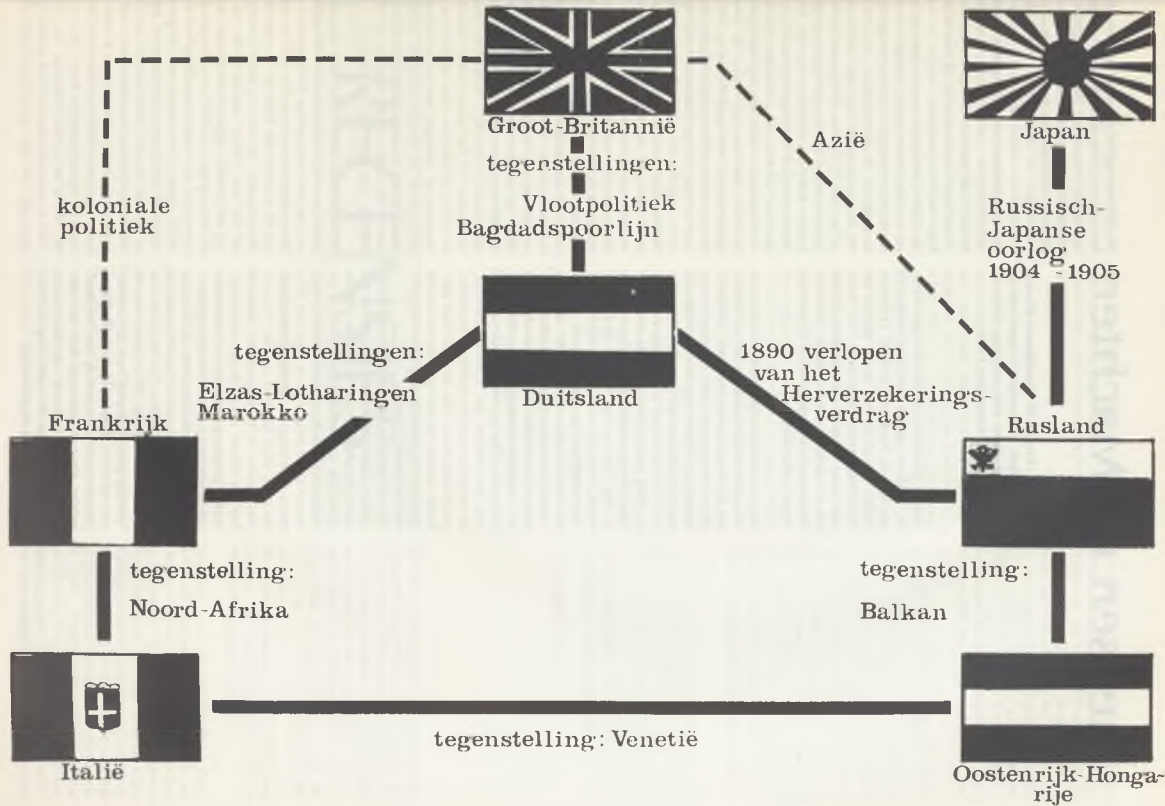
Duitsland: zwart (te maken door een strook blauw en rood over elkaar te plakken), blank, rood. Rusland: blank, blauw, rood. De dubbelkoppige adelaar wordt afgedekt met een stukje gele folie. Oostenrijk-Hongarije: rood, blank, rood.

Nu de beide vlaggen die meer problemen zullen opleveren: Groot-Brittannië en Japan. De rechthoek voor de 'Union Jack' bedekt u eerst met blauw. U snijdt nu tweemaal diagonaal, eenmaal horizontaal en eenmaal verticaal het overvallige blauw weg. Weer met de punt van het mes oplichten en wegtrekken! De overgebleven blauwe driehoeken nu goed met een zachte doek nawrijven. Het geheel wordt nu met rood bedekt, zij het wat ruimer. U snijdt nu driehoek voor driehoek en verwijdert die. De rechthoek voor de Japanse vlag wordt geheel bedekt met rood, waarna het overvallig materiaal deel voor deel wordt weggesneden en verwijderd. Elke keer na het wegsnijden van een stuk, de overgebleven 'zonnestraal' goed met een doek nawrijven. Daarna worden de letters afgewreven.

De namen van de landen onder of boven de vlaggen heb ik in transparant rood uitgevoerd, de tegenstellingen in transparant blauw. Mocht u andere letters willen gebruiken, dan is het zinnig op de matrijs eerst wat lijntjes te trekken, om op het 'rechte spoor' te blijven.

Als laatste worden de diverse 'verbindingslijnen' ingetekend met een stift of afgewreven van een vel waarop verschillende lijnsoorten en dikten staan afgedrukt. Dit is bij een goede kantoorboekhandel uit voorraad leverbaar.

Henk van Duijsen

Mensen en Machten

A. Adang, Dr. F.E.M. Vercauteren, *Mensen en Machten*. Examenboek geschiedenis Havo/Vwo. Derde druk, 1e oplage, Meulenhoff Educatief, Amsterdam 1985. Prijs f 49,50.

Mensen en Machten is uiteraard geen nieuwe methode en het heeft dus weinig zin om aan dit boek een grondige kritiek te wijden. Omdat dit deel aan de redactie ter bespreking werd toegezonden, wil ik er toch enige aandacht aan besteden; daarbij kan ik tegelijk enig licht werpen op het geprolongeerde treurspel van de historische schoolboekproductie.

Van de oorspronkelijke methode zijn, zoals ik bekend veronderstel, na het uitbrengen van de concurrerende methode *Geschiedenis in Onderwerpen* door de uitgever aanvankelijk de bovenbouwdelen gehandhaafd. In 1978 werd het 4/5 Havo-deel in een 2e druk vrij radicaal gewijzigd, waarna dit deel in 1980 werd verheven tot de status van 'Havo/Vwo-examenboek' (het bruin van de 2e druk, dat op het wit van de 1e druk volgde, werd nu paars; de omslagkleur van deze nieuwste editie is pittig rood).

Het boek is waarschijnlijk het dikste en zwaarste der schoolboeken: 645 bladzijden (dus nog meer dan het oude 5v-deel, dat de 638 bladzijden haalde!). Typografisch vind ik het heel fraai en weinig boeken bieden zulk een variatie aan illustratiemateriaal, en met name aan voortreffelijke en indringende caricaturen. Ook de in de tekst afgebeelde kaarten en kaartjes vind ik meestal illustratief en verhelderend; hetzelfde geldt voor de talloze schema's.

Over de geldigheid en houdbaarheid van de talloze zaken die in dit boek worden beweerd, is uiteraard veel te zeggen. Aperte fouten en onjuistheden zouden er na zo veel herdrukken niet meer in mogen zitten, maar wat dit aangaat is er, zoals wij allen weten, veel mogelijk. Op blz. 29 heet Sarajewo nog altijd Serajewo, op blz. 31 wordt over Verdun in 1916 gesproken onder de kop 'De ellende van de loopgravenoorlog', terwijl Verdun grotendeels uit een fortensysteem bestond. Op blz. 34 wordt gesuggereerd dat 'de oorlogsberichten van de generale staf' (der Duitsers) 'begonnen met de nietszeggende woorden "Im Westen nichts neues"'. En op blz. 35 is sprake van de 'veertien gesprekspunten' van 'de idealistische president Wilson', die door de Duitse militaire leiders 'hooghartig van de hand' werden gewezen; uiteraard, kan men zeggen, gezien de strekking van deze punten (die onder andere de ontbinding van Oostenrijk-Hongarije impliceerden).

De algemene opzet en organisatie van de informatie of 'leerstof' in dit boek lijkt me in beginsel wel zinvol. De eerste vijftien hoofdstukken geven hoofdzakelijk een diachronisch overzicht van de historische ontwikkelingen in onze eeuw, terwijl de hoofdstukken zestien tot en met drieëntig — te beginnen met drie hoofdstukken over Nederland — naar land en regio (werelddeel) zijn ingedeeld. Het gevaar van versnippering en overlading ligt bij deze indeling echter wel op de loer.

Het vijfde hoofdstuk over het fascisme is getiteld 'Een onderschatte ideologie' — wat in elk geval niet blijkt uit de uitvoerige behandeling in de hoofdstukken 23, 24 en 25. De verklaring van deze titel vindt men op blz. 59/60, waar wordt beweerd dat 'de meeste mensen' het fascisme 'aanvankelijk' zouden hebben onderschat. In het 25e hoofdstuk wordt opvallend veel ruimte besteed aan het fascisme in Portugal, Spanje en Griekenland: meer dan vijf bladzijden handelen over Portugal, ruim zes over Spanje (op blz. 465 sterft Franco in 1976) en ruim zes over Griekenland. Waarbij dan nog de vraag is, hoe 'fascistisch' deze regimens eigenlijk wel waren: het regiem van Metaxas heet 'een fascistisch getint bestuur' (467) en 'het kolonelsbewind' een 'semi-fascistische dictatuur' (470).

Dit is prachtig, ware het niet dat bijvoorbeeld aan de ontwikkelingen in de VS van ongeveer de laatste dertig jaar eveneens een vijf bladzijden zijn gewijd, waarbij dan nog de meeste ruimte is besteed aan 'de strijd van de negers om burgerrechten' (486-488). De laatste twee bladzijden staan in het teken van 'Een crisis in de Amerikaanse samenleving' (489-490) — welke titel slaat op de jaren '60. De laatste (halve!) bladzijde vertelt niet veel meer dan dat Nixon een 'leugenaar en bedrieger' was en dat na hem Carter, Ford en Reagan president waren. Wie denkt dat de leerlingen hieraan enig inzicht in de recente geschiedenis van de VS ontnemen, mag zijn vinger opsteken.

De Sovjet-Unie komt er niet veel beter af. Vanaf blz. 495 wordt een overzicht gegeven van het verloop van de Russische en Sovjet-geschiedenis en op blz. 510 is men dan bij de dood van Stalin en de volgende 'destalinisatie'. Op blz. 511 komt Chroestjof ten van (1964), waarna op blz. 512 nog wat namen volgen en een analyse van een halve pagina van de 'veranderingen op economisch en maatschappelijk gebied na 1953'. Op blz. 510 vernemen we: 'De grote verdienste van de directe opvolgers van Stalin was dat zij een einde maakten aan de Stalinistische terreur en willekeur en overigens onder iets aan het systeem te veranderen — grotere vrijheid toelieten in het culturele en maatschappelijke leven.' Maar op blz. 512 is het al weer helemaal mis: 'Na 1964 is de destalinisatie-politiek geleidelijk afgezwakt. De felle aanvallen op Stalin en

de starre stalinisten zijn verstomd. Daardoor bezitten de Russen nog steeds geen volledige vrijheid'. Dit laatste lijkt me een eufemisme – maar van dit soort vage en aanvechtbare formuleringen wemelt het in dit boek.

En dit is inderdaad een wezenlijk probleem van deze aanpak. 'Alles' moet behandeld worden, en daardoor wordt 'alles' op een oppervlakkige en wazige manier beschreven, dat wil zeggen gereduceerd tot een soort schimmenspel van het puurste verbalisme; de aanpassingen aan de ontwikkelingen van de laatste tien jaar zijn daarbij minimaal. Gebeurde er bijvoorbeeld in Vietnam en omstreken nog iets bijzonders sedert het Amerikaanse fiasco van 1975? Jawel: *'Intussen zijn behalve de politici van de USA ook velen van degenen die vroeger tegen het Vietnam-beleid van de USA protesteerden teleurgesteld. De nieuwe, nationaal communistische regeringen in Laos, Cambodja en Vietnam zijn namelijk verre van democratisch. Evenals hun voorgangers blijven ze in feite maar weinig tolerant te zijn tegen personen die er andere denkbeelden op na houden'* (177).

Deze prietpraat mag de docent dan vertalen in informatie over wat er bijvoorbeeld in Cambodja gebeurde onder een van de meest lugubere regimens van de wereldgeschiedenis, die daar zijn genocide organiseerde. Een supplement op dit gebabbel kan men overigens vinden op blz. 584, waar wordt gefilosofeerd over de ontwikkelingen in het 'voormalige Frans Indo-China', met als sluitstuk deze diepzinnige vraagstelling: *'Het is echter de vraag of de men-*

senrechten in Laos, Vietnam en Cambodja door de nieuwe machthebbers worden nageleefd en of de menselijke vrijheid groter is dan vroeger'.

Het is ondoenlijk om alle curieuze beweringen en mislukte pogingen tot analyse in dit boek hier aan de orde te stellen. Ik wil nog een voorbeeld geven, en dat betreft nu niet het verre Azië maar ons zeer naburige Duitsland. Na 1933 was daar, zoals bekend, Adolf Hitler aan de macht, met zijn 'naaste medewerkers (Goebbels, Goering, Hess, Bormann, Eichmann, Himmler, Speer en anderen) ...' (438) – en daar kan men dus een aardige vraag aan verbinden: welke naam hoort in dit rijtje niet thuis? Inderdaad: Eichmann, bepaald geen 'naaste medewerker', maar wel heel actief op het gebied van de 'Endlösung'. Op blz. 440 is terloops sprake van een jodenvervolgung, waarna het op blz. 442 luidt: *'De meeste Duitsers wilden er echter niets van weten of geloofden de berichten over de concentratiekampen en het brute optreden van Duitsers in de bezette gebieden niet eens. Toch werden daar ruim 6 miljoen joden bijgedreven en grotendeels in Duitsland zelf gedood of uitgehongerd'*.

Waaruit men dus kan concluderen, dat kampen als Auschwitz, Treblinka, Sobibor enz. in Duitsland lagen!

Wat de schrijvers allemaal aan Hitler toeschrijven, lijkt me soms toch overdreven; in 1944 heeft hij, mag men hen geloven, *'een groot deel van de leiders van de opronkelijke leidinggevende klassen in Duitsland op beestachtige wijze doen ver-*

moorden' (442). De schrijvers verbinden hieraan een bepaald sensationele conclusie: *'Naast zeer veel verschillen tussen deze staten is er minstens één overeenkomst: in beide Duitslanden is in 1944 de macht van de oude klassen nagenoeg gebroken en hebben de socialisten direct (DDR) of indirect (BRD) een groot stempel kunnen zetten op het bestuur en de welvaartsbeleid'* (443: *'De revolutie van 1918 wordt na 1945 voltooid'*).

Wij mogen dus aannemen dat onder andere de miljoenen nationaal-socialisten die de oorlog overleefden, niets met de 'oude klassen' te maken hadden, en dat Adenauer met zijn *'na de oorlog gestichte min of meer conservatieve CDU'* (443) zijn toevlucht heeft moeten zoeken bij 'nieuwe klassen'. De ene (halve) bladzijde, gewijd aan de DDR, geeft overigens een zonnig beeld van dat 'andere' Duitsland: *'In de naoorlogse periode is ook in Oost-Duitsland de welvaart aanzienlijk gestegen'* (445). En de SED is 'een partij van arbeiders en boeren'.

Eén groot pluspunt biedt dit boek in elk geval: de gehele internationale politiek sedert 1953 staat hier in het teken van de 'Dooi in de Koude Oorlog' (hfst. 10, 11 en 12, blz. 142-189). Een en al lentetijd dus – een zo blijmoedige visie op het wereldgebeuren vindt de leerling nergens!

E.M. Janssen Perio

RECENSIES

TIJDSCHRIFTEN

Fibula

In nummer 2 van de 26e jaargang van *Fibula*, het maandblad voor jeugd en geschiedenis, wordt de rode draad uit nr. 1 weer opgenomen. Allereerst bevat het een artikel over 'jongeren': Leo Hartveld geeft een overzicht van de AJC-geschiedenis: 'Socialistische jeugd, cultuur en zelfstandigheid. De Arbeiders Jeugdcentrale'. In de rubriek 'dagelijks leven' hoort een lengtedoorsnede (vanaf de middeleeuwen) van de ideeën over armenzorg: 'Bijstand: van liefdadigheid tot recht' thuis. De regionale geschiedenis komt aan bod in de opgravingsplan-

nen voor Valkenburg (Z.H.), in een kader geplaatst door Hiske Land: 'Randje Romeinse Rijk – Nederland als grens gebied'. J.F. Feenstra besteedt ten slotte aandacht aan de gevolgen van zure regen: 'Luchtverontreiniging en cultuuroederen', een samenvatting van zijn rapport voor het Ministerie van Ruimtelijke Ordening en Milieuzaken.

Het is een lezenswaardig, goed geïllustreerd nummer, dat verder bestaat uit boek- en tentoonstellingsaankondigingen.

Nummer 3 van de 26e jaargang (1985) bevat een zeer gevarieerde inhoud. Het zeventiende eeuwse Amsterdam staat centraal in het artikel 'Bredero en de goedgeefse Amsterdammers' van Hans Luyten. Alette Warringa bewerkte gegevens van een doctoraal werkcollege zee-geschiedenis tot een leesbaar verhaal 'Mouterijen op schepen van de VOC'. Redactie-secretaris Hiske Land bezocht het York Viking Centrum en doet daarvan verslag in 'York in de Vikingtijd: een bezoekje aan Jorvik'. Vooruitlopend

op het traditionele opgravingsnummer doen Eelco Akse, Ben Olde Meierink en Geert van der Veen verslag van een archeologische terreinkartering op de plaats in Twente, waar eens de havezate Weleveld gestaan moet hebben.

Naast deze artikelen bevat dit opnieuw uitstekend geïllustreerd nummer boekbesprekingen en museumnieuws, o.m. over de archeologische afdeling van het Arnhemse gemeentemuseum en over het Museum voor de Bloembollenstreek in Lisse.

Cees van der Kooij

Rijksmuseum Kunst-Krant

Onder de titel 'Vakmanschap is oude meesterschap' bevat het eerste nummer van de 12e jaargang, september 1985, van de *Rijksmuseum Kunst-Krant* informatie over technische aspecten van het schilderen. Allereerst komt de opleiding, die nodig was om meester-schilder en lid van het St. Lucas-gilde te worden, aan de orde. Vervolgens de materialen zoals de verschillende ondergronden of dragers en de verschillende verfsoorten (met extra aandacht voor ultramarijn en bitumen) en ten slotte de verschillende verftechnieken.

Aansluitend op dit thema bevat dit nummer informatie over kijkronde 11 in het Rijksmuseum: 'Fijn of breed geschilderd' en over ISPN 30, een projectpakket over P.P. Rubens. In dit nummer start een nieuw ABC: ditmaal een Goden ABC 'met goden, helden en andere aanverwanten uit de Griekse en Romeinse oudheid'.

Het nummer van oktober 1985 is geheel gewijd aan de Gouden Eeuw in Spanje, waarin aandacht voor de machtspositie van Spanje in de wereld, de maecenas-rol van de koningen, vooral Filips II en Filips IV, de verschillende elkaar opvolgende hofschilders, de invloed uit Italië en de doorwerking van de Barok. Voor leerlingen, die zich in deze materie willen verdiepen, biedt dit nummer uitstekende informatie, onder meer ook met foto's van Spaanse schilderijen, die in het bezit van het Rijksmuseum zijn.

In de rubriek 'Kijkroute' wordt route nr. 14 besproken: 'Portretten van machthebbers', een rondgang door het Rijksmuseum langs 15 portretten, onder meer van Maurits en koning Willem I. De I.S.P.N.-rubriek is gewijd aan het projectpakket 'Spaanse schilderkunst' (I.S.P.N. 29) en aflevering 2 van het Goden-ABC loopt van Atalanta tot Cydippe.

Het thema van het november-decembernummer is 'Gezichten van Amsterdam en gezichten van Amsterdammers'. Er is informatie te vinden over de stedemaagd, over de stadsuitleg in de zeventiende eeuw, over

het galgenveld, over Amsterdammertjes en over kaarten (met veel informatie over Jacob van Deventer). Met 'Amsterdammers' worden in dit nummer de schutters bedoeld. De Schuttersstukken vanaf 1529 komen aan de orde, vooral als compositoirsch probleem.

Verder bevat dit nummer informatie over de Rijksmuseum-kijkroute 'Stadsgezichten', over het projectpakket I.S.P.N. 37 'Haagse School en Amsterdamse Impressionisten' en over goden, aflevering 3 van het 'Goden-ABC' van Daedalus tot Juno.

Cees van der Kooij

BOEKEN

'Wat dunkt u van Spanje?' Nederlanders en de Spaanse Burgeroorlog, 1936-1939. Onder redactie van Maarten-Piet van den Berg, Eelco Beukers, Karin van Lierop; met bijdragen van Margreet Braams, Hans Danckaert, Hendrik Henrichs en Rik Vuurmans. Uitgeverij Skript, Amsterdam 1984 (Spuistraat 134, 1012 VB Amsterdam), 96 blz., f 15,- (toegezonden per post f 17,50, inclus. porto).

Dit belangwekkende boekje is uitgegeven met het oog op het 'jubileumjaar' 1986, en bevat een viertal bijdragen van jonge historici, die stuk voor stuk getuigen van hun deskundigheid. Dat deze Spaanse Burgeroorlog voor de geschiedenisleraar een zware kluis is, weten we allen: enerzijds een 'voorspel' van de Tweede Wereldoorlog en een gruwelijk drama, waarvan het erme verbonden pathos zich nog zo moeilijk laat oproepen, respectievelijk herleven en herbeleven; anderzijds een typisch Spaanse tragedie, die uiteraard alleen vanuit de Spaanse geschiedenis werkelijk te begrijpen valt — en wat weet de leerling van dat Spaanse verleden?

Deze uitgave biedt zeker een hulpmiddel om iets (meer) te gaan begrijpen van die burgeroorlog en van de wijze, waarop 'men' er in Nederland op reageerde. De meeste aandacht krijgen hierbij, uiteraard, de felle tegenstanders van Franco c.s. uit het linkse kamp en zijn voorstanders uit het rechtse kamp. Over een drietal Nederlanders van deze laatste categorie schrijft Hendrik Henrichs in zijn bijdrage, te weten de nogal onbenullige gezant M.W.R. van Vollenhoven, de naargeestige Arnold Meijer en professor L.H. Grondijs, die mijns inziens wel degelijk een interessante persoonlijkheid is geweest. De eminente Spanje-kenner Johan Brouwer heeft zich, zoals bekend, in Spanje zelf al spoedig afgekeerd van zijn oorspronkelijke sympathie voor de Franquistische rebellen.

Belangwekkend voor de leerlingen is zeker

het verslag van Frans Groot en Rik Vuurmans van gesprekken met een negental oud-Spanjestrijders. Acht hiervan waren CPN-ers, maar er moeten onder deze Spanjebestrijders behalve socialist en partijlozen ook 'enkele katholieken' zijn geweest (p. 82). Het waren allen 'proletariërs' (en ten dele ook werkloos), de enige intellectueel — met proletarische aspiraties — is Jef Last geweest, aan wiens rol hier weinig aandacht wordt besteed. Deze interviews geven een goed beeld van allerlei ervaringen van deze Spanjestrijders en uiteraard ook van hun ontberingen.

De rol van de Nederlandse overheid staat overwegend in het teken van de angst voor het rode gevaar en het K.B. van juni 1937, waarin nog eens nadrukkelijk een deelname aan de strijd in Spanje werd verboden, is een duidelijke Nederlandse variant van de fameuze 'non-interventiepolitiek'. Hun staatsburgerschap konden de Spanjestrijders na de oorlog (1949) terugkrijgen tezamen met de ca. 40.000 vaderlanders die in Duitse (krijgs)dienst waren getreden — een subtiel gebaar, wederom, van onze gezagdragers. Veel oud-Spanjestrijders hebben overigens hun rol gespeeld in de illegaliteit of aan de oorlog deelgenomen aan geallieerde kant (o.a. in de Prinses Irenebrigade).

De bijdragen van Hans Dankaart over oorzaak en verloop van de Spaanse burgeroorlog en van Margreet Braams over de reacties hierop in links Nederland, zijn instructief en degelijk, maar lijden enigszins onder de geringe ruimte waaraan zij blijkbaar gebonden waren. Wie weinig of niets van dit drama afweet, moet het hier en daar wel wat gaan duizelen. De redactie heeft misschien toch iets te veel willen onderbrengen in een te klein boek; wat meer oorspronkelijke teksten en facsimiles zouden misschien een nog boeiender produkt hebben opgeleverd. Niettemin wil ik dit boek nadrukkelijk aanbevelen voor schoolbibliotheken en aan leraren die deze adderkluwen voor hun leerlingen in het zweet des aanschijns moeten ontwarren.

E.M. Janssen Perio

Th.G. Butson, Gorbatsjov. Een biografie. Met een voorwoord door Mr. G.B.J. Hiltermann. Strengolt's Boeken, Naarden 1985, 160 blz.

Dit boek van de aan de *New York Times* verbonden journalist Th.G. Butson is ondanks de titel geen biografie van de nieuwe sovjetleider Michail Gorbatsjov. Zo veel vermeldenswaardigs is er nu ook weer niet over hem bekend en de hervormingen die van hem worden verwacht zijn op zijn gunstigst nog toekomstmuziek. Het gaat eigenlijk over de met de dood van

Brezjnev begonnen maar daarna nog tot de dood van Tsjernenko stagnerende wisseling van de wacht in het Kremlin, over het aantreden van een nieuwe generatie in plaats van de oude, nog grotendeels onder Stalin gevormde generatie sovjetleiders.

Wat die wisseling van de wacht betreft zijn er inderdaad tot nu toe belangrijke resultaten geboekt, in die mate zelfs, dat Butsons boek (blijkbaar geschreven kort na het aan de macht komen van Gorbatsjov in het begin van 1985) op dit punt al weer een beetje verouderd is. Zo schrijft hij nog over de grote macht van Grigori Romanov en meent hij dat het voor Gorbatsjov van belang is met hem een goede verstandhouding te bewaren. Inmiddels is Romanov uitgerangeerd, evenals Tichonov en Grisjin en vele anderen op lager niveau. Nieuwe mensen hebben hun plaats ingenomen. Wat echte veranderingen betreft hebben we echter ook nu het stadium van de verwachtingen nog niet verlaten, tenzij we de wat andere *stijl* van Gorbatsjov meerekenen. Misschien is het nog te vroeg, misschien ook hebben sommige beschouwers zich te vrijelijk aan *wishful thinking* overgegeven.

Het boek van Butson is informatief, maar niet opzienbarend. Ook hij heeft zekere verwachtingen van de naar zijn oordeel pragmatischer Gorbatsjov en zijn generatiegenoten, maar hij blijft met beide benen op de grond.

Grote misers ben ik niet tegengekomen, wel een paar fouten die misschien aan de vertaling liggen. Op bladzijde 141 wordt gesproken over 'de naar schatting 100.000 partijleden en ambtenaren'. Alleen het aantal partijleden loopt echter al in de miljoenen. Op bladzijde 134 wordt gezegd dat sommige leden van het Politbureau tevens lid zijn van het Centraal Comité en dat die dubbele positie hun een grote macht verleent. *Alle* leden van het Politbureau zijn echter tevens lid van het Centraal Comité en waarschijnlijk wordt hier bedoeld op het gelijktijdige lidmaatschap van het *Secretariaat* van het Centraal Comité.

De vertaling laat zich overigens goed lezen. Toch nog één kleinigheid: zijn de 'kiesdistricten van Brits Columbia' op bladzijde 21 niet eigenlijk het District of Columbia, waar de Amerikaanse hoofdstad Washington (DC) in ligt?

Marc Jansen

Tussen heks en heilige. Het vrouwbeeld op de drempel van de Moderne Tijd, 15de/16de eeuw. Samengesteld door: Petty Bange, Ton Brandenburg, Grietje Dresen, Lène Dresen-Coenders, Ellen Muller, Jean Marie Noël en Renée Pigeaud. Samenstelling catalogusdeel: Ellen Muller. SUN, Nijmegen 1985, 200 zwart-wit afbeeldingen. Prijs f 29,50.

De Stichting Werkplaats Wetenschap en Maatschappij besloot in 1977 speciale aandacht te geven aan interdisciplinaire bestudering van de verschuiving in de man/vrouw verhouding omstreeks 1500 en het daaruit voortvloeiende beeld van de vrouw. Het resultaat is een prachtige uitgave, rijk voorzien van illustraties. Naast een aantal op zichzelf staande deelstudies zou een tentoonstelling een samenvatting van het geheel moeten geven. 'Kunst is een van de belangrijke terreinen waarop men veranderingen kan waarnemen', aldus de samenstellers.

Achter in het boek bevindt zich het catalogusdeel van de gelijknamige tentoonstelling die tot half januari te zien was in het Nijmeegs Museum De Commanderie van Sint-Jan. Ruim 100 kunstvoorwerpen, afkomstig uit de Lage Landen waren hier te zien. Ze tonen de veranderde opvattingen over vrouwen, heksen en heiligen. Voor hen die niet in de gelegenheid waren om de tentoonstelling te bezoeken biedt de catalogus een schat aan informatie. Niet alleen is elk voorwerp afgebeeld maar bovendien wordt steeds de bijbehorende mythe, het bijbels verhaal of de symboliek beschreven. De catalogus krijgt een degelijke ondersteuning van zes artikelen, elk voorzien van uitgebreide bronvermelding.

In het eerste artikel wordt door Petty Bange e.a. de veranderende positie van de vrouw aan het begin van de Moderne Tijd geschetst. Eerst wordt kort en duidelijk een overzicht gegeven van de veranderingen op politiek, godsdienstig en sociaal-economisch gebied met veel aandacht voor de Nederlanden. Aan de hand van ideologisch materiaal, kerkelijke geschriften, juridische teksten en — centraal op de tentoonstelling — prenten en ander beeldmateriaal, maken de schrijvers duidelijk dat de ideale rol en plaats van de vrouw steeds nauwkeuriger omschreven wordt, zowel door de kerk als door de stedelijke overheid. Door de veranderende opvattingen over het huwelijk na te gaan vinden zij dat huwelijkssluitingen vanaf de 10e eeuw in toenemende mate onder de macht van de Kerk komen. Met de overgang van het agrarische naar het burgerlijke levenspatroon wil ook de stedelijke overheid meer controle hebben over de burgers en dus ook over vrouwen. Door de auteurs wordt ook ruime aandacht besteed aan de ongehuwde vrouwen, zowel de kloosterlingen als vrouwen uit de arme bevolkingsgroepen, vaak prosti-

tuees.

Pigeaud geeft in haar artikel 'De vrouw als verleidster' een beeld van de moraal van de stedelijke burgerij. Zij probeert een verband te leggen tussen de seksuele moraal zoals die gepropageerd werd door het stadsbestuur en de moraliserende inhoud van bepaalde kunstvoorwerpen waarin steeds het gevaar van de wellustige vrouw geschetst wordt. De Middeleeuwse kunst was vooral bedoeld om te beleren. De kunstenaars ontleenden veel aan de bijbel maar ook aan sagen en legenden. Zo toont onder andere 'Das Narrenschiff' van Sebastian Brant dat de normen wat betreft het huwelijk er op gericht zijn iedere vorm van onkuisheid en eerloosheid te bestrijden.

Het derde artikel van Dresen-Coenders gaat over het ontstaan van de angst voor heksen en over de bescherming tegen heksen. Aan de hand van het drieluik 'De verzoeking van de Heilige Antonius' door Jeroen Bosch wordt men meegevoerd in de onaantastbaarheid van de Heilige Antonius ten opzichte van heksen en duivels. Waar kwam die angst vandaan? Zijn de oorzaken te vinden in de verschillende rampen zoals bijvoorbeeld de graancrisis en de syfilis-epidemie rond 1480? Bij nader onderzoek blijkt, met name uit de 'Heksenhamer' dat de angst vooral voortkomt uit de macht die vrouwen hebben op het gebied van sexualiteit (verleiding), voortplanting en opvoeding. Terwijl juist de behoefte aan maatschappelijke beheersing en morele controle op die gebieden toenam. Is het toeval dat het einde van de heksenvervolging in verschillende delen van Europa samenvalt met het moment dat er in die gebieden een zekere mate van gezag en welvaart ontstaat? Terwijl het religieuze leven een nieuwe impuls krijgt in de 15de eeuw met de nadruk op een persoonlijke godsbeleving, ziet men in de beeldende kunst nieuwe thema's opduiken zoals het 'Mysieke huwelijk van Catharina'. Aan de hand van voorstellingen en legenden onderzoekt Muller de verering van 'Maagdheiligen' in religieuze gemeenschappen.

In de 16de eeuw zien we nog maar zelden afbeeldingen van maagdheiligen door de opkomst van de St. Anna-verering. Brandenbarg analyseert in het volgende artikel de samenhang tussen de beeldvorming in een aantal contemporaine teksten die het leven van St. Anna beschrijven en de ontwikkelingen in de maatschappij waaruit deze teksten voortkomen. St. Anna wordt voorgesteld als een toegewijd echtgenote en moeder, als kuise weduwe en als machtige grootmoeder te midden van haar kinderen en kleinkinderen. Ze is een voorbeeld van kuisheid en deugdzaamheid ook al trouwde zij vele malen. Daardoor kon zij vele groepen in de maatschappij inspireren. Elke groep kon haar eigen idealen in haar herkennen. In de loop van de 16de eeuw

wordt de Anna-verering minder overheersend omdat de aandacht steeds meer verschuift naar het 'Heilige Huisgezin'. Een beeld over het ideale gezinsmodel dat bijzonder goed aansloot bij de stedelijke bovenlaag in deze periode.

In het laatste artikel vragen Muller en Noël zich af of de religieuze en moraliserende thema's zodanig in beeld gebracht worden dat de toeschouwer de boodschap begreep. Zij laten hier onder andere Erasmus aan het woord. Uit zijn 'Institutio Matrimonii Christini' blijkt dat Erasmus er niet van overtuigd is dat de kunst een moraliserend effect had op de toeschouwer en hij trekt zelfs de bedoeling van de kunstenaars in twijfel.

Aan de hand van uitbeeldingen van Lucretia, Judith en Maria Magdalena wordt bekeken in hoeverre de kuisheid van deze vrouwen hierin tot uiting komt. Na ook de invloed van de Oudheid erbij te hebben betrokken komen de auteurs vervolgens tot de conclusie dat dit een kwestie van interpretatie blijft.

Tussen heks en heilige laat zien dat er op vele fronten slag werd geleverd om de vrouwen in het gareel en de vrouwenmacht onder controle te krijgen. Kerkelijke en bestuurlijke maatregelen, literatuur en beeldtaal moesten bijdragen tot de gewenste disciplining. De uitspraak: 'De geschiedenis herhaalt zich' is nog steeds van toepassing.

Ik heb dit boek met veel plezier gelezen. De vele illustraties, opvattingen en verhalen, de verschillende invalshoeken waarmee naar vrouwen werd gekeken droegen daar zeker toe bij. Van harte aanbevolen, ook voor de leraren! Dit boek is goed te gebruiken bij het voorbereiden van spreekbeurten en het maken van werkstukken. Ook de docent(e) kunstgeschiedenis treft hier veel materiaal aan wat zijn leerlingen zal interesseren.

Zonneke Matthee

Leonard C. Biegel e.a., *Het Midden-Oosten ontsluit*. Boom Venture Press, prijs f 38,50.

Dit boek met de verbijsterende ondertitel 'Wat bezielt Palestijnen, Ayatolla's, Israël's, Moslim-broeders, minderheden, socialistische heersers, oliesheiks e.a. op het strijdtoneel van het Midden-Oosten' is het resultaat van een werkcollege van doctoraalstudenten aan de faculteit van politieke en sociale wetenschappen te Amsterdam. Gedurende drie jaar heeft men zich o.l.v. Biegel beziggehouden met de problematiek van het Midden-Oosten. Verdieping kon zelfs plaatsvinden door een studiereis naar Egypte, Syrië, Jordanië en Israël waar men de gelegenheid had met vele officiële en

kleio

niet-officiële personen van gedachten te wisselen.

Studie en bezoek hebben bijdragen opgeleverd over de verschijningsvormen van het islam-fundamentalisme in o.a. Egypte en Iran; over het spanningsveld tussen seculiere politieke stromingen en de islam; over de weerslag van het fundamentalisme op de positie van de vrouw en op die van homofielen en minderheden. Uiteraard ontbreken ook bijdragen over de positie van de PLO in het Midden-Oosten niet.

Helaas laat de leesbaarheid van het gebodene te wensen over. De lezer holt van het ene feit naar de volgende gebeurtenis en dreigt in de bonte wereld van politieke groeperingen, sektes en afsplitsingen met exotische namen het spoor uit de kasba bijster te raken. Regelmatig terugbladeren is nodig om grip op het verhaal te houden. Als verwende uitsmijter is een tiental bijlagen toegevoegd. Naast teksten van resoluties (o.a. de befaamde resolutie 242) en Camp Davidaccorden zijn ook de chronologie van het Midden-Oosten (1967–1982) en de nieuwste literatuur opgenomen.

Het boek laat zich door docenten het best gebruiken als handig naslagwerk.

F.R. Kat

DERDE RIJK EN WO II

Das Dritte Reich in der Karikatur. Heyne Verlag, München 1983, Importeur van Ditmar, f 12,95.

Ons aller CSE draagt de spotprent blijkbaar geen goed hart meer toe. Bij de weinig smakelijke ratatouille, geserveerd als Vwo-examen 1985, zullen de fijnproevers de cartoon gemist hebben. Misschien is de spotprent, om een ministerieel tijdgenoot te citeren, wel 'onnodig kwetsend'.

Hoe jammer dit landelijk schitteren door afwezigheid is, maakt dit boekje duidelijk. Werkelijk een prachtige hoeveelheid spotprenten uit Duitsland voor 1933 – de titel dekt de lading niet helemaal –, uit de emigratie en uit buitenlandse bronnen o.a. Low in *The Evening Standard* en Fitzpatrick in *The St. Louis Post-Dispatch* is hier bijeengegaaard. Hoe groot hun invloed op de publieke opinie is geweest, valt moeilijk na te gaan. Wel is duidelijk dat het nazibewind erg geïrriteerd werd door bijvoorbeeld Heartfield en Low.

In Praag werd in 1934 een expositie gehouden van anti-nazikunst. Heartfield was met 36 werken aanwezig. Tot tweemaal toe heeft de Duitse diplomatieke vertegenwoordiging in Praag geprotesteerd tegen Heartfields fotomontage 'Adolf, der Uebermensch, schluckt Gold und redet Blech'. Over Low werd door Goebbels geklaagd naar aanleiding van het bezoek van Lord Halifax in 1937 aan Duitsland. Het tijdelijk

inbinden van Low werd door sommigen prima gevonden want het was toch maar de vraag of de cartoons van Low de appeasementpolicy van Chamberlain wel vergemakkelijkten.

Afrondend, de docent, die spotprenten gebruikt in zijn lessen en in zijn schoolonderzoek, zal in dit boekje beslist iets van zijn gading vinden. Ook voor de prijs hoeft hij/zij aanschaf niet te laten!

F.R. Kat

Alexander McKee, Dresden 1945. Tondeldoos van de duivel. Uitg. Hollandia, Baarn 1983, f 39,90.

Als soldaat heeft McKee in de oorlog meegevochten. Sindsdien is hij bekend geworden als auteur van enige boeken over de Tweede Wereldoorlog, speciaal over de laatste fase ervan. Vanaf het moment dat hij hoorde van de bombardementen op Dresden nam hij zich voor daaraan later een studie te wijden. Over één nacht ijs is hij daarbij niet gegaan. Vele overlevenden heeft hij weten op te sporen en te interviewen, documentatie van de vier geallieerden, west- en oostduitse boeken heeft hij door-gewerkt.

Toch heeft dit niet geleid tot een goed boek. Een nieuw antwoord op de militaire zin van de vier bombardementen in februari 1945 en de achterliggende motieven kan hij niet geven. Misschien is dit ook wel niet mogelijk. Duidelijk was – zie bijvoorbeeld het artikel van Louis Sinner 'Aswoensdag in Dresden' in *Bericht van de Tweede Wereldoorlog* – en het wordt door McKee herhaald dat Churchill zeer sterk geporteerd was voor de actie.

Het inlassen in zijn verhaal van herinneringen van overlevenden, die in feite voortdurend de losgebarsten hel memoreren, schaadt door zijn overdaad. Mijn verzadigingspunt ten aanzien van die Verelendung was in ieder geval snel bereikt. Het militaire absorptievermogen van vele leerlingen is echter vrijwel onbeperkt. Zij zullen het waarschijnlijk met meer genoegen lezen dan ik het gedaan heb.

F.R. Kat

Studs Terkel, De goede oorlog. Uitg. Veen, Utrecht 1985, f 39,50.

Na zijn *Hard Times: an Oral History of the Great Depression* heeft Studs Terkel nu een grote hoeveelheid Amerikanen aan het woord gelaten over hun herinneringen aan de Tweede Wereldoorlog. De titel van het boek laat zich verklaren door het contrast tussen de dirty war van Vietnam en de daarmee vergeleken 'goede oorlog' van 1941–1945.

Te midden van de overstelpende hoeveelheid nieuw en heruitgegeven materiaal over de oorlog in ons land is het lezen van een boek waarin Amerikanen vertellen over

hun ervaringen interessant. Voor zeer velen van hen was de oorlog een eerste kennismaking met een totaal andere wereld. Uiteraard was niet alleen Europa en Azië nieuw maar ook Amerika zelf. Voor het eerst hoorden ze bijvoorbeeld het zuidelijke accent en maakten ze kennis met subtiele en botte vormen van discriminatie.

In dit kader is het ontbreken van haat tegen de Duitsers en Japanners opmerkelijk. Toch, aldus een geïnterviewde, rijd ik geen Toyota en heb ik geen Sony.

Aangenaam zijn de herinneringen aan de oorlog vaak niet. Vooral veel negers stelden dat weliswaar het fascisme bestreden werd maar dat intussen het racisme vrijelijk zijn gang kon gaan. Een voorbeeld uit velen. *'Wil je wel geloven dat de meeste zwarten niet geloven dat de atoombom op Hiroshima zou zijn geworpen als dat een blanke stad was geweest?'* (blz. 231).

Veel nieuws biedt het boek niet. Bovendien ontkomt het niet aan het bekende euvel bij dit genre, de herhaling in velerlei variaties. Het beste leesadvies is misschien: elke avond voor het slapengaan een gering aantal bladzijden.

F.R. Kat

R. Havenaar, Anton Adriaan Mussert. Verdrader voor het vaderland. Een biografische schets. Kruseman, Den Haag z.j. (tweede, aangevulde druk). 130 blz., f 19,50.

Veertig jaren na het einde van de bezettingstijd kan onze historische terugblik voor velen het omgekeerde-verrekijker-effect gaan vertonen: wat ons eens levensgroot teisterde en benauwde, raakt steeds verder verwijderd en is dan ook rijp voor een wetenschappelijke relativering. (*'Was einst Jubel und Jammer war, muss nun Erkenntnis werden.'*) Een geleerde psycholoog heeft ons jaren geleden al uitgelegd dat onze gehate NSB-ers karakterologisch zeer normaal waren en een econoom heeft niet lang geleden voor ons berekend, hoe redelijk wij vóór de hongerwinter gevoed waren, zodat mijn eigen herinneringen aan een lege maag dus illusoir moeten zijn. Voor veel jongeren betekent Mussert waarschijnlijk ook niet veel meer dan een naam of een soort historische witte vlek, ongeveer zoals de 'zeer jonge' Anton Mussert in dit boek op een (slechte) foto staat (afb. II, na p. 64).

Tot mijn tevredenheid heeft de lezing van deze 'biografische schets' mijn oude beeld van Mussert alleen maar versterkt: een bekrompen, arrogant en opgeblazen mannetje, dat door gebrek aan gewicht niet zo zeer werd opgestoten in de vaart der volkeren als wel omhoog geblazen in de trieste geschiedenis van het nationaal-socialisme, waarvan wij in Nederland vijf jaren onze portie hebben gehad. In een sobere en heldere stijl volgt Havenaar in dit boekje de levensloop van de middelmatige, hoogstens eenzijdig begaafde onderwijzerszoon, die

zich als o zo knap ingenieur in de crisistijd geroepen wist het vaderland te redden en zijn imitatie-partijtje stichtte, waarvoor hij het programma grotendeels uit het Duits vertaalde. Het partijtje werd, zoals bekend, een partij en door vele burgers zeer ernstig genomen, o.a. door een Tilburgse lector, Dr.J.E. de Quay, die in 1933 al besprekingen voerde 'met een vooraanstaand lid van de NSB' (p. 43) i.v.m. een mogelijke aanpassing van de NSB aan het katholieke geloof.

Met tante getrouwd (wie wist het niet?), kinderloos, fantasieloos, humorloos, nauwelijks ooit iets lezend en volstrekt amusisch, een idealist in eigen ogen maar toch niet te goed om bij zeer ruime inkomsten de belasting te ontduiken (p. 100), een dwangneuroticus (alles op zijn plaats!), tot het bittere einde toe zonder enig benul van zijn eigen rol en zich zelfs vergelijkend met een Hugo de Groot (die immers ook geen gratie wensde, p. 109) en Oldenbarnevelt (p. 110, en dus ook binnenkort een standbeeld van het dankbare vaderland) – het blijft vergeefs zoeken naar iets dat dez 'terribele simplificateur' nog op enige wijze zou kunnen redden voor zijn jammerlijkheid. Misschien alleen dat hij tenminste geen demonische schurk is geweest als zijn grote collega en baas over de grenzen. Zijn doodvonnis betekende tenslotte in zijn eigen ogen nog een 'martelaarschap' (p. 110). De doodstraf is een barre zaak – maar men moet er niet aan denken, dat wij nog tientallen jaren met een gevangen Mussert hadden gezeten. E.M. Janssen Perio

Henk van Setten, *Opvoeding in volkse geest. Fascisme in het onderwijs 1940–1945*. Uitg. Octavo, Bergen 1985, f 24,50.

Sinds 1978 is de auteur als historisch-pedagoog werkzaam aan de universiteit van Nijmegen. Zijn boekje beschouwt hij zelf als een vluchtige schets, in feite als een voorstudie. Archiefonderzoek (RIOD) en voor zover nog mogelijk oral history moeten een scherper beeld mogelijk maken.

Helaas dekt de titel de lading niet helemaal. Alleen het *lager* onderwijs wordt aan de orde gesteld. In het eerste hoofdstuk wordt geschetst hoe van overheidswege geprobeerd is het onderwijs te nazificeren. Het NSB-onderwijsprogramma – binnen het staats-onderwijs handhaving van de drie zuilen – sprak de Duitsers uiteraard niet aan. Wél staatsonderwijs maar dan zonder kerkelijke invloed. Tot woede van Mussert werd Van Dam (geen NSB'er) secretaris-generaal van het departement Opvoeding, Wetenschap en Cultuurbescherming.

Op de vraag in hoeverre Van Dam zelf zaken kon regelen wordt helaas niet ingegaan. Wel is duidelijk dat in de tweehalf jaar nazificatiebeleid (herfst 1940–voorjaar 1943) enerzijds duidelijk racistische trek-

ken zichtbaar worden zoals het ontslaan van joodse leerkrachten en het opzetten van afzonderlijk joods onderwijs. Anderzijds werden ook wensen uit het onderwijsveld van de jaren dertig nu gehonoreerd: invoering van gymnastiek in 1941 en het afschaffen van het verschijnsel van de kwekeling met akte in 1943.

Na in het tweede hoofdstuk de afwachting van het overgrote deel van de onderwijzers te hebben weergegeven komt in het derde hoofdstuk het NSB-initiatief: het Opvoedersgilde ter sprake. De benaming gilde was misleidend want het ging hier niet om directe belangenbehartiging maar om een vereniging met een racistische gemeenschapsideologie, uit op nazificering van het lager onderwijs.

Het gilde is nooit meer dan een dwerg geweest en zelfs in de eerste oorlogsjaren sloeg de propaganda niet aan. Het isolement van de NSB uit de vooroorlogse jaren manifesteerde zich ook nu. In het vierde hoofdstuk wordt ingegaan op de ideologie van het Opvoedersgilde. Hoe moest het vak geschiedenis er nu uit gaan zien? '*Van objectieve vermelding der historische gebeurtenissen zal nimmer opvoedende kracht kunnen uitgaan.*' Uit de feiten moesten die gekozen worden '*welke geschikt zijn om dienst te doen bij de vorming van een karaktervaste, nationale en sociale jeugd*'. Het verschil tussen deze theorie en de werkelijkheid komt in het vijfde hoofdstuk ter sprake. De eindeloze litanie van de onderwijsinspecteurs over de concrete invulling van die vermaledijde historie is opvallend. De een 'van een beter inzicht omtrent het leven onzer voorouders viel nog niets te bespeuren'. Een ander 'de kinderen leren nog altijd het bekende fabeltje over de Germanen, die geen andere bezigheden kenden dan vechten, jagen, dobbelen en bierdrinken, terwijl hun vrouwen het zware werk op de akker moesten verrichten'. Met de feitelijke ineenstorting van de NSB in september 1944 was het ook gedaan met het Opvoedersgilde.

Uit het laatste hoofdstuk blijkt dat het een boekje is met een boodschap. De vooroorlogse pedagogiek bleek kwetsbaar te zijn voor misbruik. Het opkomend neo-fascisme mag geen kans krijgen. Volgens de auteur moet de school dan ook een informatiecentrum zijn waar het verspreiden van rationele kennis voorop dient te staan en waar gewerkt wordt aan individuele mondigheid. Ons rationeel verstand en onze kennis zijn de enige barrières tegen op emoties inspelende vage politieke rimram. Ondanks het in het begin gestelde een boekje dat het verdient niet onder te gaan in de vloedgolf van publikaties rond mei 1985.

F.R. Kat

KLEIO KRANT

Bestuur

Jaarvergadering 8-3-1986

Hieronder vindt u enkele hoofdpunten. De notulen volgen later. Aan het begin van deze algemene ledenvergadering verzocht de voorzitter de ca. 70 aanwezigen om een ogenblik stilte ter nagedachtenis aan onze onlangs overleden collega Vincent van Dongen.

In zijn jaarrede sprak de voorzitter zijn indruk uit, dat we in Nederland de a-historische tendenzen van de afgelopen jaren te boven lijken te komen. Hij wees op meerdere recente ontwikkelingen, waarbij meer zichtbaar aanknopingspunten bij oudere elementen in onze samenleving worden gezocht. Het voorbeeld bij uitstek is het rapport van de WRR. Geschiedenis in de basisvorming van de jonge leerling, aldus dit rapport, levert een essentiële bijdrage aan de hedendaagse samenleving als minimaal samenbindend element. Vanwege zijn voortreffelijke onderbouwing is het rapport voor ons van het allergrootste belang. Na jaren is geschiedenis (met het onderdeel staatsinrichting) weer eens inhoudelijk aan de orde gesteld. Een zwak punt is het ontbreken in het rapport van een uitwerking van wat door de WRR bij geschiedenis inhoudelijk wenselijk wordt geacht, terwijl dat bij andere vakken wel is gedaan. Organisaties, zoals de VGN zullen dit nader moeten invullen, door hierover voorstellen te doen. Verschillende recente tendenties convergeren naar een nieuwe versteviging van onderwijs in geschiedenis en staatsinrichting. De VGN moet daaraan meebouwen en daarbij niet bang zijn haar nek uit te steken.

De bespreking van het beleids- en activiteitenplan 1986-1989 nam veel tijd in beslag. In de meeste gevallen stemde men met de plannen in. De vergadering was van mening dat het bestuur bij de uitgangspunten meer dan was voorgesteld uit moet gaan van de vanzelfsprekendheid en noodzakelijkheid van geschiedenis en staatsinrichting in het onderwijs. Ook andere passages uit het plan werden aangescherpt. Gepleit werd voor het actief bundelen van krachten van 'gelijkgezinden'. Vanuit de afdeling Hengelo werd de vrees geuit, dat door de voorgestelde nieuwe 'bedrijfsvoering' het bestuur verder van het veld af komt te staan. Een kleiner bestuur zou betekenen: te veel werk voor te weinig mensen. Met klem wees de voorzitter erop dat een vermeende 'oligarchisering' niet de bedoeling is van de vernieuwing. Bedoeling is een grotere efficiency in dienst van de vereniging. Het bestuur wil goed besturen, waarbij de ledenvergadering altijd de mogelijkheid heeft om ongewenste bestuursvoorstellen tegen te houden. Ook stelde de voorzitter dat meer leden een actieve rol in de vereniging zullen moeten spelen, om al het noodzakelijke werk gedaan te krijgen. 'Vertertsiëring' wil het bestuur tegengaan. Het huidige bestuur telt relatief wat meer leden uit de NLO-, maar ook uit de Lbo/Mavobloedgroep. In het beleidsplan zal een passage worden opgenomen, waarin wordt gewezen op de noodzakelijke zorg bij het kiezen van bestuursleden uit alle soorten leden in de vereniging. De voorzitter onderkende de ongerustheid over de mogelijk grote afstand tussen bestuur en leden. Hij zegde een uitvoerige rapportage over de werking van het vernieuwde bestuur in het komende experimentele jaar toe.

Afscheid werd genomen van Evert Boerhout als tweede secretaris. De voorzitter kenschetste hem als een hardwerkend en altijd goed gehumeurd bestuurslid, die toch ook enkele eigenaardige eigenschappen had, zoals zijn unieke wijze van notuleren. Will Bouwman bood hem een oorkonde aan met karakteristieke passages uit de notulen.

Met een muzikaal geschenk dankte de voorzitter Evert voor zijn inzet gedurende zes jaar in het bestuur.

Over de werkzaamheden van de Heg werden een groot aantal vragen gesteld aan de door de VGN voorgedragen Heg-leden Greddy Huisman en Will Bouwman. Samenvattend deelden zij het volgende mede:

Op basis van de grote hoeveelheid zeer waardevolle reacties is het eerste deeladvies bijgesteld, en zal dat binnenkort aan de Staatssecretaris worden aangeboden. In de komende maanden verschijnen er nog drie concept-deeladviezen, namelijk over het Havo/Vwo leerplan, het Mavo-D examen en leerplan, en over staatsinrichting. Hierover zal het veld in de zomermaanden om advies worden gevraagd. Dit geldt ook voor die passages uit het eerste deeladvies, die in eerste instantie nauwelijks waren uitgewerkt, zoals de vraag: wat is een thema? Uitdrukkelijk is gesteld dat de Heg alleen definitieve zaken stuurt aan de Staatssecretaris, die een zelfde veldadvisering als bij het eerste deeladvies hebben gehad. Het bestuur zegde ruimte in Kleio toe, voor publikatie van alle stukken.

De voorzitter maakte bekend dat de feestelijke jaarvergadering zal plaatsvinden op 6 september bij Philips in Eindhoven. Op deze dag hopen we ons in de ochtend bezig te houden met bedrijfsgeschiedenis. In de middag zal de computer-in-het-geschiedenisonderwijs centraal staan. Leden zullen dan zelf ontwikkelde of in binnen- of buitenland verkrijgbare software tonen.

Zorg werd uitgesproken over de onduidelijkheid over de inhoud van het CSE in 1989 en volgende jaren. Meer hierover leest u elders in de Kleio-Krant onder *Heg en CSE*.

Tom van der Geugten
Will Bouwman

In memoriam Vincent van Dongen

Vincent van Dongen is niet meer. De afdeling Den Bosch van de VGN heeft zijn dierbaarste lid verloren. Nog geen zes maanden na zijn pensionering is Vincent

van ons heen gegaan, gelukkig in het bijzijn van zijn echtgenote, voor wie hij tot op het laatste moment de steun en toeverlaat was. De Bossche leraren kennen hem als de enthousiaste, altijd hard werkende geschiedenisleraar, die met zijn brede belangstelling snel het oor kreeg van kind én volwassene. Toen jaren geleden het idee geopperd werd om een onderwijs-werkplaats op te zetten was Vincent degene die zijn collega's daarvoor warm bleef maken. Jaren lang heeft hij zich ingezet voor de CSE-besprekingen in Den Bosch en regio. Toen hem recentelijk werd gevraagd mee te werken als begeleider bij de viering van vijftig jaar Jan Cunencentrum kregen we wederom een vanzelfsprekend ja te horen. Voor Vincent was het heel gewoon om buiten de school met collega's samen te werken in de regio en in het land.

Er stonden nog vele reizen op het programma: samen met zijn vrouw zou hij gaan genieten van een welverdiende rust. Maar met verdriet hebben wij afscheid moeten nemen. Wij verliezen een fijne collega. Onze gedachten gaan uit naar zijn vrouw en dochter. Moge God hen steunen in het verwerken van hun verdriet. Vincent van Dongen, rust in vrede!

Francis Elkerbout

Cse-nieuws

CSE-besprekingen 1986

De CSE-besprekingen zullen dit jaar plaatsvinden op dinsdagmiddag 6 mei. Geen gelukkige datum voor velen, maar gezien de feestdagen is een andere dag niet mogelijk. Precieze plaats en tijd vindt u hierbij in een overzicht. De besprekingen hebben een dubbel doel. In de eerste plaats bespreken docenten per schoolsoort (Mavo, Havo, Vwo) vragen en antwoorden van het CSE en mogelijke interpretaties daarvan, zonder dat daarbij de voorgeschreven normering wordt aangetast. De voorzitters hebben zich in een centrale voorbespreking hierop voorbereid, zodat de besprekingen efficiënt kunnen verlopen. In weinig tijd wordt bij aanwezige docenten veel twijfel weggenomen over de correctie van het CSE. Dit

werkt meestal in het voordeel van de leerlingen.

Het tweede doel van de besprekingen is het verzamelen van kritiek uit het veld op het CSE. Deze gegevens worden door de voorzitters verzameld op evaluatieformulieren, welke dan binnen enkele dagen centraal worden verwerkt. Een samenvatting van alle gegevens uit het hele land komt vervolgens terecht bij de VGN-vertegenwoordigers in de CEVO, die mede op basis van deze gegevens de cesuur vaststelt (zie Kleio 7/83, 6/84 en 3/85).

De centrale organisatie en verwerking van de CSE-besprekingen is in de afgelopen jaren uitgegroeid tot een flinke administratieve klus. Tot op heden is dit werk grotendeels gedaan door ondergetekende. Om verschillende redenen heb ik in de komende tijd niet meer de gelegenheid om enkele avonden te steken in deze belangrijke klus, waar van jaarlijks zo'n duizend collega's plezier hebben. Een goede verwerking van de besprekingen 1986 en het plaatsvinden van besprekingen in 1987 zal afhangen van de bereidheid van enkele leden om deze klus van me over te nemen. Het werk is grotendeels administratief, en kan over meerdere personen worden verdeeld. Het draaiboek met activiteiten (brieven sturen, Kleio inlichten enz.) en vele brieven en adreslijsten liggen klaar. Collega's, voelt u zich mede verantwoordelijk voor een goede verwerking van de CSE-besprekingen 1986 of voor het doorgaan van CSE-besprekingen in 1987, en heeft u daar wel enkele avonden werk (alleen thuis!) voor over, wilt u dan zo spoedig mogelijk bellen (071-413925). Ik wacht op u!

CSE-onderwerpen 1988

Op de jaarvergadering maakte de inspecteur de examenonderwerpen voor 1988 bekend:

1. Nederlands Indië 1918-1949
2. De afbraak van het Britse en Franse Wereldrijk:
 - a. het ontstaan van India en Pakistan
 - b. de onafhankelijkheid van Algerije.

CSE-Mavo C en D in 1987 machinaal scorebaar

Wat vorig jaar nog werd uitgesteld (zie Kleio 3/85) is nu harde waarheid. In een brief (OGVO 1319 d.d. 26-3-1985) heeft de Staatssecretaris de scholen ervan op de hoogte gesteld dat met ingang van 1987 het CSE-Lbo en -Mavo-C en D voor tenminste 70 procent zal bestaan uit opgaven die op een computerkaart beantwoord dienen te worden. De CEVO zal bepalen welk deel tussen de 0 en 30

procent zal bestaan uit open vragen. Zonder dat daarover al iets besloten is (voor zover bekend), laat zich raden welke kant het uitgaat met de tweede correctie. Over invoering bij Havo en Vwo is niets bekend. Opdracht aan ACO en CEVO is, dat binnen de (tenminste) 70 procent de opgaven zo gevarieerd mogelijk moeten zijn. De 'machinale' correctie door het CITO eist dat op elke vraag slechts één antwoord goed is. Ga je gang, examenmakers! Begin april moet de scholen een brief bereikt hebben, waarin de te verwachten toetsvormen (per vak) genoemd zullen worden. Vóór het begin van schooljaar 86/87 ontvangen de scholen informatiemateriaal, waarin u voorbeelden van de verschillende toetsvormen zult aantreffen.

De VGN ziet het als haar taak om haar leden zo vroeg mogelijk in te lichten over deze nieuwe toetsvormen. Hieronder vindt u dan ook een neerslag van wat ons tot op heden aan informatie hierover heeft bereikt. In afwachting van de officiële stukken is hier al het nodige mee te doen.

Machinaal scorebare toetsvormen die in het CSE-Mavo C en D Geschiedenis en Staatsinrichting in 1987 verwacht kunnen worden

(Met klem wijs ik erop, dat het hier om voorlopige en onvolledige informatie gaat.)

Bij de beantwoording van de vragen moet gekozen worden uit een aantal mogelijkheden, variërend van 3 t/m 6. Van deze alternatieven is er slechts één goed, zodat een goede passieve taalvaardigheid een grote rol speelt. Bij de onderstaande voorbeelden gaat het om de vorm. Ze zijn leerstof-onafhankelijk.

1. Drie-, vier-, vijf- of zes-keuzevragen

Bijvoorbeeld: Het resultaat van de conferentie van München kan niet positief genoemd worden,

1. omdat Chamberlain bedrogen uit kwam in zijn optimisme de vrede gered te hebben;

2. omdat Hitler zijn plannen om Oostenrijk binnen te vallen niet heeft opgegeven;
3. omdat Tsechoslowakije het kind van de rekening werd.

Het juiste antwoord is:

- a: alleen 1
- b: alleen 1 en 3
- c: alleen 2 en 3
- d: 1, 2 en 3

2. Twee, drie of vier juist/onjuist beweringen

Bijvoorbeeld: hieronder staan twee beweringen:

1. Toen in 1945 de Japanners Indië verlieten, riepen Soekarno en Hatta de onafhankelijkheid uit.
2. In 1945 waren alle politieke partijen in Nederland het er over eens, dat men Indië zo spoedig mogelijk volledig onafhankelijkheid moest verlenen.

- a: 1 is juist; 2 is onjuist
- b: 1 is onjuist; 2 is juist
- c: beide zijn juist
- d: beide zijn onjuist.

3. Herordeningsvragen (bijvoorbeeld naar chronologie)

Bijvoorbeeld: hieronder staan in willekeurige volgorde vier historische gebeurtenissen.

- A. bezetting Ruhrgebied
- B. herstelbetalingen
- C. vredesverdrag van Versailles
- D. verdrag van Locarno.

Wat is de juiste chronologische volgorde?

- a: C A D B
- b: C B A D (juist)
- c: D C A B

4. Combinatievragen

a. Basistype:

Bijvoorbeeld: geef de juiste combinatie aan:

kolom 1	kolom 2
1 Dictaatvrede	A 1945
2 Pearl Harbor	B 1917
3 Afkondiging onbeperkte duikboot oorlog	C 1919
4 Yalta Conferentie	D 1941
	E 1938

Wat is goed?

- a: 1A 2D 3C 4E
- b: 1B 2A 3D 4E
- c: 1C 2D 3B 4A (goed)

b. Classificatie:

Bijvoorbeeld: hieronder staan een aantal maatregelen en acties uit de Hitler-periode.

- A. het buiten spel zetten van volksvertegenwoordigers
- B. het volledig onder controle brengen van de media
- C. het registreren van de bevolking
- D. het instellen van een avondklok.

Welke van bovenstaande gegevens

1. is het meest in strijd met grondrechten?
2. wordt door de noodwetgeving mogelijk gemaakt?
3. is niet in strijd met grondrechten?

Wat is goed?

- a: 1A 2C 3B (goed)
- b: 1B 2A 3C
- c: 1C 2B 3A

Als keuze-criteria voor de vraagvorm worden genoemd:

- wat je wilt vragen (onderwerp, vaardigheid/gedrag);
- kenmerken van de leerstof (feiten, definities, relaties enz.);
- kenmerken van het antwoord (één goed antwoord, aantal elementen enz.).

Aanvullende criteria:

- overzichtelijkheid of leesbaarheid van de vraagvorm;
- constructiegemak;
- efficiëntie van de vraagvorm;
- afnametijd;
- toetstechnische eigenschappen;
- afwijking van het toetspatroon.

(Literatuur: A.J. Dekker, Variaties in gesloten vraagvormen, Cito-Bulletinreeks nr. 24, Arnhem 1983, f 15,--)

Heg en CSE

Het hierboven beschreven beleidsplan van de Staatssecretaris en de ideeën van de Heg lijken bepaald uiteen te lopen. Dit jaar levert de Heg haar rapport definitief in bij de Staatssecretaris. Er wordt nog uitgegaan van de mogelijkheid dat het eerste 'Heg-CSE' in 1989 zal plaatsvinden. Mocht dat niet lukken, dan kunnen we voor dat jaar opnieuw twee onderwerpen in de o zo bekende traditie verwachten. In de VGN-jaarvergadering is hier zorg over uitgesproken. Door de aanwezige leden is het bestuur verzocht een brief te schrijven aan de Staatssecretaris, waarin wordt aangedrongen op een snelle beslissing, opdat in 1989 het eerste 'Heg-CSE' kan plaatsvinden.

Begrip voor examenmakers

Na deze sombere woorden, moet me van het hart dat al dit gedoe voor de examenmakers net zo frustrerend en onwerkbaar is, als voor alle betrokken docenten en leerlingen. Het belang van ons vak is hiermee niet gediend. Met alle begrip voor de situatie waarin u moet werken, wil ik toch ook uw begrip vragen voor die anonieme collega's, die in dezelfde omstandigheden keihard werken om het CSE Geschiedenis en Staatsinrichting elk jaar toch weer iets beter te laten zijn! Met het werk van de Heg moeten in of na 1989 veel vervelende aspecten van het CSE tot het verleden behoren. Het VGN-bestuur is in ieder geval van mening dat we met de Heg de goede weg in zullen slaan.

Ik wens U en uw leerlingen veel kracht en wijsheid bij het komen-de CSE.

Tom van der Geugten

CSE-besprekingen geschiedenis 1986

Tijd:

dinsdag 6 mei:
16.30–17.45 uur: Mavo en Vwo
17.45–19.00 uur: Havo
(behalve indien er een andere tijd
is vermeld.)

Plaatsen:

Afdeling ALKMAAR. St. Joseph-
mavo, Ferdinand Bolstr. 32.
Afdeling AMSTERDAM, Gaas-
terland SG MDGO, Gaasterstraat
5, Amsterdam.
Afdeling ARNHEM, Thorbecke
SG, Thorbeckestraat 17.
Afdeling NIJMEGEN, Canisius
College Mater Dei, Berg en Dalse-
weg 207 (Mavo, Havo en Vwo:
16.30 u.).
Afdeling DEN BOSCH, St. Jans-
lyceum, Sweelinckplein 3, Den
Bosch.
Afdeling BREDA, O.L. Vrouwe-
lyceum, Windhausenweg 11
(Mavo, Havo en Vwo: 15.30–
17.00 uur).
Afdeling EINDHOVEN, Anton
van Duinkerken SG, Locht 117,
Veldhoven.
Afdeling GOES, Willibrordcollege,
Fruitlaan 3 (Mavo en Vwo:
16.30–18.00 uur; Havo: 18.00–
19.30 uur).

Afdeling GRONINGEN, Scholen-
gemeenschap Zuid, Helperbrink
30.

Afdeling DEN HAAG, 1e VCL,
Van Stolkweg 35, Den Haag.
Afdeling HAARLEM, Spaarne
Scholengemeenschap, Zwemmers-
laan 2.

Afdeling HEERLEN, Eijckhagen-
college, Eijckhagenlaan 31, Land-
graaf (Mavo en Vwo: 16.00 uur;
Havo: 17.00 uur).

Afdeling HENGEL, Twents Car-
melcollege, Lyceumstr. 36, Olden-
zaal.

Afdeling LEEUWARDEN, Chr.
Gymnasium, Gymnasiumstraat.
Afdeling MAASTRICHT, Stede-
lijk Lyceum en Havo, Eenhoorn-
singel 100. (Afhankelijk van de
belangstelling. Belangstellenden
dienen zich telefonisch aan te
melden: 043–430036.)

Afdeling ROTTERDAM, St. Lau-
rens College, Wagenaarlaan 6,
Hillegersberg.

Afdeling UTRECHT, St. Boni-
fatus College, Fockema Andreae-
laan 7, Utrecht-Oost.

Afdeling ZUTPHEN, Baudartius-
college, Isendoornstr. 1.
Afdeling ZWOLLE, RSG, Lassus-
laan 230, Zwolle Noord.

schiedenisonderwijs in de basis-
school en in de opleiding tot
basisschoolleraar. Daartoe zal de
commissie ook in de toekomst
de ontwikkelingen op de voet vol-
gen, het algemeen bestuur van de
VGN gevraagd en ongevraagd
over die ontwikkelingen advise-
ren en in 'Kleio' er de aandacht
voor vragen.

Het nieuwe vignet van de com-
missie, dat voortaan onze rubriek
in de 'Kleio-krant' zal sieren, is
een ontwerp van Gouke Notebo-
mer.

Een nieuwe lente... een nieuw lid

Nadat de basisschoolzetel in ons
bestuur enige tijd vacant was
(vacature-Wietse Blink), kunnen
we nu berichten, dat we – dankzij
een oproep in 'Kleio!' – erin ge-
slaagd zijn om weer een vertegen-
woordiger uit de basisschool voor
onze commissie te vinden. Het is
Frie Koolen uit Hendrik Ido Am-
bacht, leraar basisonderwijs met
een volledige baan (en met een
eerste graads bevoegdheid geschie-
denis!).

Een nieuwe lente... een nieuwe voorzitter

Jarenlang is de taakverdeling bin-
nen onze sectie/commissie onver-
anderd gebleven. In het kader van
de jaarlijkse bestuurswisselingen
is er nu een wijziging in deze taak-
verdeling gekomen. Cees van der

Kooij, die jarenlang het voorzitter-
schap vervuld heeft, heeft zijn
taak overgedragen aan Anita Bur-
let. Hij blijft wel deel uitmaken
van de commissie. Fred Piek ver-
zorgt het secretariaat en Roel
Kingma blijft de penningen behe-
ren.

Vergadering PA-BO- commissie

Op 20 februari 1986 vergaderde
de commissie in Amersfoort.
Hoofdpunten van deze vergadering
waren de commissiesamenstel-
ling, de jaarvergadering van de
VGN (beleid en begroting o.m.),
de regio's en de consumenten-
rapporten van nieuwe geschiede-
nismethoden.

Nieuwsbrief nr. 2

Er zijn nog exemplaren van de
tweede Nieuwsbrief voor geschie-
denisdocenten werkzaam aan de
PABO. Een nummer kan aange-
vraagd worden bij Magdaleen
Kingmans, Rubensstraat 57,
9718 MD Groningen, tel. 050-
132787.

Cees van der Kooij

Leermiddelen- gids CRL

Wie een volledig overzicht zoekt
van de op het ogenblik verkrijg-
bare leermiddelen voor Lbo t/m
Vwo wordt betrouwbaar bediend
door de begin dit jaar verschenen
gids van de Centrale Registratie
Leermiddelen (CRL). In het
f 11,25 kostende boekje vindt U
behalve over geschiedenis ook
informatie over aardrijkskunde en
maatschappijleer.

Per uitgave zijn aangeduid: doel-
groep, eerste jaar van uitgave, de
laatste (herziene) druk, het aan-
tal pagina's en de prijs; meestal
ook een korte beschrijving van de
inhoud van de afzonderlijke on-
derwijsleerpakketten.

Enkele handige gegevens ronden
een en ander af; onder meer een
lijst van lerarenopleidingen (met
openingstijden van de leermidde-
lencollecties) en de adresgegevens
van de betrokken uitgevers.
Besteladres: CRL/SLO, Postbus
2041, 7500CA, Enschede; tel.
053–840246; 111 pagina's.

PA – BO
VGN

Een nieuwe lente... een nieuwe naam

De sectie PEDAK, voluit de
sectie Pedagogische Akademies-
Basisonderwijs, is niet meer.
Lang leve de commissie PA - BO,
ofwel de commissie Pedagogische
Academie-Basisonderwijs. Nu de
kleuterscholen en de lagere scho-
len basisonderwijs (BO) heten en
de Opleidingsscholen voor Kleu-
terleid(st)er en de Pedagogische
Academies plaatsgemaakt hebben
voor de Pedagogische Academie
Basisonderwijs (PABO) is het een
goed moment om de naam van
onze sectie/commissie te verande-
ren. PEDAK heet voortaan
PA-BO.

Zoals uit de nieuwe naam blijkt,
blijft het terrein van werkzaam-
heden gelijk. De commissie PA-
BO zal zich binnen en buiten de
VGN sterk maken voor goed ge-

Losse nummers

Losse nummers van Kleio en
Kleio-Didactica zijn te bestellen
door storting van f 7,50 op giro
128701 t.n.v. penningmeester
VGN te Den Haag.

Ook het leerlingenmateriaal kunt
u krijgen door storting van het
verschuldigde bedrag op de giro-
rekening van de penningmeester
van de VGN.

Kleio-Didactica en leerlingen- materiaal

1 ex. f 5,50; 2 t/m 10 ex. f 4,50
per ex.; meer dan 10 ex. f 3,50
per ex. inclusief verzendkosten.
Kleio Didactica no. 1 (land zon-
der leerplicht) en no. 2 (van So-
dom tot Rhynauwen) zijn nog te-
gen oude prijzen beschikbaar, te
weten:
1 t/m 4 ex. f 5,– per ex.; 5 t/m
10 ex. f 3,50 per ex.; 11 t/m 20
f 3,– per ex.; meer dan 20 ex.
f 2,50 per ex.

f 2,50 per ex.
Het verschuldigde bedrag dient
tevens overgemaakt te worden
op postgiro 128701 t.n.v. penning-
meester VGN te Den Haag, onder
vermelding van nummer, titel
en tevens de aanduiding 'leerlin-
genmateriaal'.

Leverbare titels:

- 1 'n Land zonder Leerplicht
- 2 Van Sodom tot Rhynauwen
- 6 Over Leven
- 8 Suriname
- 11 Het Algemeen Kiesrecht in
prenten
- 12 De lange weg naar Ulongué.
Een kleine geschiedenis van
Mozambique

Mini-Didactica

De mini-didactica, een leerlingen-
boekje zonder stevige kaft en met
multiperforatie kost f 1,50 per
stuk. Daar komen portokosten
bij. Bij verzending van 1 t/m 5
exemplaren f 5,–, van 6 t/m 10
ex. f 7,50, van 11 en meer f 10,–.
U kunt bestellen door het overma-
ken van het betreffende bedrag op
postgiro nr. 128701 t.n.v. pen-
ningmeester VGN te Den Haag.
Wilt u op het biljet aangeven om
welke nummers het gaat.

Groniek

Groniek, Gronings Historisch Tijdschrift, is een in beginsel drie keer per jaar verschijnend periodiek in groot pocket-formaat die zich van vergelijkbare publikaties onderscheidt door de vaak interessante keuze van de verschillende thema's.

Het dubbelnummer 89/90: Taal en geschiedenis bevat voor geïnteresseerden in geschiedfilosofie veel waardevol discussiemateriaal, van der Dussen, Ankersmit, een aantal andere auteurs zijn U zeker bekend.

Nummer 91: Schrijver en staat, biedt een dertiental artikelen over het schrijverschap in staten met één heersende politieke ideologie, van Tsjechoslowakije tot Kenya, van de Filipijnen tot Argentinië.

Het laatst verschenen nummer, 93, is gewijd aan middeleeuwse hofcultuur. Centraal staan de hoven van graaf, hertog en bisschop in het gebied van de latere Nederlanden. De tien zeer leesbare en gevarieerde artikelen zijn voortgekomen uit het doctoraal-college 'Hofcultuur en mecenaat' van dr. A.B. Mulder-Bakker die ook het openingsartikel op haar naam heeft staan. Voor wie wat wil bijlezen over burchten, kloosters, hertogen, graven, de Utrechtse bisschop David van Bourgondie en degenen die voor en over hen schreven erg aantrekkelijke lectuur.

Groniek abonnementen: studenten f 30,-, overige f 35,- giro 1496758, adres Grote Rozenstraat 38, 9712 TJ Groningen.

In search of mutual understanding

Voorjaar 1985 verscheen, gesponsord door de SLO, het informatie- en documentatiecentrum voor de geografie van Nederland en het Social Studies Development Center in Bloomington (USA) een schoolboekenvergelijking van een aantal geschiedenis- en aardrijkskunde methodes. Amerikaanse en Nederlandse deskundigen bogen zich over elkaars produkten. De Nederlanders waren wat eerder klaar dan hun Amerikaanse collega's: Amerikaanse schoolboeken doen na de Gouden Eeuw weinig aan de lage landen, de tachtigjarige oorlog werd ook nog al eens gemist: kortom een klein land komt er bij een grote broer al snel erg karig af.

De Amerikaanse partners hadden meer te lezen, maar niet steeds tot genoegen: 'using the revisionist

scholarship of the sixties and seventies Dutch authors have crafted narratives which demonstrate an excessive infatuation with the dramatic failures of American culture'. Met andere woorden evenwichtigheid werd niet herkend als opvallende kwaliteit van de Nederlandse boeken: het vermanende vingertje belemmerde nogal eens het goede overzicht. Valt er dan helemaal geen loftuiting? Nee, zo erg is het ook weer niet. Speurtocht, Achteraf Bekeken, Op zoek naar het verleden en Op zoek naar de vrede springen er aan de positieve kant uit. 'All the other texts need the careful scrutiny of an informed and intelligent teacher to avoid seriously distorted views of U.S. history.'

De geografen hebben het ook niet makkelijk: 'Using out of date textbooks must create considerable problems for the teacher. This is assuming that the aim of the teacher is to give an up-to-date and balanced account of the geography of the U.S.' Ook zij struikelden nogal eens over het vingertje en demonstreerden zo hun standplaatsgebondenheid.

C. Bogaerts

Werkgroep Kuypers studies in Leiden

Bij de opleiding MO-Geschiedenis van de Stichting Chr. Avondop-Leidingen in Leiden e.o. is een werkgroep Kuypers studies opgericht. Deze werkgroep onder leiding van mevr. dr. C. Ch. van den

Haspel en drs. C.A. Admiraal houdt haar eerste (jaarlijkse) bijeenkomst op woensdagavond, 7 mei 1986 om 20.00 uur in 'Eigenzorg', Stationsweg 29 te Leiden. Aanmeldingsformulieren en nadere informatie kunnen worden aangevraagd bij het secretariaat van de CAO, Postbus 1006, 2340 BA Oegstgeest, 071-154269. Onderwerp: 'Problemen en perspectieven in de moderne geschiedschrijving over Abraham Kuypers'.

Verdwenen dorpen, hervonden sporen

In het Kantonnaal en Stedelijk Museum te Wijk bij Duurstede is een groot deel van de permanente expositie gewijd aan het oude Dorestad, dat zijn grootste bloei als Europees handelscentrum beleefde in de tijd van Karel de Grote. Zeer veel van de informatie die we over Dorestad hebben, is afkomstig uit opgravingen die de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, gevestigd te Amersfoort, hier tussen 1967 en 1976 en van 1983 tot 1985 heeft gedaan.

De laatste opgraving naar aanleiding van een nieuwbouwproject op De Horden leverde zoveel boeiende informatie op over het leven van 1500 voor Christus tot 250 na Christus dat het Kantonnaal en Stedelijk Museum in samenwerking met de ROB heeft besloten om al in het voorjaar van 1986 een tijdelijke tentoonstelling

hierover te organiseren. In de tentoonstelling wordt aan de hand van tekeningen en maquettes aandacht besteed aan alle voorkomende perioden met de daarbij behorende bebouwing en begravingen. Een belangrijk deel zal worden gevuld met informatie over één van de meest intrigerende perioden uit ons verleden: De overgang van de Late IJzertijd naar de Romeinse Tijd, waarin de op 'prehistorische' wijze levende mens geconfronteerd werd met een veel machtiger en verder ontwikkelde samenleving.

De tentoonstelling zal van 5 april tot 19 mei 1986 te zien zijn in het Kantonnaal en Stedelijk Museum in Wijk bij Duurstede. Openingsdagen: dinsdag tot en met zondag van 13.30-17.00 u. Voor groepen op aanvraag ook andere tijden mogelijk.

Speciaal voor scholen wordt een bijbehorend lespakket ontwikkeld, waarin de verschillende aspecten van de tentoonstelling verder uitgewerkt worden.

Nationale Monumenten studiedag 14 mei 1986

Thema: Behoud cultuurhistorische waarden in het landschap

De cultuurhistorische waarden in het landschap krijgen niet altijd de aandacht die zij verdienen. De meer traditionele objecten als molens, kastelen en historische huizen komen er nog wel redelijk vanaf, maar enkele andere categorieën worden regelmatig over het hoofd gezien. Zowel in het overheidsbeleid, als in de belangstelling van het particuliere veld, ligt de nadruk dikwijls op de stedelijke gebieden. Op de Nationale Monumentenstudiedag 1986 staat daarom het landelijk gebied centraal. Speciale aandacht zal in een viertal themagroepen op specifieke onderwerpen worden gericht.

Programma

9.30 uur
Ontvangst met koffie
10.15 uur
Welkom door de dagvoorzitter, drs. P. Nijhof, Bestuurslid van de NCM
10.25 uur
Officiële opening door mr. J. de Vries, burgemeester van Zutphen
10.45 uur
Inleiding door prof. dr. L.P. Louwe Kooymans, hoogleraar archeologie aan de Rijksuniversiteit te Leiden.
Titel lezing: 'Historisch-geografische waarden: de (h)erkenning van het verleden'.
11.20 uur
Themagroepen met koffie

Lunchpauzeprogramma
Tijdens de lunchpauze wordt er een lunch gereserveerd in de Hanzehof. Daarnaast kunt u Zutphen bezoeken. De gemeente heeft in samenwerking met de plaatselijke particuliere organisaties een wandelroute uitgezet die u langs de belangrijkste restauratieprojecten en monumenten leidt. Het vervoer van de Hanzehof naar het centrum zal door middel van bussen zijn.
15.50 uur
Rapportage themagroepen en discussie
16.30 uur
Slotwoord door de dagvoorzitter.

Themagroepen

In de themagroepen zal de discussie steeds weer worden voorafgegaan door een tweetal korte inleidingen die vooral een praktische kijk op de te behandelen problemen zal geven.

Op de studiedag zal vooral worden nagegaan welke bijdragen de verschillende overheden en particuliere organisaties kunnen leveren aan het streven naar behoud van cultuurhistorische waarden in het landschap en welke beleidsinstrumenten daarvoor moeten worden ingezet.

Landelijke bouwkunst

Met name de boerderijen zullen hier aan de orde komen. De problematiek van agrarische bedrijfsvoering in historische boerderijen en hoe, samen met de landbouw in provinciale boerderijenstichtingen, daarvoor creatieve oplossingen kunnen worden gestimuleerd.

Archeologische monumenten

Archeologische monumenten kunnen op grond van de monumentenwet worden beschermd. Toch vallen nog veel archeologische waarden tussen de wal en het schip, ook met de nieuwe monumentenwet die nu wordt voorbereid.

Historisch-geografische structuren en elementen

Dijken, wegen, verkavelingen en kanalen zijn cultuurhistorische elementen of structuren in het landschap die informatie geven over menselijke activiteiten in het landschap. Met de monumentenwet zijn ze nauwelijks te beschermen.

Hoe gaan we er mee om in de ruimtelijke ordening en in de landinrichting?

Landelijke nederzettingen

Hoe kunnen we in landelijke nederzettingen de historische karakteristiek en de relatie met het omringende landschap instandhouden. Hoe kunnen cultuurbewoud en leefbaarheid samengaan. Zowel binnen als buiten beschermde dorpsgezichten.

Deelname

De kosten voor deelname aan de studiedag zijn f 70,- per persoon. Hierin zijn begrepen:

- een lunch en diverse consumpties;
- toegang tot de te bezoeken objecten en de bustocht er naar toe in de middagpauze;
- een kortingscoupon voor uw reis met de trein;
- het verslag van de dag.

U kunt zich opgeven door het inschrijfformulier in te vullen welke

te verkrijgen is bij de Stichting NCM, St. Antoniesbreestraat 69, 1011 HB Amsterdam.

Bij tijdige opgave worden de congresstukken ongeveer drie weken voor de studiedag toegezonden.

'New trends in the History of Science'

Van 27-29 augustus 1986 wordt te Utrecht een internationaal congres gehouden met als thema 'New trends in the history of science'.

Het congres wordt georganiseerd door de wetenschapshistorische afdelingen van de RU Utrecht en is een onderdeel van de wetenschappelijke activiteiten ter herdenking van het 350-jarig bestaan van de Utrechtse universiteit.

Lezingenprogramma

- * Garland E. Allen (University of Washington): Dialectics and biology: Marxism and the history of genetics 1865-1940.
- * Jed Buchwald (University of Toronto): The invention of polarized light.
- * M. Feingold (Boston University): The mathematicians' apprenticeship.
- * Frederick Gregory (University of Florida): Reassessing Kant's influence on natural science in the romantic period.
- * Karl Hufbauer (University of California): Solar physics: from specialty to subdiscipline 1930-1980.
- * Martin Klein (Yale University) Writing about Bohr. Some thoughts on the history of theoretical physics.
- * Donald MacKenzie (University of Edinburgh): The development of strategic missile guidance technology.
- * Herbert Mehrrens (Technische Universität Berlin): Mathematics in the Third Reich. Resistance, adaptation and collaboration of a scientific discipline.
- * Mary-Jo Nye (University of Oklahoma): Scientific explanation in modern chemistry in England and France.
- * William Provine (Cornell University): The emergence of the synthetic theory of evolution and its current status.
- * Lewis Pyenson (Université de Montréal): The exact sciences and imperialism during the period 1840-1940.

Voor verder inlichtingen: dr. R.P.W. Visser, Biohistorisch Instituut, Nieuwe Gracht 187, 3512 LM Utrecht.

Ongezien en ongehoord geregistreerd

In februari 1985 verscheen een supplement van de filmcatalogus van de Rijksvoorlichtingsdienst. In dit supplement komen verschillende films en videobanden voor, die in het geschiedenis- en staatsinrichtingsonderwijs van belang kunnen zijn. Er zijn bekende films bij, zoals bijvoorbeeld *Het land van mijn ouders* (86 min.) van Marion Bloem, een speurtocht naar een onbekend Indisch verleden van de hoofdpersoon, of *De Berg* (108 min.) van Gerard Verhage, waarin vijf mensen vertellen over de betekenis, die het communisme voor hun leven gehad heeft. Specifiek historisch is de documentaire van Bert Haanstra en Anton Koolhaas *Juliana in 70 bewogen jaren* (107 min.), maar ook *Drie cent in het uur* (35 min.), een film over de positie van de naaisters omstreeks 1900. Antikolonialisme is het sleutelbegrip voor het werk van de Kenyase schrijver Ngugi wa Thiong'o, over wie Henk Barnard de documentaire *Vanuit de wortels gezien* (45 min.) maakte. Aparte vermelding verdienen nog een film over een oliemolen in de Zaan *De zoeker op de wind* (22 min.), een film, waarin gepoogd wordt de sociale structuur in het Zuiderzeegebied vóór de afsluiting vast te leggen, onder meer via 'oral history': *Streep door het verleden* (48 min.) en een film over de geschiedenis van de zigeuners *Zigeunerland bestaat niet* (50 min.). Het begrip verandering - toegespitst op de bebouwing - is vastgelegd in het filmpje over veranderend Amsterdam *Capriccio di Amsterdam* (8 min.). Over de Delta-werken gaat tenslotte *Dutch Delta* (21 min.). Kunstgeschiedenis is in dit supplement vertegenwoordigd met de documentaire *De drie generaties* (52 min.) van John Fernhout, een filmportret van Jan Toorop, Charley Toorop en Edgar Fernhout. Op het gebied van staatsinrichting/politieke vorming zijn vermeldenswaard *De buurt waarin je woont* (24 min.) over inspraak bij buurtreconstructies, *Het koffertje van financiën* (17 min.) over de

totstandkoming van de Rijksbe-
groting en *Vandaag of morgen*
(87 min.) over een gefingeerde
volksvergadering. De mensenrech-
ten staan centraal in de film van
Erik van Zuylen *De stem van de*
vermisten (45 min.).

Nadere informatie bij de Rijks-
voorlichtingsdienst, Anna Paulow-
nastraat 76, 's-Gravenhage, tel.
070-614181 en 614184.

Bibliografie Mensenrechten- educatie

In opdracht van de projectgroep
Mensenrechteneducatie van de
Nationale Unesco Commissie
stelde Karin Akkerman-Bergsma
een bibliografie samen van mate-
rialen over mensenrechten, die
bruikbaar zijn voor het onderwijs.
De bibliografie bevat materialen,
die verschenen zijn vóór 1 oktober
1984. Deze zijn verdeeld over
drie rubrieken: basisonderwijs,
voortgezet onderwijs en achter-
grondinformatie voor leerkrach-
ten. De bibliografie bestaat uit
zakelijke gegevens en een korte
beschrijving van de inhoud. Via
een trefwoorden- en een vakken-
register is de bibliografie te ont-
sluiten. Een lijst met adressen van

de uitgevers is eveneens aanwezig.
Juist omdat op het gebied van
mensenrechteneducatie veel ma-
teriaal ontwikkeld is, dat niet ver-
schenen is bij educatieve uitgeve-
rijen, is deze bibliografie een nut-
tig initiatief. Alle gegevens uit de
bibliografie zijn ook opgenomen
in de computer van het Studie- en
Informatiecentrum Mensenrech-
ten, Nieuwe Gracht 94, 3512
LX Utrecht, tel. 030-331514.
De bibliografie is te bestellen bij
Unesco Centrum Nederland,
Oranje Nassaulaan 5, 1075 AH
Amsterdam of via de
de uitgevers is eveneens aanwezig.

Juist omdat op het gebied van
mensenrechteneducatie veel ma-
teriaal ontwikkeld is, dat niet ver-
schenen is bij educatieve uitgeve-
rijen, is deze bibliografie een nut-
tig initiatief. Alle gegevens uit de
bibliografie zijn ook opgenomen
in de computer van het Studie- en
Informatiecentrum Mensenrech-
ten, Nieuwe Gracht 94, 3512
LX Utrecht, tel. 030-331514.
De bibliografie is te bestellen bij
Unesco Centrum Nederland,
Oranje Nassaulaan 5, 1075 AH
Amsterdam of via de boekhandel:
ISBN 90-70927020.

Inleverdata kopij voor de Kleio-Krant

nr. 4, mei	19-4
nr. 5, juni	19-5
nr. 6, juli	14-6

OPEN DAG

CONFERENTIE DE INDONESISCHE REVOLUTIE

Universiteit Utrecht 18 juni 1986

's morgens:

Prof. dr. J.A.A. van Doorn
Subadio Sastrosatomo
Dr. M. Kuitenbrouwer

'Het Nederlands Kolonialisme'

'Sjahrir en Schermerhorn'

'De Dekolonisatie van Indonesië, India en Indo-China'

's middags:

Forumdiscussie
en films uit de periode 1945-1950
ingeleid door Prof. dr. J. Bank

Bij deze gelegenheid zal de conferentie bundel met twaalf nieuwe opstellen over de
Indonesische Revolutie te koop worden aangeboden voor f 15,—.

Aanmelding: Stichting 350 jaar Rijksuniversiteit Utrecht
Heidelberglaan 8, kamer 131
3584 CS Utrecht

onder vermelding 'Indonesische Revolutie'

TIJD VOOR EEN NIEUWE KIJK OP KIJK OP DE TIJD

Het is tijd voor een nieuwe kijk op Kijk op de tijd.
De meest gebruikte geschiedenismethode in het voortgezet onderwijs is nu actueler dan ooit.

Acht jaar gebruikerservaringen hebben geleid tot een nieuwe druk met aparte edities voor alle schooltypen.

NIEUWE DRUK

Op basis van wensen van de vele gebruikers zijn de leerboeken, werkboeken en handleidingen voor lbo en voor mavo, havo, vwo - waar nodig - vernieuwd. Uiteraard met behoud van alle sterke punten zoals de mooie en functionele illustraties, het leerlingvriendelijke taalgebruik en de vele mogelijkheden tot differentiatie en zelfwerkzaamheid.

ELK SCHOOLTYPE ZIJN EIGEN EDITIE

Op verzoek van gebruikers in het a.v.o. komen er voor het derde leerjaar aparte edities voor mavo, havo en vwo. Optimaal afgestemd op niveau en interesse van leerlingen op deze scholen. Met het succesvolle concept als uitgangspunt. Door deze splitsing is Kijk op de tijd nog vollediger. Het lbo werkt al vanaf het begin met een eigen editie van Kijk op de tijd.

EEN NIEUWE DRUK MET APARTE EDITIES VOOR ALLE SCHOOLTYPEN

malmberg
UITGEVER - DEN BOSCH

POSTBUS 233-5201 AE DEN BOSCH
TELEFOON: 073 215565

**MALMBERG MAAKT
GESCHIEDENIS**

EINDEXAMEN NIEUW

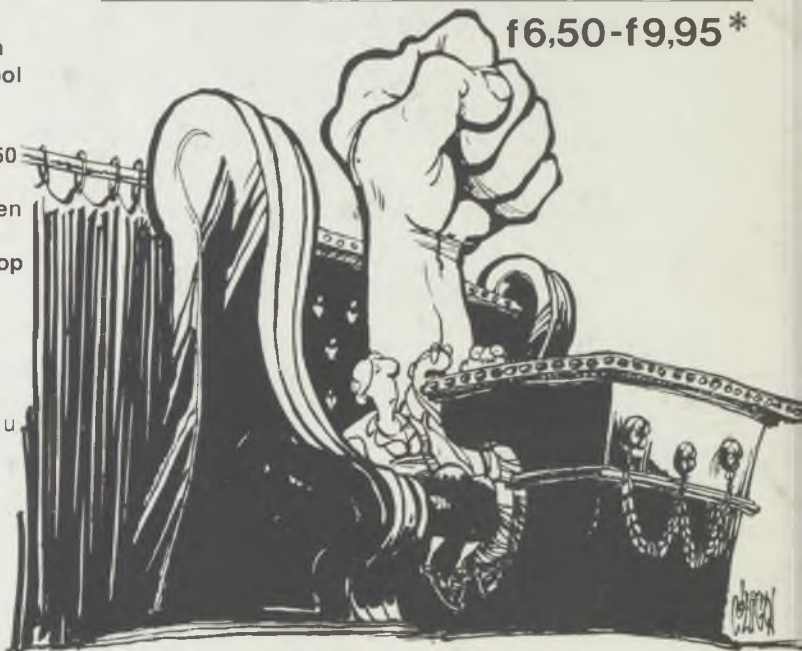
KLAS?

CSE GESCHIEDENIS
VAN KEESINGS ONDERWIJSBLADEN!

f6,50-f9,95*

Geeft u volgend jaar geschiedenis in een eindexamenklas? En is uw school geabonneerd op Blikopener en/of Reflector? Dan bieden Keesings Onderwijsbladen u voor slechts f6,50 een speciaal CSE-boekje aan. Met dit boekje, dat beide onderwerpen voor het CSE behandelt, kunt u uw leerlingen uitstekend voorbereiden op het examen zonder dat u uw leerlingen het grootste deel van het jaar met het CSE hoeft 'lastig te vallen'.

- helder en goed geschreven, zoals u van Blikopener en Reflector gewend bent
- aantrekkelijk geïllustreerd (o.a. spotprenten!)
- voorzien van bronnenmateriaal, vragen, opdrachten en een omschrijving van alle vereiste begrippen
- gericht op zelfstudie
- docentenhandleiding

De teksten voor beide onderwerpen – het functioneren van het parlementaire stelsel in het Koninkrijk der Nederlanden, en de Sovjet-Unie in de jaren 1924-1964 – zijn geschreven door de politicoloog drs. Pieter Maessen (redacteur NRC/Handelsblad) en de politicoloog drs. Ben de Jong (medewerker van het Oost-Europa Instituut van de Universiteit van Amsterdam). De bewerking en aanvulling is in handen van de redactie van de Onderwijsbladen.

ZAKELIJKE GEGEVENS

- omvang 68 bladzijden
- stevige omslag in steunkleur
- Praktische Wenken voor de docent
- twee edities, één voor MAVO en één voor HAVO/VWO
- verschijning in mei 1986
- * prijs: f6,50, mits de school een collectief abonnement op Reflector en/of Blikopener heeft (dat hoeft niet voor de sectie geschiedenis te zijn)
- * niet-abonnees kunnen het boekje aanschaffen voor f9,95 via de boekhandel
- presentexemplaren worden automatisch aan de secties geschiedenis gestuurd.

KEESINGS ONDERWIJSBLADEN